

VƯƠNG HỒNG SẼN

CUỐN
SÁCH

VÀ
TÔI

Di cảo

Thú phong lưu sót lại

NHÀ XUẤT BẢN TRẺ

Tái bản lần thứ nhất

BIỂU GHI BIÊN MỤC TRƯỚC XUẤT BẢN ĐƯỢC THỰC HIỆN BỞI THƯ VIỆN KHTH TP. HCM

Vương Hồng Sển, 1902-1996

Cuốn sách và tôi : di cảo / Vương Hồng Sển. - Tái bản lần thứ 1. - T.P. Hồ Chí Minh : Trẻ, 2012.

284 tr. ; 20cm.

1. Vương Hồng Sển, 1902-1996. 2. Sơu tầm sách. 3. Sách và đọc sách. 4. Hứng thú đọc sách.

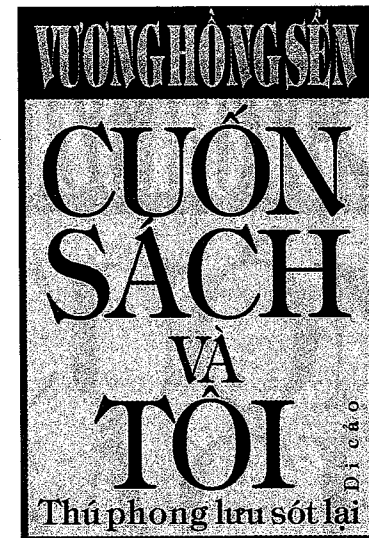
1. Vuong Hong Sen, 1902-1996. 2. Book collecting. 3. Books and reading. 4. Reading interests.

028 — dc 22

V994-S47

ISBN 978-604-1-00593-8

VHS - Cuốn sách và tôi

CUỐN SÁCH VÀ TÔI (di cảo)
Copyright © 2010 NXB Trẻ
Xuất bản lần đầu tiên bởi Nhà xuất bản Trẻ, tháng 3-2010.

VƯƠNG HỒNG SẼN

CUỐN SÁCH VÀ TÔI

Thú phong lưu sót lại

NHÀ XUẤT BẢN TRẺ

Quyển “Thú chơi sách” của nhà văn – học giả Vương Hồng Sển được in năm 1960 và cái tên sách đó đã trở nên quen thuộc với nhiều người, nhiều thế hệ. Ngày hôm nay, tức đúng 50 năm sau lần in đầu của “Thú chơi sách” - khi mà cụ Vương cũng đã ra người thiên cổ từ lâu - một di cảo đặc biệt của ông được xem như “Thú chơi sách, quyển 2”, với nhan đề *Cuốn sách và tôi* được xuất bản. Có lẽ điều này cũng gây nên một cảm xúc đặc biệt đối những độc giả mong đợi nó từ lâu. Còn với những bạn đọc trẻ, cuốn sách này chắc hẳn là một “món ăn tinh thần” mới lạ, bổ ích.

Cụ Vương Hồng Sển viết *Cuốn sách và tôi* trong năm 1984, như là một sự “tỏ bày cảm tình riêng với sách” - trút hết nỗi lòng, kinh nghiệm viết và đọc sách; một chút tiếc nuối cho những cuốn sách có số phận long đong, cũng như cho bản thân ông không còn nhiều thời giờ để lang thang trong thế giới bao la khôn cùng của

sách... Những ghi chép của ông về thú chơi sách bao giờ cũng gắn với một kỷ niệm nào đó trong quá khứ, chuyện riêng tư lẫn câu chuyện chung của thời cuộc (như chuyện “thu gom sách” vốn gây tranh luận một thời), dẫu đã xa xôi nhưng khi đọc lại vẫn khiến chúng ta bàng khuâng không ít...

Với cụ Vương Hồng Sển, chơi sách cũng như những thú chơi khác, vẫn thường có những lúc thăng trầm, và người chơi tùy cảnh tùy thời phải biết cách giữ cho lửa say mê không tắt, và với một người chơi có lòng đam mê thực thụ thì cho dù hoàn cảnh nào họ vẫn tìm thấy được lạc thú.

Cũng vì cái tình yêu sâu đậm đó, mà qua thời gian, *thú chơi sách* của cụ Vương đã được nâng lên thành một nghệ thuật, với tất cả sự sâu thẳm của nó. Trong *nghệ thuật chơi sách* của ông, có thể thấy được sự hòa trộn của tính tài tử (chơi sách) và tính bác học (đọc sách). Ông thường đánh máy những đoạn văn, những sử liệu từ nhiều loại sách đông tây kim cổ, lưu lại phòng khi sách bị mất hay thất lạc; lúc rỗi rảnh, ông lại dịch ra tiếng Việt, vừa thỏa cái thú văn chương, vừa để nhả nhả thưởng thức...; nhờ vậy mà chúng ta lại có cơ hội đọc được những bài tuyệt hay chứng tỏ trong lĩnh vực dịch thuật ông cũng là một bậc thầy.

Với *Cuốn sách và tôi*, cụ Vương Hồng Sển không chỉ dâng hiến sự hiểu biết của mình về nhiều mặt của đời sống, mà còn mang theo những hương xưa độc đáo,

trần trề xúc cảm qua từng trang viết - văn chương của ông giản dị, tự nhiên mà lôi cuốn vô cùng, - một lối hành văn duyên dáng lạ lùng và luôn luôn gây bất ngờ.

Trước khi xuất bản tác phẩm này, chúng tôi đã làm việc rất cẩn trọng nhằm giữ lại hầu như nguyên văn di cảo của cụ Vương, từ văn phong rất riêng biệt cho tới những từ ngữ xưa mà ngày nay ít người dùng đến, thiết nghĩ đó cũng là một cách để bảo tồn những vốn quý (phong vị cũ) của tiếng nói Việt Nam.

Chúng tôi xin trân trọng giới thiệu tập di cảo *Cuốn sách và tôi* với mong ước chia sẻ cùng bạn đọc một phần nhỏ di sản tinh thần mà cụ Vương Hồng Sển để lại.

Tháng 3 năm 2010

NHÀ XUẤT BẢN TRÈ

Chuyện của mình, phải nói trước

THAY LỜI TỰA (1)

Sự sống trên thế-gian này, có thể ví như một con bệnh triền-miên bất tận, và cái chết mới đúng là vị thuốc làm tan cái "sống" kia, nói cách khác, chết là lành bệnh, hoặc hiểu "sống là sống tạm, chết là hết và vĩnh-viễn". Có sách đã nói: nếu ai kia có thể gom nước mắt trên thế-gian làm một chỗ, thì chỗ ấy là một "khổ-hải" rộng vô ngần. Và nếu góp lại những rầu buồn của mọi người làm một, thì sẽ có một đám cháy, và trời đất sẽ bị bao phủ bởi một bầu khói đau thương vô cùng tận, ghê chưa? Đó là triết-lý, vốn không phải chuyên-môn của tôi. Cái chuyên-môn của tôi là tôi rất giống mọi người trên thế, vẫn ham vui và biết giận. Cái giận của tôi thì tiểu-nhơn không chỗ nói. Tôi từng đọc trong sách: "cô-phụ hàm oan, tam niên bất vũ" (người đàn-bà góa chịu

hàm-oan, trời ba năm không làm mưa). Nhưng mình đâu phải là cô-phụ? Trước đây tôi có tức giận một người – khi ưa, đề cao tôi lên tột mây xanh, đến khi không ưa, đã hạ bệ tôi bằng ba bài báo đăng liên tiếp làm ba kỳ trong một tờ báo nọ trong Nam, nhưng sau đó, y tích-trữ non một trăm triệu tiền cũ, thời trước 1975, đúng là 96 triệu gửi trong ngân-hàng quan trọng Thiệu, tưởng rằng mỗi năm lấy tiền lời ngót 20 triệu thì làm gì vợ chồng không con “ăn cho hết”, ngờ đâu tính già ra non. Giải-Phóng vô đây, chương-mục tiết-kiệm bằng mua công-khố-phiếu, bỗng tan ra mây khói, nhưng tôi vẫn chưa nguôi cơn giận, rõ tôi là tiểu-nhơn chưa, nhưng cũng rõ người kia là kẻ sĩ vô hạnh, nên tôi tuyệt giao, y vẫn muốn bắt tay giải-hòa, nhưng như đã nói, tôi vẫn là con rùa nhỏ-mọn, một lần cắn, thì ngoạm đó, trời gầm ba năm chưa nhả!

Năm 1960, cơ-sở báo-chí và xuất-bản TỰ-DO của ông Phạm-Việt-Tuyền, có in của tôi tập nhỏ “Thú chơi sách”, nay bán đã hết. Nhưng xét lại, đó là bước đầu chập-chúm, việc nghe thấy còn nông-cạn, tôi viết để kiếm cơm, mà người kia thẳng tay đốn mạnh, nên tôi giận lâu, hôm nay, tôi viết tiếp tập này, chỗ hiểu-biết, xin thú thật vẫn không giàu hơn trước, nhưng tôi đã quá già, nên cẩn-thận, và cố tậ cũ, tôi vẫn không chừa, - người kia xưa trách tôi “có gì nói ra hết và viết không biết chừa”, hôm nay tôi vẫn “tóc tơ cạn kẻ đôi điều”, tôi xin cống-hiến và phoi-bày hết ra đây, chỗ nào

thanh-nhã thì mừng, chỗ nào tục-tần, tôi cũng xin nhận và nếu bài này lọt vào mắt xanh người kia, thì người ấy trọn quyền “rìu búa”, không ắt đòi ta đưa nào còn sót lại mà tôi nay đề-phòng.

Cẩn tự.

Nghệ-thuật chơi sách

THAY LỜI TỰA (2)

(viết ngày 5-V-1984)

Cái tuổi “bảy mươi, tám mươi” có cái hay của nó mà ít ai chịu biết. Con người vào tuổi ấy, đã thuần nết lại, kẻ dữ thấy bớt hung-hăng, vì nhuệ-khí đâu còn, người hiền càng thêm hiền-từ, vì muốn gần đạo và tránh xa niềm tục-lụy. Biết thân thì có lẽ cầu may kéo dài thêm một ít, không biết thân, thì bước xuống hố đã đào sẵn càng mau...

Tôi biết nàng đã lâu lắm, biết chớ không quen, tuy những năm nay, nhớ-nhớ, ngùi-ngùi, ngắm-ngắm trong tâm không bao giờ tắt. Và đó là nguồn thơ, há để tắt hay sao? Tuổi bảy mươi, tám mươi, “sự đời đã tắt lửa lòng”, tuổi ấy là tuổi sẫm soi cây cảnh, nhôi-giỡn vật nhỏ cầm trên tay, (vì vậy mà có danh-từ “ngoạn-hảo”),

chơi chim chơi sách. Nhưng những thú ấy, ngày nay đã lỗi thời, đất để trồng cây sanh trái, người thì quanh năm ăn độn, và lâu ngày lại quen miệng, bữa nào thiếu món rau muống, thì “com” mất ngon, và tiếng “ăn com” là nói lâu đời quen miệng, chớ bình thường, nhưt là miền Bắc, “com” là ngô bắp, củ khoai... Vừa rồi, có người lại nhà, hỏi tôi có tập thơ sáu-tám “Dương-Ngọc”, vì trong ấy dẫn tích một thái-tử con vua, vẫn chề nhành vàng lá ngọc từ các nước lân-bang đưa nhau đến cho ông lựa vợ, ông thái-tử nầy đều chề và cho về, kể đó, con gái ông trời, khỏi nói, đẹp hơn tiên, nhưng ông thái-tử vẫn chề vì không hợp nhãn, và sau rốt, ông trốn lên rừng, lấy một gái núi, để cùng nhau, ngày ngày “Dương-Ngọc, Thái-tử ra đồng, đốn cây giầy cỏ, vun giống, trồng khoai”. Người hỏi tôi cuốn thơ, vốn là bạn học từ nhỏ, đồng xứ, đồng song. Tôi nghe hỏi mà cười thầm, chớ chi lúc đầu đừng hốt đừng đốt, thì có đâu bữa nay phải hạ mình đi tìm thơ và thần: Muốn có mấy vần thơ lục-bát, thì hãy đừng tịch-thu đem về nấu làm giấy, đừng chề sách ngụy, văn không hợp thời. Người bạn rằng tích Dương-Ngọc, hoàn-toàn là tích của ta, ta là Việt, và khoai lang là món quốc-túy “cầm thực”, thay cho hạt lúa. Thơ Dương-Ngọc, từ nhỏ, lúc ở Sóc-trăng, tôi đã có mua, duy khi tôi lên học và sau nầy định cư luôn trên nầy, thì sách-vở châu xua, mấy em tôi lớp cho mượn chuyên tay, lớp vì không biết giữ-gìn, nên đã nát beng rách tười. Năm 1965, tôi đã mua một mớ thơ, văn khác, để thay thế những loại đã mất,

và tôi xin mách cho ai kia, nếu muốn sắm mua, hãy vào Chợ-lớn, thỉnh-thoảng tôi còn gặp bày bán vỉa hè, vỉa đường, do mấy người sạt nghiệp nhưng gốc thơ-hương may còn sót lại, và do một người tên gọi Phạm-văn-Thình (sic) mua những bản cũ của các nhà in xưa Pháp-Toán, Nguyễn-văn-Viết nhượng bản-quyền và ông Thình nhờ nhà sách hiệu Thuận-Hòa, số 54 đường Tháp-Muời (Chợ-lớn mới) in lại, tái đi tái lại, đến cuốn của tôi mua là “in lần thứ 9”, chánh-tả sai bét, nhưng vẫn còn dùng được, và có những bản “tam sao thất bản” ấy, sửa sai không khó gì. Chính tôi, nội chữ “văn, văn-tuồng”, tôi vẫn mới hiểu nghĩa gần đây thôi, và tỷ dụ, năm 1962, tôi mua được một tập dày bìa đỏ, đề ngoài bìa năm 1912, gồm nhiều tập xưa đóng chung lại, in lần thứ ba tại nhà in Imprimerie de la Mission, Tân-Định (Sài-gòn), năm 1895, “Văn và Tuồng ông Gióp, Thánh-tổ tông Gia-cóp, Đa-Vít thánh-vương tuồng, Thánh An-tôn, Thánh Vi-tô, Thánh A-lê-xù, A-Nê tử đạo, Thiên Chúa thánh-giáo, Tứ dân tứ thú, vân vân...”. Đọc gần hực hơi, tai nghe vù-vù gần muốn điếc, mà vẫn không hiểu nghĩa là gì (ý là tự xưng thầy giảng năm xưa trường Đại-học cũ, ra Huế vào Nam khét tiếng!), - tuy vậy tôi vẫn mua, vì giá bán chỉ có 20\$ (hai chục bạc cũ) - mua xong về nhà xem lại thì đó đều là tác-phẩm quý và vô giá, như:

- tuồng ông Gióp là sự tích ông Job, thánh đạo Đa-tô,
- truyện Thánh-tổ tông Gia-cóp, là chuyện ông Jacob,

- Đa-Vít thánh-vương tuồng là chuyện ông thánh David,

- Giu Dít văn là chuyện bà thánh Judith,

- To-Bia văn, Giáng-sinh văn, Cê-ci-lia tử-đạo tuồng (Cécilia), Thánh An-tôn văn (Antoine), Thánh Vi-tô tử-đạo văn, Thánh A-lê-xù văn (Alexis), Hoàng-hậu Sa Ve văn, A-nê tử-đạo văn, Gioang Lều tuồng, Bô Gioang tử-đạo văn, Cố Bê Trên Phan tử-đạo văn, Tự Thánh Thực Đàng văn, Thiên Chúa Thánh Giáo Yếu-lý Chính Giải tổng-lược văn, và sau rốt là tập "Tứ Dân tứ thú" văn, tám trang, một bài thi trích ra đây làm tỉ-dụ:

"Giàu trời ai, quỉ trời ai,
 "Khó vui đạo chích dạ chi nài,
 "Trên thờ một Chúa lòng nghiêm kính,
 "Dưới thảo hai thân chí dễ sai,
 "Xác đất chi hèm nơi thế-tục,
 "Linh hồn miễn đặng chốn Thiên-thai.
 "Để cho thế-sự đua danh-lợi,
 "Bao quân thân này chịu đặc dài.

(chép y nguyên-văn trang 514)

và luôn trốn, chép luôn bài thơ sau, nơi trang 517, cùng tập:

"Tiếc bấy trời sinh thậm uống công,
 "Khó giàu đều ở ngãi nhơn không,
 "Người no ý thế đà vô ngãi,
 "Kẻ đói phân bì lại bất trung,
 "Phần xác đã nghèo nơi thế tục,
 "Linh hồn phải đọa chốn âm cung,

"Chữ rằng: Thiện ác sau đều báo,
 "Mựa khá theo đòi đảng bạo hung.

(y nguyên-văn trang 517)

Tiếp theo là Ngũ canh tư tuồng hạ thiên văn (9 trang), Chí thiện ca, văn (8 trang) và theo tôi, quý trọng hơn hết là "Nhứt trình Đông Cung ký văn, Tây-bang tái-hồi bốn quốc, văn (13 trang) (ngày nay chuyện Đông Cung Cảnh đã lật qua trang khác, ở đây tôi không bàn, nhưng kể về sử-liệu, về văn-liệu, thì không ai chối từ không đọc đến, huống hồ trong tập giá 20 đồng này, còn thêm "Hàm oan chi từ, văn" (20 trang chuyện bắt đạo), một bài nữa tựa là "Quảng-Nam tỉnh, án-sát sứ quan yết-thị" (4 trang), tiếp theo là "Chúng nhơn ca", lúc dán yết-thị quan án-sát (4 trang), Hối tỉnh thuật đạo, văn (8 trang), Cha mẹ dạy con, văn (17 trang), chót hết là hai trang thơ bát-cú: thơ mừng đức Mẹ lên trời, kính Đ C B đồng trình, Kính các thánh Nam Nữ, Thơ Ba Vua tìm Đ C G, tôi xin miễn kể, chừa các văn kia sau này sẽ nghiên cứu, duy nên chép lại đây bài thơ khoai lang, thơ rằng:

"Uổng công cuốc đất bữa sấm soi,
 "Lang hơi sao mi béo cẳng còi,
 "Đất cứng nhành trùn nên rải rác,
 "Dây khô lá quánh khiến lòi xòi,
 "Ngỡ là tưởng đặng ăn no bụng,
 "Ố hô! còn đâu nấu đủ nôi,
 "Lẳng lẳng trẻ thơ đừng than khóc,
 "Mùa sau mặc sức để con moi.

(trang 615, sách dẫn thượng)

Nơi trang số 616, có in bài thơ sau đây,

Thơ đại khôn

"Ông ông đua nhau sự đại khôn,

“Biết ai rằng dại, biết ai khôn?”

"Khôn toan ngang ngược là khôn dại,

"Dại giữ thảo ngay ấy dại khôn,

"Tráo chác khéo khôn là khôn đại,

“Ít oi gãm lại đại mà khôn,

“Thật thà gọi rằng: cha dai (sic) (có lẽ nhảy một chữ: “là cha dai”)?

“Ấy đại nhưng mà gẫm lại khôn. (trạng chót
616, đề “chung các văn”)

Tạm kết luận thay lời tựa.- Lấy hai chục đồng chầu trước, mua được tập dày “Văn và tuồng” này, đóng bìa năm 1912, riêng tôi, nhờ có cuốn này mà truy nguyên biết được xuất xứ bài “Đại-khôn” mà tôi thường đọc đi đọc lại trong nhiều tập “văn-uyển”, “thi-văn trích-lục” khác, nhớ tới tình trạng sách vở từ ngày giải-phóng 30-4-1975, tôi bổng ngao-ngán và ân-hận buồn-bã cho số phận Nam và Bắc. Đã đắc-thắng, quét sạch quân thù, còn lại trong nước toàn là dân Việt, mà tại sao không chút lòng Nhân? Bắc như Hoàng-Diệu, thì là Trung, vồn vện trong Nam, một tấn-sĩ là Phan-Thanh-Giản, thì buộc về tội “bán nước”, một nhà giáo là Trương-Vĩnh-Ký thì là tội “theo Tây”? Những sách thí dụ như xấp “Văn và tuồng” này, lẽ đáng nên xem quý như “Sách sổ sang

chép các việc của Philipphê Bỉnh" (viện đại-học Đà-lạt xuất bản, theo bản tay năm 1823) – tại sao phải thủ tiêu, oan hỡi là oan.

Tôi viết đến đây, khôn cầm giọt lệ, và mặc dù sấm sét búa rìu, tôi nguyện còn một hơi thở nào, xin ngồi đây ôn chép lại văn xưa nào tôi biết, - còn còn hết hết, tùy rủi may và lượng người sau này soi xét.

Nghĩ cho: "... cũng dung kẻ dưới mới là lượng trên" kia chứ?

Nói chuyện nàng

(viết ngày 6-V-1984)

Nơi bài “Thay lời tựa”, vì tôi quen tánh nhẽu-ngao, mà bỏ lửng chuyện Nàng. Nay xin viết tiếp: gọi “nàng” e chưa đúng bực dây đờn; gọi “phu-nhơn” tuy kênh-kiệu, nhưng đúng dây và ăn khớp hơn. Thôi thì cứ “phu-nhơn” mà gọi.

Tôi thấy mặt trong một buổi tình cờ. Ngờ đâu hột duyên đã gieo, dây nợ cứ theo đà mà lớn. Cách nay đã lâu, sau ngày Giải-phóng, có người nhắt tôi đến nhà, nhờ xem và cho biết ý-kiến về vài món đồ cổ, muốn đem ra xứ ngoài. Người này là một nhơn-vật đang xuống dốc, đi cải-tạo về, bao nhiêu phong-độ “nạt đường” “thét ra khói” “ít ra lửa”, nay (hôm ấy), chỉ còn một cây gậy xấu, cái mặt phù-thủng, vì biết không còn lâu nên họ tha mà cho về. Tuy ốm nặng, nhưng cặp mắt còn tia chớp, giọng nói còn nghị-lục, và thỉnh thoảng

trong câu chuyện, vẫn có lúc chọc cười và duyên-dáng; theo tôi, tử-thần làm dấu nơi cửa, nhưng chưa mời gặp đâu. Trước đây, có viết ít bài “rừng cười” đã biểu tôi một xấp, hôm tôi đến nhà, ông vẫn đang ngồi nhà sau, trên một chiếc ghế bố xích-xạc, trên tay là một cuốn dày báo Bách-khoa cũ. Đang nói chuyện không đầu không đuôi, chuyện hàn-huyên nước ốc, bồng phu-nhơn, từ nhà trên, bước xuống. Người tầm-thước, đàn-bà Việt, cao trên một thước sáu, đã là quá cỡ thợ mộc, nhưng xinh thật là xinh. Y như một nàng tiên, mặc chiếc áo trắng ôm sát mình, lồ-lộ phương-phi, da đỏ hồng-hào, đặc-biệt nhất là mái tóc trắng phau, thêm dợn sóng, rẽ một làn ngay giữa, chia hai có hai lưởi mèo bạc phếu, không biết sẽ liếm ai đây, và đã “ăn thịt” con chuột 35 nào chưa. Tôi đứng dậy thi-lễ, phu-nhơn nhoén miệng cười, hàm răng hạt dưa thật đều, khít rít, đôi mắt long-lanh sáng tợ sao, tôi lật đặt ngồi xuống, không thì đã bị hóp hỏn, khó về thấy mặt mặt mụ xã. Phu-nhơn sai con lấy cho tôi xem hai bộ tam hương, thẻ bằng ngà, vừa lớn vóc vừa chạm khéo, răng của mẹ để lại, dòng họ Đỗ ở Chợ-lớn, và cho tôi xem luôn hai lộc-bình ngọc, rằng dấu-tích bên nội, họ Trần ở Hóc-môn. Hai bình này nhỏ thôi, cao độ non một tấc Tây, bề kính độ bốn phân, nhưng thật nặng, hình thù giống-giống cọng lục-bình trôi dưới sông, có người quen gọi “bèo hay sen Nhựt-bổn”. Tôi cầm hai vật này lên tay, xem kỹ, lật qua lật lại, rồi dâng hai tay trả lại phu-nhơn, lỡ đụng mấy ngón, vẫn mát lạnh như ngọc kia không khác. Tôi

không khen mà cũng không chê, phu-nhơn biết ý, với tay lấy ly nước lạnh rót vào hai bình, chưa tàn điệu thuốc, nói cách xưa, chưa giập bã trà, phu-nhơn nghiêng bình rót vào đĩa trà, thì nước lã ban nãy nay đỏ như nước son Tàu, phu-nhơn liếc tôi một liếc cho thấy nơi khoe miệng vẫn có một răng vàng duyên-ngâm, tuy chưa ra độc-thủ nhưng tôi đã phải coi chừng..., phu-nhơn tươi cười giải thích bình nầy mình trắng có mấy đốm hồng-hồng, vốn mang từ bên Trung-quốc thuở Đỗ tướng-công sang chơi bên ấy đem về, đồng thời với bà Từ-Hi thái-hậu và đó là "hồng mã não" có đặc-điểm khi cấp-bách dùng nước trong bình nầy viết thì ra chữ son dễ như chơi-chơi.

Nghe mấy lời, tôi càng thêm giựt mình, người nầy chẳng những xinh mà lại rất là lợi-hại, có sắc giết người mà hiện còn đang tranh-thủ với mình "nghề coi và biết giá-trị đồ xưa". Nhưng mình há nhin! Chẳng động tới thì thôi, nay bà muốn cãi, - cãi làm chi cho méch lòng người tiên, tôi trố qua bàn về ngọc và nhắc khéo, phạm ngoạn-hảo kỳ-trần, hoặc chuộng về niên-kỷ (xưa, cổ), hoặc chọn về tinh-xảo (khéo, công-phu); còn về huyền-bí, về kỳ-quặc (quái-lạ), riêng kẻ nầy không sa-đắm. Câu chuyện đến đó thì bỏ dờ, tưởng đã dứt và cũng quên lần. Cách đó vài năm, người đàn ông, bạn của tôi, nhắm mắt lìa đời mà tôi vẫn không hay, khi hay thì xác đã đem về tỉnh nhà ở Bến-Tre mai táng vào thời xê-dịch còn dễ và phong trào "không cho nằm dưới đất" còn chưa triệt-để như sau nầy.

Rồi đường ai nấy đi, lúc tôi đọc báo thấy cáo-phó, cũng không tìm tâm gởi lời phân-ưu. Sự thật, tôi tuổi già bóng xế, còn ham chi gieo gió hái hoa. Bỗng, chuyện gì y như sắp đặt trước, cứ tuần-tự đến, quả lạ cho chưa? Ngày thứ ba 17-4 vừa rồi, tôi khệ-nệ ôm cái đế gỗ của chiếc lon "ức bò-câu Minh-đại" lên nhà một bạn ở Xóm Gà, để nhờ sẵn keo sẵn thợ, gắn y lại như cũ, vì đế lâu năm, bị lon nặng đè, chầy ngày đã rã ra từng mảnh, may thay hay kịp lúc, không thì đế vỡ, rớt ra từng cánh vụn, và sẽ ôm theo cái lon rớt xuống đất, đi đời nhà ma. Nghịch ngợm thay chú thợ Tàu, làm cái đế nợ! Vì bởi Trung-quốc ít có gỗ quý, nên họ tiện-tặn và mót từng ly từng chút. Họ có keo tốt, xứ họ là xứ sản-xuất từ mấy ngàn đời hai thứ "keo" và "son", dùng để hàn-gắn chiếc bàn, cái hộp, và ông thợ Tàu nầy, đã ghép gỗ vụn rồi tiện và mài mấy miếng vụn vật ấy đến biến thành cái đế gỗ nầy. Câu chuyện gởi-gắm cái đế cho bạn o-bế lại vừa xong, tôi ra về. Và để đỡ tốn năm đồng tiền xe lam, và cũng để cho giãn gân giãn cốt, chuyển về, tôi thả bách-bộ từ xóm chùa Dược-sur về nhà ở gần chợ Bà Chiểu, tôi đang đi nơi mé trái trên đường, khi gần đến đầu ngã Tư Xóm Gà, bỗng nghe nơi sau lưng tiếng người hỏi với: - Ông ơi ông, ông có phải ông Năm chồng bà Năm Sa-Đéc. Tôi vừa dùng bước vừa gật đầu thì một thiếu-phụ ăn mặc lam-lũ vừa lấy tay chỉ qua bên kia đường, vừa thưa: - Thưa ông, có bà nầy nói có quen và muốn mời ông ghé lại có chút chuyện cần. Tôi chăm-chỉ ngó theo lần tay của thiếu-phụ, mà quên lưng

cám ơn. Trước mắt tôi, - "rõ ràng trước mắt còn ngờ chiêm-bao", đúng là phu-nhơn năm trước. Đúng là nàng tiên năm nọ, thêm đẹp hơn nhiều. Vẫn phơ-phơ mớ tóc trắng phau-phau, càng thêm trắng bạc dưới ánh nắng ngọ giữa đường, nhưng da mặt hồng-hào và trẻ trung hơn năm trước bội phần, xưa kia chồng còn sống và là phế-nhơn ăn-hại phải nuôi phải săn-sóc, nay trông chơn trổng cẳng, chầy ngày bồi-bổ bằng nệm ấm gạo thơm, nên quả "sắc mặt đỏ như hoa hồng", "cổ tay tròn như ống chỉ", càng nhìn càng muốn cắn muốn nuốt luôn vừa hôn vừa xác mới vừa lòng. Ô hay! tình cờ hay ba-sinh tức-trái?

Không đợi tôi ngỏ lời chào hỏi, phu-nhơn cười chúm-chím và nói thật lạ:

- Còn nhớ tôi không? Mời anh bước vào trong này, đôi ta nói chuyện!

Tôi riu-rít đi theo, bụng khắp-khởi mừng còn hơn bắt được ngọc. Con đường vẫn hẹp, buổi ấy trời chưa mưa, đường đầy bụi và sạn-sỏi chom-chởm. Tôi không cố ý mà đã mấy lần tay đụng vào móng vào đùi, móng cứng-cáp như cửa gài tân, đùi thon-thon dội lại nơi đầu ngón tay êm-êm mát-mát, vẫn không nghe phản ứng! Ngày xưa Lưu, Nguyễn rẽ lối Thiên-Thai, phải như vậy cùng chăng? Tôi chả cần biết, và đường dẫu dài, dài vô tận, tôi cũng chẳng nài-hà. Một bên đường, phía tôi đi là một dãy cây keo cổ-thọ, phía phu-nhơn bước là một dãy phố lá mặt tiền sát hẻm và đường mòn vẫn

không có lẽ. Năm ba chị đàn-bà sồn-sồn ngồi ngạch cửa vẫn dòm trân-trân hai cái đầu trắng xóa... Đi đến tận chót là một cái am nhỏ xịch-xạc thờ Phật, một người thanh-niên mặc y-phục cũ nhà-binh đang cắm hương, vài ba người đàn-bà có tuổi đứng vọng-bái, hai tôi cúi đầu nép mình lách qua, phía trong lều này là một căn hẹp, đưa ra sau bếp, và đã có đặt sẵn hai cái ghế đẩu: hai tôi ngồi xuống.

- Tôi sắp sang Pháp, giấy tờ xong đã lâu, chỉ chờ được giấy nhập-khẩu.

- Lúc này qua Pháp không hay gì lắm. Sao không đi Canada, tuy lạnh mà hay hơn.

- Ấy! chính tôi đã xin chuyển bỏ Canada để qua Paris, vì cháu nội cháu ngoại đều ở bên đó.

- Bà lúc này đẹp quá! Còn trẻ hơn lúc trước nữa kìa. Đẹp như tiên, rõ là tiên-phong đạo-cốt.

- Ối! đẹp gì đâu, và rõ là tiên mắc đọa. Nhà anh vẫn ở chỗ cũ chứ? Nhớ như tôi có đến một lần rồi.

- Xin mời bà, bữa nào rồi rảnh, vui lòng đến chơi... nhà không mất món nào, có sắm thêm là khác.

- Không đâu, mời anh đến nhà, anh vẫn nhớ địa-chỉ mà, như vậy tiện hơn. Tôi nay đã nậu sông trai-lạc, nhưng tôi sẽ cho cháu nấu mặn cho anh dùng. Trong tuần nhứt này, tôi đợi anh.

Phu-nhơn đưa tôi ra cửa, tôi bước lẹ, tay xách gậy chó không chống, không biết mình đi trên mây hay trên

hẻm nhỏ gồ-gề, và muông tượng sau lưng và bên phố có nhiều mắt ngó theo.

Về đến nhà, trong trí vợ-vợ vẫn-vẫn, đêm ngủ khó nhắm mắt, trọn một ngày sau không làm gì được, không đọc sách mà cũng không viết được một chữ nào. Đầu óc trống không, trí cứ suy-nghĩ mãi. Đi hay là không đi? Đã hẹn, nếu để sai lời, thì bất nhã, đến mà có nên trò-trống gì không? Bồng-bồng bột-bột, một-một hai-hai, con gà nuốt phải sợi dây thun, là cảnh lúng-túng của tôi lúc ấy. Cà-phe nhạt phèo, cơm sáng cơm tối, tôi lấy đĩa khêu mà nhớ đầu đầu Xóm Gà, đường Xách-lu cũ-kỹ...

Tôi đã lấy hết bình-tâm xét trước xem sau, bụng muốn lắm: cơm đã dọn, vĩ-vèo quá sức tưởng-tượng, còn đợi gì mà chưa cầm đĩa? Giá thử như buổi trước, thì đâu có đợi mời! Nhưng nay tuổi đã tám-mười-ba, còn cầm thương lên ngựa gì nổi? Phải lượng sức trước đã. Nhớ lại câu đọc trong sách: "Kỳ ký thanh tráng chi thời, nhứt nhứt trì thiên lý, chí kỳ suy lão, nỗ mã tiên chi" Thuở nhỏ không diễm-phúc lân-la của Khổng sơn Trình, nay không mấy thuở nói chữ, và gẫm lại, câu này rất hợp với tình-cảnh hiện nay của mình. Và chẳng con kỳ con ký là giống ngựa trong sách dạy chạy một ngày trên ngàn dặm vẫn không biết mệt, nhưng đó là lúc còn tơ còn trai tráng, còn sức-lực dồi-dào kia, chí như lúc trở về già, sức gân đã yếu đã giảm, thì tài nào còn được như xưa, cho nên khi kỳ-ký trở về già, dẫu con ngựa hạng bét, cũng có thể qua mặt ngựa kỳ ngựa

kỳ như chơi! Ô hay! Ý là nói về ngựa kỳ ngựa ký, huống hồ chi như mình đây, làm sao dám ví? Khí huyết đã suy, lụt-đụt lụt-đạt, như đèn hột bắc, như ô-tô hết xăng, đang ăn muốn nuốt mà nó nghẹn ngang trọn trắng, nhẩy ngựa kéo cương, còn làm nổi hay không? Làm không nên thân, ở dưới nó cười, có nước cắn răng giấy chết. Chùng ấy càng thêm xấu hổ, mười ngón che hết cũng không kham, không vừa.

Sau hai ngày hai đêm cặn xét, sáng bữa hôm sau (thứ năm 19-4-84), tôi dậy thật sớm, tắm gội sạch-sẽ, không quên lấy áo lót mới ra thay, (cũng phải đề-phòng), phòng hồ tưởng-tượng như ngày xưa đi thi võ-trạng, hay như nghe đâu y như các cô tiểu-thơ thuở trước đi thi muốn được tuyển vào trong Nội, gắm-ghé long-sàng; đến cây ba-ton là vật cầm tay, cũng lựa cây gậy thật bóng-nhoáng cho ra phết phong-lưu, giày mới, bít-tất mới, y-phục mới, bánh-lãnh béo-lẻo y như hồi còn đi làm nơi viện bảo-tàng, - may thời bà xã không để ý nên không hỏi, - khi ra cửa còn dừng lại rót miếng trà nóng uống cho ấm bụng, dối rằng đi viếng bạn từ bên Pháp về, mà kỳ thật là dốc lòng đi "ăn vụng bột"! Ngày thường quen đi xe buýt cho đỡ tốn, nhưng bữa nay là ngày đặc-biệt, ngồi xe xích-lô cho sướng cái đã. Xe đến chỗ, không cho đậu ngay nhà, và bắt ngừng từ xa cho không phương biết địa-chỉ. Đến nơi, gõ cửa, đợi hồi-lâu, có một trai độ mười, mười-hai tuổi, thanh-mi tuần-tú ra mở cổng trước, mời mình vào khách-phòng..., ngồi đợi lâu hoắc, chưa thấy ai. Tôi thừa dịp nhìn kỹ,

chỗ tôi ngồi là nơi hàng ba, ngay cửa vào khi này, nơi sân có một tượng Thiên-tôn bằng gốm Biên-hòa, trông bằng đứa trẻ lên mười, và ngay cửa, đối diện với Thiên-tôn là tượng Phật Quan-Âm đứng trên quả địa-cầu, vẫn bằng gốm Biên-hòa nhưng thật khéo và tân-thời, tay xách giỏ hoa-lam, áo Phật vẫn màu xanh da trời thật đậm, tương phản với màu vàng lợt quả đất, cũng là đặc-thể, nhưng lấy điển-tích nào mà nắn Phật-Bà đứng trên trái đất, thì tôi xin chịu dốt. Gương mặt Phật, hiền-từ ra mặt, nửa giống gương mặt Đức-Mẹ bên Da-Tô, nửa giống mặt trái xoan đặc-điểm của gái Việt độ bốn mươi ngoài, thừa kinh-nghiệm, trải tuổi đời, khá khen cho người nghệ-sĩ nắn tượng nào đây quả nhiều từng-trải và giàu tâm-lý, đã thành công khi nắn-nắn tượng này, tôi đang thầm khen nên hương sớm mới bắt đầu cháy, chủ nhà quả có lòng thành, thì có tiếng xô cửa phòng trong và phu-nhơn tay cầm quạt giấy, bước ra...

Phu-nhơn hôm nay còn đẹp và giòn hơn hôm trước rất nhiều. Hôm trước, gặp là buổi tình cờ, phu-nhơn đi lễ bái Phật: trưa nắng và cũng không dốc lòng làm đẹp với Phật! Hôm nay hoa tại vườn, quen hơi quen chậu, hơ-hớ một cảnh, tuy tuổi đã trôm trôm lục tuần, tóc trắng, nhưng mắt xanh da ngọc, ngũ nhạc hân-hoan, quả phong-lưu chi tướng. Duy có một điều, hôm nay kẻ này đến đây, không dốc lòng "vinh cảnh quế", trái lại lại đây để hẹn qua kiếp sau, nên nhìn kỹ hơn trước: "đôi chàng mày quá rậm, ngọc cơ hồng-hồng", sách tướng đã dạy gái mà: ..."chờ mày rậm rạp, ngọc cơ

hồng-hồng. Có chồng mà lại giết chồng. Hình đi như rấn bụng trung bao giờ". Thêm nữa: "Người nào mặt lảng da ngà, trai đôi ba vợ, gái đôi ba chồng"; rồi còn nữa: "Gái mà hai má hồng-hồng, con mắt diên đảo có chồng theo trai"; Lại nữa: "Đôi trông trắng bạc quá ưa, Nam đậm nhơn-phụ, nữ hòa gian-phụ", và chót hết: "Khao khao giọng thổ tiếng cười, Vân-vân tóc trán là người khôn ngoan, đêm ngày tư-lự tân-toan, phỉnh người lấy của, dối người lấy công"...

Từ thấy mặt lúc chồng còn sống, mơ mơ ước ước, đến gần đây gặp lại, vẫn chưa nhìn kỹ, và chỉ định-ninh đó là người đẹp, muốn được biết thêm nhiều, nhưng hôm nay lại khác: đến để khuyên chờ qua kiếp khác, và mặt nhìn mặt phen này, tay đôi giữa một nhà trống, bao nhiêu sách Ma-Y thần-tướng, tôi ôn lại trong mấy câu như trên, và khi ngồi tiếp chuyện, mở đầu là tôi xin "đình chiến". Hai tôi ngồi cách nhau không đầy năm tấc, phu-nhơn cầm quạt quạt hơi để thêm kiêu-diễm, tôi nghiêm-nghị không bắt tay lúc chào hỏi, xưa quá, nhà quê quá, - và chỉ đàm-đạo suông. Tôi ngồi day lưng ra cổng, mắt ngó vào trong: phía trong trước kia là phòng khách, nhưng nay là phòng ngủ, tro-vơ một cái giường ọp-ẹp có treo một cái mùng nhỏ bằng nylon xanh lá cây, treo lòng-thông trên đầu bốn cột giường xiên-xẹo không mỹ-thuật chút nào, nệm drap không vén-keo, nhứt là màu ngà-ngà của buổi thất lung buộc bụng như thời-buổi này, nếu thật là "mời" tôi thì cảnh không khuyến-dụ chút nào, hướng-hở tôi đến đây để từ-chối!

Phu-nhơn nghe tôi nói mở hơi ra, nên có lẽ vì vậy bữa này không thấy sốt-sắng được như hôm đầu mới gặp. Thêm nữa, tôi không biết nhập-đề, lại bàn về chuyện “trồng xoài”, chuyện viễn-vông, phu-nhơn tỏ bày trước đã có một đời chồng, hiện ở tại Paris, vốn quốc-tịch Đài-loan, tỷ-phú và đã bao-bọc các con riêng của phu-nhơn, tức con của bạn quá cố có bức ảnh nhỏ để trên bàn, gần giường ngủ, bàn thờ không phải bàn thờ, bàn table de nuit cũng không phải luôn. Phu-nhơn đưa tôi bước vào xem nơi bàn thờ Phật, tôi vẫn thấy lại hai cái bửu-bình “hồng mã não” năm xưa, đặt trong lồng bằng kính cẩn-thận, nhưng tại sao thờ Phật-Bà (bằng thủy-tinh quý) giữa hai tượng Quan-đế, một tượng ngồi tay vuốt râu tay nọ cầm cuốn sách (Quan-đế khán Xuân-thu kinh) đặt ở bên tả tượng đức Phật, và bên hữu tượng này lại đặt cũng một tượng Quan-đế khác, ngồi trên lưng Xích-thố mã, tay thủ thanh-long-đao (Quan-đế xuất chiến, lúc thủ Kinh-châu thành), tôi thấy cách thờ như vậy, chưa được phải lẽ, phu-nhơn lại chỉ cho tôi xem một bộ ghế trường-kỷ kiểu Tàu, bằng gỗ táo, có khảm đá Đại-Lý, nhưng đá tầm-thường không văn-hoa đẹp-đẽ như loại đá lựa để trang-trí loại ghế cổ này, tôi để ý thấy trên một chiếc ghế lại có một bức tượng vẽ thủy-mặc khác, vẫn chấm hình Quan-đế ngồi trên ngựa, tay thủ đại đao, mà lưỡi đao day vào trong, - theo ý tôi hiểu “như vậy là sát-chủ” rất ky, tôi định mách cho phu-nhơn nên day bức tượng, đặt qua ghế đối-diện, tức làm cho “lưỡi đao trở ra ngoài” (khỏi cử-

chỉ sát-chủ) – tôi vừa nói chưa dứt câu, - phu-nhơn đã cúp lời, không nghe nữa, - tôi cười, biết bà này rất cứng đầu và có nói cũng vô ích, tôi cúi chào và bà đưa tôi ra cửa ra về.

Nay tôi nghĩ lại, từ 8 giờ tôi đến đến 11 giờ tôi từ già, người trong nhà không cho một tách nước, có lẽ là cố ý để cho cuộc hội-diện này không có nhân-chứng hay chẳng?

Kết luận.- Có người khi đọc bài này, hoặc chê tôi đại, không biết thừa-hưởng dịp may, hoặc cười tôi gàn, cờ đến tay không biết phát, hoặc giả tôi quá quân-tử Tàu com dọn sẵn không ăn, muốn nói chi tôi cũng xin chịu. Tôi đại mà còn sống như vậy, để viết thêm cho người khác đọc cái ngu của tôi, tôi cũng gàn thật, không phát cờ, vì tự xét rủi đang phát mà gãy cán cờ là điềm bất lợi, không nói là đại họa có khi, và com dọn không thưởng-thức vì tật ưa mắc nghẹn với tuổi già.

Thiếu chi người, gặp cơ-hội như vậy, đã chụp lấy hai tay và nữa sau tới đâu sẽ biết. Những người ấy có lẽ là người trời dành sẵn để cho hưởng hạnh-phúc, và họ có hạnh-phúc thật. Trái lại, tôi là con chim bị đạn, đã hai lần trong đời, bị nạn người khác giật hạnh-phúc trên tay, hai lần tôi bị con bạn chung-tình chẳng chung tình và đã ôm cầm nhảy sang thuyền khác. Nay tôi dứt khoát như vậy, lòng mừng thầm vì hôm ấy không làm việc trái với lương-tâm trước tấm ảnh của người bạn quá cố; xe còn chút xăng, muốn nhín lại, mong xe chạy đến

nơi đến chốn, nếu còn muốn chuyện hoa tường liễu ngõ, thì ngoài đời thiếu chi người đẹp “trống chum”, sòng phẳng với nhau tay xĩa tiền trao là dứt khoát, hoặc giả thiếu chi bạn gái đồng lứa, đang thiếu-hụt khát-khao, mình đến thăm, đôi bên đều bằng lòng, cười với nhau “miếng giữa làng, sàng xó bếp”, của trăm tặng nhau lúc đói, bằng bạc muôn bạc ngàn, như vậy có lẽ hơn là rủi rở tỷ như bà lớn này, cao-sang ruộm-rà thật đấy, nhưng phiền-phức lòng-thòng ghê xương, chưa lọt vào vòng thì ham thì muốn, chớ khi lọt vào rồi, cắt không đứt, bứt không rời, của tuôn bạc mất mà không chuộc được tiếng nhơ. Vả lại, tôi dám chắc tôi còn nước-nôi gì, có lẽ họ muốn là vì ba món đồ xưa, còn riêng tôi, hễ già thì có kinh-nghiem, “ban đêm mèo nào cũng vẫn mèo mun, tắt đèn rồi bà tiên và dạ-xoa cũng đồng một thứ”, và câu tục-ngữ Pháp thường dặn: “Muốn đi xa phải biết nương sức con ngựa già”.

Cái bánh, để nhìn ngon hơn đã cắn. Và thà để cho người ta mến tiếc hơn là ra tài hóp-tóp, chúng thấy bất lực, cười dai. Ô hô! Mỹ-nhon tự hữu như danh tướng, bất hứa nhân-gian kiến bạch đầu. Cổ-ngữ không sai: c'est vrai: mà thiệt vậy!!

Và thừa phu-nhơn, tôi nay chỉ còn tài giỏi viết!

(viết xong 7-V-84)

Nếu đời lấy 100 năm làm hạn, thì:

1 tuổi, tuổi “ứng trong quì”, chưa đáng kể;

11 tuổi, còn trong tay cha mẹ, cho đi học cũng nên, bắt đi bán cà-rem cây, ráng chịu;

21 tuổi, mỗi đêm mỗi đòi vợ, “đừng nói”;

31 tuổi, dẫu cạp đất vẫn thấy ngon, trốn nằm chuồng heo, vẫn thấy sướng;

41 tuổi, ưa làm càn và thường làm bậy;

51 tuổi, khởi sự biết hồi-tâm;

61 tuổi, biết sợ chết;

71 tuổi, hũ dưa chua ở chợ thấy bắt thèm, mua về ăn; dở ẹt;

81 tuổi, ai mặc ai, ta mặc ta;

91 tuổi, đuổi ruồi, ruồi không bay, cho gì ăn nấy và lăm cẩm;

101 tuổi, có đến chưa mà biết? Vẫn chưa thấy hồi-ký để lại.

Hôm nay, 20 octobre 1982, thấy phụ-nữ, còn biết chào, nên viết tập này, đúng vào tuổi “khúc quanh 81”.

Chủ-nhân VÂN-ĐUỜNG phủ,

9/1 đường Nguyễn-Thiện-Thuật, Gia-định

Cảm hứng lan man, chữ là mạn-hung

Đọc trong bản ronéo mua ở Chợ Trời năm 1977, giá 15 đồng mới, nguyên của b.s. Trần-Ngọc-Ninh chạy bỏ lại, - ngày nay có một trăm đồng không ắt gì mua được, "Thơ chữ Hán Nguyễn-Du" rập theo bản "Nhà xuất bản Văn-học Hà-nội năm 1965", trang 127, gặp bài thơ sau đây của Tiên-Điền, viết khi chưa xuất xứ và còn lang thang vùng Hồng-Lĩnh. Thơ rằng:

Mạn hứng

Long-vĩ châu biên đa bạch âu,
Lam-giang đường thượng hữu hàn nhô.
Nhất sinh từ phú tri vô ích,
Mãn giá cầm thư đồ tự ngu.
Bách tuế vi nhân bi thuấn tức,
Mộ niên hành lạc tích tu du.
Ninh tri dị nhật tây lãng hạ,
Năng ẩm trùng dương nhất trích vô?

Hai ông Nguyễn-Vũ-My và Trần-Thanh-Mại đã dịch sẵn trong tập như vậy:

Long-vĩ bờ bên một đám cò,
Sông Lam trên bến, bắc hàn nhô.
Suốt đời thơ phú rỗng vô bổ,
Đầy giá sách đàn, chất mãi ngu.
Cuộc sống trăm năm coi mấy chốc,
Chuyện vui tuổi cả tiếc từng giờ.
Phía tây bãi cỏ khi nằm xuống,
Chén rượu trùng dương ai tưới cho?

Sau hai bài, có chú thích sẵn:

Long-vĩ châu là bãi Long-vĩ. Lam-giang cũng gọi Long-giang (bãi nổi giữa sông Lam). Mộ-niên đây là một cách nói, vì khi viết, Nguyễn-Du chưa trên ba mươi.

Tôi là kẻ hậu sanh, học chưa tới đâu, bắt chước người xưa, cũng viết "cảm-hứng lan-man", thế cho bài tựa tập "Thú chơi sách, tập nhì" này, chữ là "mạn hứng".

Ban đầu, tôi định đặt nhan sách là "Chơi sách nay đã một thú", tôi có ngờ đâu dốt mà biết nói chữ, vì:

Một có nghĩa: chìm mất, chết, hết, không có, lấy hết, giấu kín; và Một thú có nghĩa là không có hứng thú gì nữa.

Như vậy có phần không rõ trắng đen. Để giữ phạm dốt, tôi không dùng nhan này, và xét kỹ, chơi sách vẫn còn thú, - hút sách phải trốn hút mới ngon, hầu gái phải lên lút bà xã và đưa nhau trốn chuồng heo chuồng bò mới thú!

Ông Ninh không chạy, làm sao có dịp gặp sách ngộ, Chợ Trời không bày, làm sao biết chỗ mua, chơi sách ngày nay, là tai-họa còn nằm trong hỏa-diệm-son, nhưng như đã nói, có nguy hiểm mới thấy sướng, vì vậy tôi để y nhan cũ:

“Thú chơi sách” (chỉ thêm đây là tập thứ nhì) cho khỏi lộn.

*

*   *

Vừa rồi có người đến cậy dịch một đoạn Pháp-văn trong quyển L'Empire d'Annam của Charles Gosselin, khi tôi đọc đến trang 319 gặp một câu như vậy:

“Tout est relatif dans la vie, et le suprême bonheur doit évidemment consister sur notre terre, à se trouver satisfait de la situation que le sort nous assigne”,

bèn dịch: Cái gì trên đời, đều là “tùy, thuộc”, và hạnh-phúc tuyệt vời trên thế gian là biết an vui với phận do mạng-số định-đoạt. Dịch xong, mình cười lấy mình, ông Tây này dài dòng quá, hay là từng đọc câu của ta “an phận tùy duyên”? Rắc rối vậy thay, và hơi đâu lo việc bao đồng?

Sở dĩ hôm nay làm tác-giả mười cuốn sách còn người đọc còn người tìm mua, phải nói tôi nhờ hai bạn tốt: Ngọc-Toàn, Lê-Ngọc-Trụ và Lộc-Đình, Nguyễn-Hiến-Lê.

Mấy lúc gần đây, tôi thường lui tới đường Kỳ-đồng

là để nhờ anh Lộc-Đình duyệt lại mấy dấu chánh tả. Lộc-Đình kỹ và khó ai qua mặt, nay anh lui về Long-xuyên, tôi như cua rặng càng, càng nhớ càng tiếc anh Lê-Ngọc-Trụ.

Năm 1947, tôi bỏ quê cha mẹ là Sóc-trăng, chạy lên đây, đầu quân vô làm công-nhựt, ăn lương thơ-ký ngày nơi viện bảo-tàng, thì anh Trụ cũng đầu quân nơi Thư-viện 34 đường Gia-long. Trụ bao sân, làm hết công việc vặt vạnh trong sở, đêm ngủ lại đó, trừ đêm chủ nhựt anh về thăm nhà trong Chợ-lớn, ban ngày, anh lãnh tiếp người đến mượn sách mà tìm sách không ra, phiên dịch nhan sách Hán để ghi vào sổ mục-lục, viết bài, sửa chánh tả cho tập kỷ-yếu của Hội Khuyến-học, làm bí-thư thí công cho ông quản-thủ Đoàn-Quan-Tấn, sau nầy anh Trụ tự vạch con đường đi, lên đến giáo-sư thực thụ diễn-giảng tại trường Đại-học Văn-khoa và trường Đại-học Sư-phạm ở Sài-gòn, sở dĩ anh không dạy ở Huế vì anh rất sợ đi xa, tội nghiệp làm xăng cà-đụng như con vụn quay, mà khi ở thư-viện, lương vẫn nhỏ hơn lương các bạn đồng sự “ngồi chơi xơi nước”, và hưởng không được mấy năm lương dạy ăn giờ, thì vì bụng tốt anh Trụ vẫn để các giáo-sư khác sai chạy có cờ, mượn làm tuổi sự, từ ra bài thi, chấm bài thi, rồi gác lớp thi cũng một mình, một tay Lê-Ngọc-Trụ, tôi nói tội nghiệp vì anh hưởng chưa bao lâu kể từ năm 1975, anh bị mất sách gởi nơi sở làm, mất lương vì thủ-tục hành-chánh quá chậm, rồi đến ngày 11-8-1979, anh thở hơi cuối cùng, anh mạng một, để lại tiếng thơm trong sạch và

dễ-dãi, như trên đã nói anh bao sân, không phải vì bị lợi dụng mà vì tánh sẵn lòng không xấu bụng, giúp được ai việc gì thì Trạ chẳng từ nan. Nay anh mất rồi mà nhà vẫn nghèo khô, tội nghiệp quá, tôi khóc anh, mà ai sẽ khóc tôi?

Nhớ ngày nào, tôi lắc cắc, thường phá anh, và cũng vì yêu mến anh mà phá. Vốn hai đứa tôi có một ân-nhân chung là bác-sĩ Diên-Hương, khi mũi thuốc khi bữa tiệc nhỏ, đều trả bằng văn-chương. Trạ còn gọi đền ơn bằng duyệt bản-thảo mỗi lần bác-sĩ cho in sách, duy tôi, nói không biết xấu, chỉ hà rứa bằng tiếng cười và giọng móc họng. Hai tôi thường bàn lén, anh Trạ hỏi nhỏ: "Tại sao lấy bút-hiệu Diên-Hương?" Tôi làm tỉnh đáp: "Anh về xem lại Đường-thi, có câu: 'Ngọc-Án, diên hương, hương bất mãn' ấy mà!". Trạ tin bằng lời, và khi tra mãi không thấy, Trạ không giận, tình anh em như vậy mới quý.

Tôi không khác con gà chạ, chủ ôm vô trường, may rủi một cựa, có khi tôi cũng trả được ơn lúa thóc, vì tôi không cấp bằng, đá bất kể đếm, Tổ đái cũng thắng độ như ai. Vừa dốt chữ Nho, vừa quê chữ Hán, bụng đói chon phải bò, tôi học đường học xá, mà quen tánh móc lò, chữ tên viết không xong mà chuyên bắt giò mấy ông đồ ông cử ý tài, dịch ẩu không coi trước coi sau, đọc sai địa-danh miền Nam mắc mớ. Năm 1963, bị một con quạ áo đen làm mất chén cơm "giảng-viên Đại-học Văn-khoa", quạ đưa anh Đông-Hồ vô lấy chỗ,

ngờ đâu nhờ vậy sau này khỏi cho đi học tập. Năm còn học trường Chasseloup-Laubat, thầy dạy tiếng Nam là ông Nguyễn-văn-Mai vô lớp chỉ bắt đọc tuồng hát-bội. Dạy Việt-văn, lúc đó gọi giờ Annamite, nhưng ông giảng ròng bằng Pháp-ngữ, ông nói rất trôi chảy, chỉ hiềm ông ưa hăm he bằng câu nay còn nhớ: "Si je trouve quelqu'un qui nói dốt, je lui colle tout de suite un zéro!". Có bữa tôi hỏi Lộc-Đình: "tiếng Tây gì mà 'quelqu'un qui nói dốt?'", hai đứa cùng cười. Tôi vẫn lang thang làm công-nhựt nơi viện bảo-tàng, nói chí đáng, nhờ vậy mà kiếm com đắp đổi qua ngày, cho đến nay, lên tám-mươi-mốt trót năm mà chưa có tiền đãi bằng-hữu một bữa ăn khao, phở mì đều lên giá, thôi thì xin anh em táp gió.

Ngày mồng-một tháng chạp năm mậu-ngọ (30-12-1978), gạo một lít, đong được ba lon sữa bò, giá bốn ngàn đồng bạc. Mót một cuốn "Sài-gòn năm xưa" và một bộ gồm sáu cuốn "Hiếu-cổ đặc-san", ôm ra Chợ Trời đường Cá Hấp (Bùi-Quang-Chiêu), bán được sáu-mươi-tám đồng, về nhà mua được mười lăm lít gạo, không đủ ăn bảy ngày. Ngày nay, vàng y giá ba-mươi mấy ngàn một lượng, tính theo tiền đời Thiệu là có hơn mười-sáu, mười-bảy triệu bạc cũ, mà vàng nào còn, chỉ còn trong tưởng-tượng. Duy nhớ lại, nếu không có Chợ Trời, làm sao mua sách các nhà bỏ chạy?, và có khổ có đau, - đau chon há miệng, - có đau có khổ mới viết nên hồn, và ngày nay sách vở bị tóm râu, mớ nào còn lại, leo thang lên giá nghe mà ngộp, và mới biết giá-trị

cuốn sách. Hôm 2-V-1976, thả ra chợ trời sách, mua được hai cuốn, cuốn "Les vins de Bourgogne" về học khôn thêm bộn, và không có rượu nho, đọc sách này cũng đỡ thêm. Qua ngày 3-XII-1978, gặp thêm cuốn "l'Art de la table" dạy phép ngồi ăn cơm Tây, món rượu nào nên uống với thức ăn gà cá hay thịt rừng, lại biết tục xưa bên Pháp, khăn ăn khi chưa bày thì chủ và khách chùi tay vào đầu lông chó nằm chực sẵn dưới bàn, sau lại khách được mời dự yến, đem theo khăn ăn lớn bằng tấm màn che gió hay tấm chắn đắp bụng, vì gặp món ngon, cứ đưa vào khăn ăn ấy, cho đĩa hầu mang về nhà cho vợ con cùng thưởng thức, chó khăn ăn đầu có bé xinh như hiện nay, và nhà văn Pháp khi viết cứ sự ngay trình bày chó đầu có vì sĩ-diện mà giấu giếm. Duy nhà văn ta, viết mỗi mỗi đều ưa không nói về tài-liệu trích-lục!

Năm 1978, tôi đã có ý định viết thêm về "Thú chơi sách", nhơn đọc quyển khảo-cứu "La jungle Moi (Vùng rừng rậm của đồng-bào Thượng), thấy tác-giả Henri Maître ghi:

- trái thẩu thì người Lào gọi "yayan", người Mèo gọi "xi-ying", còn hột thẩu - hột này dùng được - khi nướng cháy, - thì Lào gọi "ken-ya" và Mèo gọi "nong ying";

- á-phiện, loại sớm gọi "ya do", loại muộn gọi "ya pi";

- cây dao ba lưỡi dùng để rọc trái thẩu cho mủ chảy, thì gọi "tia-ying";

- cây dao khác dùng cạy mủ thẩu lại gọi "houa ying", vân vân...

(nguyên-văn Pháp: "le pavot est nommé Mak yayan" (Laotien), "Xi-ying" (Méo); les graines peuvent être consommées après cuisson, sont nommées ken ya (Laotien) et nong ying (Méo); ya do: opim hâtif; ya pi: opium tardif;...)

Đố ai biết tôi ghi mấy đoạn văn lủng-củng này để dùng vào việc gì, ấy thế mà tôi vẫn cứ ghi, và hôm nay lôi ra chép lại mà thành sách này, đó cách tôi viết là lẩm-cẩm như vậy, và phương-pháp tôi soạn thảo, vừa tùy may rủi vừa lủng-lẳng vừa lẩn-thẩn buồn cười như vậy đó!

Trông người rồi găm đến mình, mà thêm thẹn. Người thì tinh-thông hai ba ngoại ngữ và luôn chữ Hán, người thì học tới nơi tới chốn, bằng-cấp giắt đầy lung, duy mình vẫn ươn ươn hèn hèn, mỗi lần viết mỗi lần tra tự-điển! Hán dốt, Tây dốt, mà cũng chen đứng hàng viết lách. Đã hai cái chúa nhựt, bữa 2-7-1978, vừa xách gậy trúc định đi một vòng lót dạ và thăm chị em, nhơn đêm thứ bảy 1-7-1978, nghĩ được mấy ý vật-vãnh có thể dùng viết thêm về nghệ-thuật chơi sách, định sáng ngày viết lẽ kéo quên, rủi sáng hôm 2-7, có khách đến chơi, rồi ngày nọ qua ngày kia, vẫn không được rảnh. Chúa nhựt kế đó là ngày 9-7, vừa dợm bước ra cổng thì cũng có khách đến tìm, anh em thương mà mình nào biết. Nhớ câu liễn treo nhà:

“Mạc phóng xuân-thu giai nhứt khứ, Tối nan phong vũ cổ nhân lai”, ấy nợ khách nợ văn là cương-tỏa.

Tôi thấy ngày nay em trẻ thấy đều rành chữ Hán hơn mình mà tại sao không viết? Tôi thì: “phần-nộ với phần phân cứ lộn,” nghe người bàn về “kinh cứ” giật mình không biết viết cứ này c hay t nơi đằng đuôi. Vì vậy, thuở nay tôi vẫn ham viết nôm cho đỡ khổ, thay vì kinh-cứ, tôi nói “chông gai”, và thay vì viết “phần-nộ”, tôi viết “nổi giận” cho êm chuyện.

Tôi không thích nói “tệ-nội”, vì bà nào có tội, và tôi cứ nói “vợ tôi” cho mau hiểu và khỏi lằm vấp khi dùng sai chữ Hán.

Ngày 16-7-1977, thả rều ở Chợ Trời, bỗng xuất ra năm hào (0\$50), mua được một cuốn Pháp-văn nói về tiểu-sử nhà văn-hào André Maurois, do Michel Droit soạn. Học được một sàng khôn. Nơi trang 102, đọc:

“Conserver l’espérance, c’est également ne pas vieillir. La vieillesse, c’est plus encore que les cheveux blancs et les rides, ce sentiment qu’il est trop tard, que la partie est jouée, que la scène appartient désormais à une autre génération. La vraie maladie de la vieillesse, ce n’est pas l’affaiblissement du corps, c’est l’indifférence de l’âme.”

Dịch: Conserver l’espérance, còn nuôi hy-vọng, ấy đó là vẫn chưa già. Cái già, không phải vì mớ tóc bạc, vì da trở đồi-mồi, mà vì có quan-niệm sai lầm rằng đã

muộn-màng rồi, canh bạc đã xên, tấn tuồng đã vãn, sân-khấu đã về tay thế-hệ khác; không, không nên nói già là vì thân thể bạc nhược, chỉ biết già, bình già đúng ra là mình không còn thiết tha với sự thế, cuộc đời đã buông xuôi. Nhựa sống đã cạn, là già, già hẳn.

Tôi mê sách vì chỉ tốn năm hào mà khỏi sang Pháp để học Pháp-ngữ, và tội gì không viết bài để khuyến dụ người mê sách như mình?

Sách thuật lại rằng André Maurois, tên thật là Emile Herzog, sanh năm 1885 tại nơi sản-xuất hàng nỉ trứ danh xứ Elbeuf. Học trò cưng của Emile Chartier, giáo-sư dạy triết trường Sorbonne lẫy lừng và ông lừng lẫy với biệt-hiệu Alain (1868-1951). Hai thầy trò tương đắc và tương trợ nhau: nhờ Maurois mà Alain nổi danh dạy giỏi, và nhờ học với Alain mà Maurois nổi danh viết văn sâu-sắc.

Khi học xong, năm ra trường, Maurois nói với thầy tỏ ý muốn bước vào học thêm nơi trường Ecole Normale Supérieure là trường sư-phạm cao-học chuyên đào-tạo các tay cừ về văn-chương Pháp (ở đường d’Ulm, Paris). Nhưng Alain cản, khuyên chí lý: “Nay trò đã cứng về văn, học thêm ở Nột-mạnh-xúp, bất quá sẽ trở nên một thầy đồ kênh kiệu. Trò sanh ở Elbeuf, cha trò có hăng sản-xuất nỉ. Thầy thợ ở hăng rất đông, sao không về đó nghiên-cứu về tâm-lý của họ? Thấu hiểu những người ấy nổi, thì lo gì không trở nên một nhà văn có biệt tài? Làm thầy đồ xoàng, sao bằng làm nhà tài-tử có bản-lĩnh?

Ấy đó, học bên xứ người ta và thầy dạy bên xứ người là vậy. Có đâu như bên mình, học vay viết mượn, và khi còn trong trường, học theo “chó dất”, trên thì nhồi sọ, không cho trời đầu, dưới thì cha mẹ nghèo, thêm thiếu người chỉ dẫn, lựa đường đi. Có khiếu về toán mà học văn-chương, vào học trường thú-y ra làm bộ-trưởng, học về cổ-điển học-hiệu bên Pháp (Ecole des chartes) về xứ không đọc được chữ Hán mà để ra thuyết cần-lao nhom-vị, chết cha mồ tở.

Ấy tôi đã mắc tội nói xấu người đã chết, duy xin nhớ tôi đã thổ lộ cái thiếu sót trăm bề của tôi, cái dở dang bất tài của tôi, duy tôi muốn các bạn nhỏ chớ ty hiềm, hãy mạnh dạn viết đi, lâu ngày thành quen, là được.

Trở lại “Thú chơi sách”, quyển 2 này, thú chơi sách chưa “một”, và nay tôi chọn nhan sách nhứt định là “Nghệ-thuật chơi sách”, mới vừa.

*

* *

Sau năm 1975, tôi biết một bạn chắt mót sắm được một bộ đại-từ-điển Pháp Littré “Grand dictionnaire” nhan là *Dictionnaire de la langue française par E.Littré*, bản in năm 1873 của nhà Hachette, Paris, format 31x22, không thiếu trang nào, gồm bốn cuốn xộn-xộn, bỗng anh bạn chạy sang Pháp, bỏ bộ sách lại, lọt về tay chệt ve chai, rồi ra nằm ỉn tại một hàng sách lạc-xon ở Chợ

Trời, lúc ấy còn ở khu Tràng-tiền, ngay trường máy Cao-thắng, giá đề “30 đồng” mà không một con ma nào rờ. Suốt mấy ngày tôi ra đó nhưng không mua, vì nghĩ mình đã già và chữ Tây đã hết xài, tuy vậy tôi đau lòng không nỡ để sách quý về tay kẻ khác, nên tôi làm mai mua lên và gả Littré cho một anh bà con ở Bắc về. Tưởng mình làm được một chuyện hay nên khoe với một bạn luật-sư, anh nầy ngó tôi với cặp mắt cận-thị ngạo-nghễ mà rằng:

“Tưởng anh là nhà chơi sách sành-sỏi, nhưng sao dốt thế? Bộ Littré đó, nguyên xuất-bản từ xấp nhỏ, bán lần hồi, thuộc 1ère édition (in kỳ đầu), quý lắm, nếu anh chê lỗi-thời, thì gởi thư qua Pháp, mua một bản phụ (supplément) là có một bộ độc-đáo, sao đành để lọt tay người khác”. Tôi biết tôi hớ thì đã mượn, nhưng sau đó tôi cũng nòng nả tìm cách chuộc về, ấy có duyên với sách cũ và “nghệ-thuật chơi sách” gồm bao nhiêu đó. Nay tôi viết tập này, để khoe cái dốt của tôi, tự tôi đưa tôi lên bàn mổ, thí thân làm vật mung-xung mặc tình xoi-xĩa, nên trong câu chuyện, thường lấy tôi làm nê, xin chớ cười sao ham nói chuyện mình.

Sách cũ sách hay, trong Nam lúc trước còn sót lại sách của Trương-Vĩnh-Ký, của Huỳnh-Tĩnh-Cửa, nay tìm không ra một cuốn nào.

Quyển “Thú chơi sách” của tôi ra đời cuối năm 1960, tiền nhuận bút là mười ngàn bạc hồi đó, nếu đổi ra tiền mới, chỉ được hai chục đồng. Sách vất vả lang-

thang, bán với giá bốn chục đồng, rồi bán son (solde), bán chôm-hổm, bán ôm trên tay, bán lẻ đường, tháng sáu năm 1975, sau Giải-phóng vô đây, tôi mua được mấy chục cuốn để tặng-biểu với giá năm hào, nay ở Chợ Trời, đốt đuốc kiếm không ra, và sót cuốn nào họ giấu đút để bán chợ đen, ba chục bạc cũng có người mua, tiền vô túi chị bán, tội có khi tác-giả gánh chịu.

Thân cuốn sách, bản in ở Sài-gòn, ngày nay không biết nên dùng danh-từ gì để gọi. Khi thì trải xuống hè phố, phất phơ tờ lem lút như mặt mấy cô lọ-lem cha mẹ bị đi cải-tạo, đánh hơi cảnh-sát đến thì đồn nhét vô bao, bị hốt bị rượt bị quơ lên xe cây đem vô lò lửa hoặc vô lò nấu làm giấy mới, lớp còn sót lại, biết hoàn hồn như người đau lại nghìn được cô hàng vuốt ve o-bế, xin đăng-ký rồi được phép bày bán công khai dài dài nơi Chợ Trời ngày nay đường Cá Hấp, chất chua chua chất còn thua xa tôm mớ rau oi. Lạ thay, xiết bao hành-hạ mà sách vẫn tồn tại, duy người chơi đã đổi: muốn đọc chứ không lưu trữ, vì sợ lụy thân.

Nàng Kiều, không gặp họ Mã, họ Sở, làm sao đáng gọi là Kiều, và sách vẫn là sách. Có tin từ 1-4-1976 đến 10-4-1976, phải hủy bỏ các sách đòi truy. Nhưng sách kiếm-hiệp biết chạy ra Bắc rồi trở vào Nam, giá cũng biết leo thang. Tôi vẫn cứ gặp thì mua: mấy anh cán-bộ oi, bắt được ai có tội thì cứ việc fơ, xin đừng giận cá chém thớt và sai trẻ còn măng sữa xét nhà và hốt sách, nở lòng nào:

- quyển Les silences du colonel Bramble đóng chung Les discours và Les nouveaux discours du Dr. O'Grady, ba cuốn nhập một của A. Maurois mua 10-4-1975, giá 0đ40;
- quyển Les carnets du major Thompson của Pierre Daninos, mua 10-4-76 cũng 0đ40;
- quyển Histoire de la piraterie của Philip Gosse (Payot, Paris), mua 1đ50 (21-5-78) thuật chuyện nạn cướp biển do Ăng-lê bày đầu, nay cướp Xiêm bắt chước theo...

Xin kể sơ vài quyển ấy đủ thấy Chợ Trời hấp dẫn thế nào, và những sách như vậy mà bị hốt thì đáng tiếc thật.

Và để xứng danh viết nghêu-ngao tùy hứng, xin trở lại quyển "l'Art de la table" (nghệ-thuật ngồi bàn ăn), sách dạy rằng:

- banquet (tiệc to, hội yến) là do ngày xưa khách ngồi ghế gỗ dài, gọi banc (ghế băng);
- khách ăn bánh mì cắt khoanh tròn trên thớt, đĩa gọi tranchoir hoặc tailloir;
- khách húp nước canh trong écuelle (bát, đọi đựng đồ ăn lỏng (écuelle munie de 2 anses);
- xưa, khách đi dự tiệc, thường đem dao riêng của mỗi người để cắt thịt;

Đến cái nĩa (fourchette), ai là người biết dùng trước trên đất Pháp, vẫn chưa rõ: có thuyết nói fourchette đã

có từ thế-kỷ XIe, do một bà chúa thành Constantinople bày trước, thuyết khác thì nói đến đời đế Henri III (cuối XIVe) mới có, lại một thuyết thứ ba cho rằng trong sổ mục-lục đồ ngự-dụng vua Charles V ghi ngày 21-01-1379, đã có fourchette bằng kim-khí, nhiều cỡ lớn nhỏ khác nhau. Lấy suy-nghiệm riêng xin hỏi: fourchette phải chăng là bốn ngón tay chìa ra để xom thức ăn, còn đôi đũa của người Á-Đông là ngón cái và ngón trỏ phụ lực nhau mà bắt món ăn, fourchette và đũa, cái nào có trước, và cái nào gọn, tùy mỗi xứ mà binh-vực thuyết của mình. Và tại sao món ăn phải dâng từ bên tay trái còn rượu thì phải rót từ bên hữu, và sách dặn muốn thưởng thức rượu ngon, không nên nhấp sau món sốt trộn giấm chua (sauce vinaigrette) và sách cũng cất nghĩa tường-tận, tỷ dụ danh-từ "entremets" ngày nay chỉ là một món ăn, hoặc kỹ hơn nữa là một món phụ-thuộc xen giữa phổ-mát và la-sét (un entremets est une quantité de plats doux présentés après le fromage et avant le dessert), kỳ trung trước kia, yến tiệc đã trọn ngày hoặc suốt đêm, muốn có đủ thì giờ cho đối trở lại thì xen giữa là ca múa làm tuồng, sau bớt đi cũng còn ca hát giúp vui giữa hai món thực-phẩm, không có sách, làm gì biết những cổ-tục như vậy để xưng mình đã văn-minh? Nói không sợ lạc đề, ngày xưa đã dạy khi ăn kem, thức lạnh, dưa chuột (concombre), không nên cùng một lúc ăn chung với sữa, phòng thổ-tả, vì những món ấy hàn-nhiệt kỵ nhau, cũng như bên ta dạy ăn lươn nên cứ ăn quả hồng, một mát bổ, một chất rít,

cũng kỵ nữa; bao nhiêu dạy khôn ấy xin chớ nên gọi dị-đoan, và không có sách lấy gì mà biết.

Ngày 14-8-1977, gặp và mua giá 3 đồng ở Chợ Trời, quyển "Histoire naturelle des sottises, 3000 ans d'erreurs quotidiennes" của Bergen Evans soạn (Plon, Paris in), qua ngày 23-9-1978, mua được quyển "L'homme à la découverte du monde" của Paul E. Herrmann (Plon xuất bản, giá 5 đồng, hai cuốn gộp lại giá chưa bằng nửa tô phở ngày nay mà bổ ích bá bội, nhứt tự thiên kim không khác, tích thu tội nghiệp lắm mà! Trở lại quyển nói về rượu ngon xứ Bourgogne (Les vins de Bourgogne), nơi trang 172, nhơn thấy một vị khách ngồi kế bên mình, tu một hơi cạn như Trư-bát-giải ngón nhân-sâm, người ẩm kê thực "bất tri kỳ vị", một tân khách nọ chậm rãi nói: "Monsieur, quand on l'honneur et le bonheur d'être convié à boire un vin tel que celui-ci, on le regarde d'abord, on le hume ensuite, puis on le goûte et enfin... l'on en parle!". Xin dịch: "Thưa ông, khi mình có diễm-phúc và hân-hạnh được mời thưởng-thức một bồ-đào mỹ-tử như vậy, trước tiên phải có mắt để nhìn, có mũi để hít nhẹ hương-vị, rồi nhâm-nhi từ chút và sau rốt phải khen một tiếng khà, (mới phải người phong-lưu lịch-duyet!).

Câu trên đáng làm kết-luận bài này. (21-10-1982).

*

* *

Tây với ta tâm lý vốn khác, giữa tiệc bên mình, nói một câu như trên chỉ cho khỏi có cuộc gấu-ó, đến choảng nhau cũng chưa biết chừng. Dịch tức là phản, dịch như trên, sượng-sùng như tiếng Pháp và hạt đậu mùa trước qua mùa sau lấy nấu chè, đậu hột cứng hột mềm chè mất ngon. Thà đừng dịch, nghe và thấy người kia thô-lỗ, ôm bụng chịu, về viết lại vào hồi-ký, hồi-ký được dài thêm một đoạn, nhưng vẫn không xuất-bản được, ngu vẫn hoàn ngu. Nhớ câu xưa, cụ Yên-Đỗ, khóc bạn nhậu, khéo lựa: "Rượu ngon không có bạn hiền, Không mua không phải không tiền không mua. Câu thơ nghĩ, đắn-đo không viết, viết đưa ai, ai biết mà đưa". Như vậy mới là văn để đời, nhưng đời này làm gì tìm được ông Yên-Đỗ khác? Nhưng nợ văn-chương ngứa ngáy làm sao ngủ? Phải chọc tức độc-giả với bài dịch khác:

Rượu ngon chưa uống đã say, mắt say vì sắc, mũi say vì tình;

Rượu ngon uống chén bé xinh, mát lòng mát dạ, buộc mình phải khen.

Hỏi: khen làm sao? Khen một tiếng "khà". (Chờ kiếp sau sẽ có trả lời).

Ngày 22-10-1982.

Khúc quanh 80 (Virage à 80)

(Dịch theo bản Pháp-văn của nhà xuất bản Stock Paris in lại năm 1973, do Georges Belmont và Hortense Chabrier chuyển âm nguyên văn của Henri Miller, (traduit de l'américain) viết bằng tiếng Mỹ, trang 7 đến 31).

Dẫn.- Nhà văn Mỹ, Henri Miller, bạo ăn bạo nói, viết bằng mực "nồng mắm tôm trộn ớt", năm lên bát-tuần, ghi lại những trang xác-đáng này, rất hấp ý tôi, nên mặc dầu chữ Pháp bỏ lâu, tôi cũng rán dịch cho các bạn không rành Pháp-ngữ thưởng-thức, vì món ăn ngon, không ăn một mình được.

Sau đây là bản dịch:

"Vào buổi mộ-niên bát-thập, nếu đúng ra anh chưa què-quặt, chưa tàn-tạ chưa tay chống gậy đầu lắc lư,

nếu anh quả còn dồi-dào sức lực, nghĩa là cuộc bộ chẳng những không thấy mỏi mà còn biết khoái, anh ăn vẫn thấy ngon, chẳng luận sau bữa ăn, anh còn thèm thưởng ước mơ món khác, mỗi tối anh đánh một giấc thẳng-thét không cần dùng đến viên thuốc an-thần của vị lương-y nào, vạn nhứt chim hót anh biết khen hay, hoa cười anh biết rằng đẹp, khi leo núi khi tắm biển, anh còn thấy sáng-khoái trong lòng, nếu được như vậy thì quả anh là một đệ-nhứt tiểu-thần-tiên trên thế, anh nên sáng sáng, tối tối, nên quì hai gối chống hai tay mà tạ ân đức Thượng-đế, Thượng-đế tài-lực vô biên, đã ủng-hộ anh hết lòng. Nếu quả anh tuy vẫn còn non tác nhưng già tuổi, đã gần gần biến thành thằng bù-nhìn thẳng “người máy” đứng đi cà-lơ háp nằng, cà-lơ xít-xụi, thì tưởng anh không ngần-ngại gì mà không tìm lão xừ-thầu (sur-dầu), chủ của anh, mà thì thăm đủ lọt vào tai nó, tỷ dụ một câu như vậy: “Ê thằng chủ kia, tao già-biệt mấy từ đây! Từ đây tao làm chủ lấy tao, ngheo mậy!” Một khi huyết gió còn ra tiếng (trong Nam gọi “hút gió còn kêu”), và hút gió xích-phê (siffler) bất cứ lúc nào và bất luận đầu đầu, thỉnh thoảng thấy ả nào mông to nhún qua nhún lại, cặp nhũ nó to trùng-trùng khiêu khích mà mi còn cung-cứng động tình, nếu mi (hay anh) giữ được tánh cóc-cần mặc-kệ, phú cho đời tới đâu thì tới, nếu mình đủ rộng lượng thứ-tha, quên đi hay bỏ lỗi của người khác, giữ được tánh đừng chua như giấm Tàu, không quạu quọ đối tánh, không cay không đắng đến mất hết liêm-sĩ, thì quả anh đã thắng

cuộc 50 phần trăm, ăn cuộc được nửa phần đường rồi đó. Ở đời mà, không phải sang giàu danh vọng là đáng quý nhứt đâu, trái lại đáng quý là những cái ti-tiểu nhỏ-nhỏ bé-bé vừa kể. Những nấc cao vót trong xã-hội đời này vẫn ít người leo tới, chớ mấy nấc dưới thì quả cá-mè chen chúc, tranh nhau vừa thúc cùi-chỗ vừa chửi thề. Tưởng đâu chiếm được tột bậc cao sang thì đời sẽ toàn hồng, không đau và cứ tin chắc tôi đi, nên an phận tùy duyên, và người nào chẳng ai biết mình là ai, người ấy cuộc đời mới sướng, sướng không hay không biết, sướng một cách bất ngờ đó. Riêng về đời tôi, xin nói để làm thí-dụ, nào phải vào buổi mộ-niên này mà tôi được hoàn toàn hạnh-phúc. Trừ cái sự “cút mình mình khen, cút mình mình không biết thú”, sự thành-tự nên công của một nhà văn nào, nói về một khía cạnh nào, thì quả là một tai-ách lớn cho va nếu va còn những gì muốn nói muốn viết nữa. Nên hưởng lạc thú nhàn mới phải cho, trái lại với mớ tuổi tác trên đầu mà còn nặng nợ ham viết bận rộn hơn ai, thì khổ. Chính tôi đã để lọt vào “trận đàng-xà” đó mà không hay biết, tôi đã bị lợi-dụng bởi những người hoan-nghinh tôi, muốn khai-thác địa-vị danh-vọng tôi. Đến đây phải biết tranh đấu cách nào, làm cách nào để giữ được chút ít tự-do và còn được muốn làm những gì tùy ý mình mong muốn. Đến đây mới thấy mặc dầu đa văn quảng-kiến, mặc cho triết-lý ngày thường đã dạy, đến đây mới rõ những thằng ngu-ngốc vẫn ngu ngốc và những thằng “chọc cút không ngay lỗ” (emmerdeur) lại càng làm khuấy rầy

làm bức hơn ai. Lần lượt tử-thần đến mời đi, những bạn thân, những người mình kính trọng. Mình càng già, tui càng thừa thốt lần. Rốt lại, thấy mình chỉ tro tro còn lại một mình mình thôi. Khi ấy lại thấy nào con nào cháu, chúng vẫn lầm vấp phạm những lỗi mà khi xưa mình đã phạm, nhớ lại mà tan nát cõi lòng, khi ấy mình mới thấy lúc trước mình đã làm những tội-tệ y như chúng nó ngày nay đã làm, mà mình đành thúc thủ, không đút tay can-thiệp được. Nay nhìn bọn nhỏ này mới rõ lại lúc ấu thời mình đã là thằng ngu, mà ngày nay mình cũng vẫn còn ngu, không hơn xưa chút nào.

Có một việc nay tôi nhìn nhận là đúng, đó là con người không đổi tánh cho mấy mặc dầu tuổi tác đã đổi nhiều. Trừ những gì phi phạm, thì cây sồi (chêne) vẫn là sồi, trư vẫn là heo, và dung-phu vẫn là dung-phu (minus) không khác. Thay vì đưa lên thiện-mỹ, sự thành công càng làm cho chúng lộ-liếu những yếu-tánh, những lầm-lạc của chúng. Mấy thằng lúc nhỏ trong lớp học nó là thần-đồng quán-chúng, khi ra đời, chưa chắc được hơn ai. Mấy thằng năm xưa trong lớp mình không ưa, thì lớn lên, càng thấy ghét chúng thêm, khi chúng đã lên đến địa-vị nhà kinh-tài, ông chánh-khách hay ông đại-tướng năm sao. Đời vẫn cho mình vài bài học, nhứt là dạy mình càng cứ lớn già thêm lên. Nhưng phần tôi, tôi chưa thấy đủ chục mười-hai những đứa hưởng-thụ được bài học của đời như vậy. Và nếu tôi chịu khó chỉ ra thì chúng vẫn không biết là không biết mà thôi.

Về thế-gian xã-hội, lúc tôi tám tuổi thấy làm sao, thì nay lại thấy ngàn lần tệ hơn trước. Văn-hào J.K. Huysmans, tác-giả quyển "A rebours" (đi ngược chiều) có nói rằng dĩ-vãng đáng ghê, hiện-tại thì xám-xịt bi-khổ, còn tương-lai lại còn kinh tởm hơn nữa. Tôi không đồng ý và không bi-quan như ông vậy đâu. Trái lại tôi vẫn chăm chú về hậu-lai, còn đối với dĩ-vãng, thì những gì ngọt như mật, tôi đã có hưởng thụ ít nhiều rồi. Hậu-lai của tôi là do dĩ-vãng làm ra, còn hậu-lai của thế-sự, tôi xin nhường cho bốc-sư và triết-gia tự lo liệu lấy. Cái mà mình, chúng ta đây thiết tha, có lẽ là sự thực-tại, nhưng ít người trong bọn ta biết sống cái hiện-tại này. Tôi không bi-quan đâu, tôi vẫn lạc-quan chứ?: đời là như thế này, đời là như thế kia, đời là tất cả những thế ấy và vẫn tùy theo sự nghe thấy của mọi người.

Đến tuổi tám mươi này, tôi lại thấy tôi vui vẻ hơn lúc hai hay là ba mươi. Không, tôi không muốn hồi xuân, trở lại buổi thanh-xuân kia đâu. Tuổi xuân huy-hoàng thật, nhưng cũng nặng-nề khổ cực làm sao ấy. Vả lại cái gì chúng gọi là tuổi xuân (jeunesse), đối với tôi, tôi vẫn thấy đó là tuổi già sớm (vieillesse précoce) kia chứ.

Không rõ ông trời rửa mát tôi hay đã ban cho tôi phúc lớn, mà sự thật là tôi đã có một tuổi-xuân kéo dài: đến năm ba mươi khi ấy tựa hồ tôi thấy mình đã thanh-nhơn chi mỹ, già giặn khá rồi, nhưng quả đến năm bốn mươi tôi mới rõ thấy là mình vẫn còn trẻ đấy, và lúc

ấy tôi đã cụ-bị sẵn sàng tất cả rồi. (Chính họa sĩ Picasso từng nói: "Đến tuổi sáu mươi mới thấy mình trẻ, nhưng cũng đã trẻ quá rồi). Trong khoảng ấy, tôi đã rơi rớt biết bao nhiêu là mộng-tưởng (illusions), nhưng cũng may tôi còn giữ được mớ nào là nhiệt-tâm (enthousiasme), lạc-thú sanh-sống (joie de vivre), nhứt là lòng hiếu-kỳ bất tận (curiosité insatiable). Có lẽ nhờ tánh hiếu-kỳ ấy, hiếu-kỳ và ưa đủ thứ bất chấp giống gì, nhờ tánh ấy mà tôi trở thành nhà văn-sĩ như nay vậy. Cái tánh hiếu-kỳ ấy, tôi vẫn chưa bỏ, và đối với tôi, một thằng "chọc cứt không ngay lỗ" (emmerdeur) nào, nếu nó kích thích được sở-hiếu của tôi, thì tôi cũng có thể nhẫn nại mà nghe nó nói cho đến cùng. Và đi cặp với cái tánh hiếu-kỳ ấy, tôi lại được một tánh khác mà tôi rất bằng bụng, đó là tánh kinh-dị và đã kinh-dị (émerveillement) cuộc đời này đến bậc nào. Có thể nào gọi đó là một tôn-giáo, đạo-giáo gì được chẳng? Tôi bất chấp cần biết tạo-hóa là gì, bầu trời tạo-hóa mình đang sống ở trong ấy đó mà, và tôi chỉ biết và cần biết rằng tôi đang hưởng thụ và đang tận hưởng. Tôi đã từng chế-nhạo trào-lộng những địa-vị danh-phận của từng người chúng ta, nhưng tôi nào có biết cải-cách làm sao cho hơn lên. Có lẽ riêng địa-vị của tôi tôi còn có phương sửa đổi chút gì, chứ của kẻ khác tôi thật vô phương. Cho dầu thánh-nhơn xưa hay người hiền-triết đời nay, tôi cũng chưa ắt mấy ông ấy có phép cải-thiện đời sống con người, cuộc diện con người.

Có nhiều người sợ nhứt là cảnh về già không thân nạp được bạn-tác mới. Nhưng kẻ nào có duyên kết được nhiều bạn lúc nhỏ, thì khi già vẫn còn duyên có bạn mới dễ-dàng. Theo tôi, đi sau tình nhơn-ngãi, đó là tình bạn-bè, và sự kết-giao theo tôi là một đức tánh quý nhứt của trời ban. Trong đời tôi, tôi có rất nhiều bầu bạn, bầu bạn tôi có khá nhiều, nhiều cho đến đôi khi hóa ra bức và ngượng. Anh còn nhớ chứ, câu tục thường ví: "Mây hãy nói mây đánh đôi với ai, rồi tao sẽ nói mây là người thế nào". Và suốt đời tôi, tôi kết nạp đủ người đủ hạng. Tôi đã từng có và nay vẫn còn có bằng-hữu xuất thân ti-tiện không ra gì, nhưng chính bọn ấy lại là bạn mà tôi cho là tốt nhứt. Tôi đã giao kết với côn-đồ sát-nhơn, và với bọn phú-gia mà nhiều người nhún nhường khinh rẻ. Cũng nhờ có bạn đã từng cứu tôi sống cho đến nay, có bạn đã an ủi tôi tiếp tục và có can đảm sống cho đến hiện giờ, mà cũng có bạn đã từng làm cho tôi khóc hết nước mắt. Một đặc-điểm chung cho bạn sang cũng như bạn hèn, bất luận địa-vị nào trong xã-hội, là được nói với nhau thẳng thừng luôn một mạch. Nếu tôi không trực ngôn được với bạn nào hoặc chàng ta không tuôn-tuột ngay bon với tôi được, thì khi ấy, tôi bỏ xui câu chuyện kia cho rồi.

Cái thế kết làm bạn-hữu với một phụ-nữ, nhứt là khi phụ-nữ ấy mình sẵn lòng thương như tình-nhơn, thì đối với tôi, tôi xem thế ấy là một trạng-thái hoàn-thiện tuyệt-đích (absolue perfection). Tình chồng-vợ (amour)

và tình bạn-bè (amitié) ít khi đi đôi với nhau. Rất dễ kết làm bạn giữa đàn-ông với nhau, mà không dễ gì kết làm bạn với một phụ-nữ, nhất là khi người này có nhiều duyên-dáng. Trong đời tôi, tôi chỉ biết được có vài cặp vợ chồng, vừa là bạn vừa là tình.

Có lẽ một an-ủi lớn cho người già mà còn phong-vận là giữ được tánh thản-nhiên đừng xem trọng bất cứ sự gì. Sự phân biệt lớn giữa người quân-tử (le sage) và kẻ giáo-thuyết (prêcheur), đó là đức tánh vui vẻ, thường-lạc. Cái cười của quân-tử bắt từ gan ruột cười ra, còn bọn thuyết-giáo ít khi cười mà nếu có, thì méo-xệch cả khuôn mặt. Chánh danh quân-tử, chỉ bậc thánh-nhơn, nào có cần dùng đến lời răn hay khuyến-giới. Đó là những đấng ở trên đạo-đức luân-lý, đó là những gì gọi tư-tưởng phóng-khoáng tự-do ấy mà.

Với mớ tuổi càng ngày càng tăng này, quan-niệm giới của tôi (mà tôi thường chối là không có), vẫn đã thay đổi đi rồi. Quan-niệm hiện tại của tôi nay là thoát-ly được tất cả những gì đã gọi là quan-niệm, là lý-tưởng, thoát ly tất cả những gì là "Tư viết", là "chỉ hồ dã giả" (libre de tous les "ismes" et de toutes les idéologies), và những gì thuộc về quan-niệm học. Tôi chỉ muốn nhập vào cuộc đời như được nhảy xuống biển như cá kia gặp nước. Khi tôi còn tráng-niên, tôi rất lo cho sự thế. Ngày nay mặc cho tôi bài-bảng và tức-bực, tôi chỉ còn nước tiếc thương cho sự việc đã xảy ra. Tôi nói làm vậy, có người sẽ lên mặt tự mãn cho rằng tôi

nói guọng. Sự thật nên hiểu rằng tôi đã học được lòng tự-tốn (humilité) và thấy được mức việc tôi làm và mức ngăn của đồng loại. Tôi đã dứt tạt cảm-hóa muốn cho người khác theo quan-niệm của tôi và cũng dứt tạt muốn trị lành cái bệnh của thế-gian mắc phải. Tôi cũng không dám lên mặt mà cho rằng những người kia kém trí khôn. Với bệnh tật còn có phương trị lành, với cái ngu-dần si-ngốc, thì chúng ta đành thúc thủ vô phương trị. Tôi đành ninh rằng điều kiện tuyệt hảo của thế-gian là nên sống trong hòa-bình, sống trong tình-yêu thủ-túc ái-nhơn, mà muốn được như vậy, tôi thú nhận không tìm ra lối thoát. Tôi đành nhìn nhận, mặc dầu với bao nhiêu nặng-nề đau thương, rằng con người đang đối xử với nhau mà đến thú cảm cũng là thẹn thường biết xấu. Hết dùng cách nói lầy (ironie), đến làm tuồng bi-kịch (tragédie), quả chúng ta cư-xử với nhau một cách quá hèn-hạ, lại khoe rằng đối-xử với lý-do cao-thượng. Con thú, khi nó sát hại con khác để ăn thịt, nó có cần gì xin thứ lỗi với con thú này? Con người, khi giết người đồng loại, nam như nữ, lại bày ra xin chúa rồi cho linh-hồn! Chúng quên rằng chúa vẫn ở bên mình chúng ta thật, nhưng chúa nào có một phe với mình!

Tôi bây giờ vẫn còn ham đọc, nhưng tôi đã xa lẩn những sách. Lúc ấu xuân, tôi đọc sách để học khôn để dẫn dắt, nay tôi đọc chỉ để mua vui. Tôi hết tin-tưởng vào sách, vào tác-giả đã soạn ra nó. Nhất là đối với sách của các tư-tưởng gia. Tôi cho ngày nay đọc loại

đó là tự đầu-độc. Nếu tôi thỉnh thoảng còn đọc những văn gọi tề-chỉnh, đó chẳng qua là để tìm một hợp-tác hơn là một ánh-sáng. Cũng có lẽ, như lời triết-gia Nietzsche đã bảo, “nghệ-thuật là một trị-liệu (thérapeutique)”, nhưng là một cách gián-tiếp mà thôi. Quả chúng ta cần có kích-thích (stimulation) cho thêm hưng-phấn thêm cảm-hứng (inspiration), nhưng những đường đưa ta đến đó sẽ làm cho các đạo-đức gia (moraliste) nhảy dựng la lên là gương xấu vô sỉ “xì-căng-đan” (scandale)! Còn đường ta dùng ấy, khác nào ta đi trên một sợi dây căng thẳng.

Tôi ít có bạn hay người quen đồng niên hay đồng chạn. Khi tôi gặp những người cao niên tuổi tác, tôi lấy làm ngại ngùng đến mất tự-nhiên, nhưng tôi vẫn có hai vị tôi hằng kính phục sùng bái, mà hai vị này tuy lớn tuổi lắm nhưng vẫn còn trẻ trung và còn sáng-tạo được mãi mãi, đó là Pablo Casals (một nhạc-sư Y-pha-nho, sanh năm 1876, thiện nghệ cây đàn violoncelle) và Pablo Picasso (họa-sư trứ danh Y-pha-nho sanh năm 1881), cả hai lúc bấy giờ đã trên chín mươi tuổi. Những lão-mạo “cầu-thượng-thiên” tuổi này mà còn trẻ trung làm vậy, đáng làm hổ mặt bọn thanh niên ngày nay. Những bọn lòm-khòm già nua, những bộ xương chưa chôn tôi muốn nói, những sồn-sồn, nam như nữ, sống lối tiện-nghỉ trong đường cự-u-hủ (vivant dans le confort de leurs ornières) vẫn cứ tưởng rằng nề-nếp cũ (le statu quo) được trường tồn mãi mãi, hoặc vẫn sợ những gì

trái lại và đỉnh ninh ẩn núp trong lều tưởng-tượng tránh nạn bom nguyên-tử và trông cho mau qua buổi hải-hùng như vậy.

Tôi chưa hề gia-nhập một cơ-quan từ-thiện, đạo-đức hay chánh-trị và gì gì khác. Trong đời tôi, tôi chưa đi bỏ thăm bầu cử một ai. Từ tuổi thanh-niên, tôi vẫn là một thằng pha chút triết với thuyết vô chánh-phủ chủ-nghĩa (anarchiste philosophe), tôi vẫn tự tách ra ngoài xã-hội để biến thành một thằng vong-mạng (exilé volontaire), ở đâu cũng được và tự thấy thoải-mái, trừ phi về nhà mình.

Buổi ấu-xuân, tôi nuôi nhiều ngẫu-tượng (idole). Già tám mươi, vẫn còn. Phải biết tôn trọng kẻ khác và chẳng nên giậm chơn mình lên chơn họ, đó mới là thiết-yếu quan trọng. Nếu có được một tôn-sư mới là hay ho hơn nữa. Nhưng tìm ở đâu cho ra vị tôn-sư này? Có khi người tôn-sư ấy hiện ở giữa chúng ta, nhưng ta nào có thấy. Một mặt khác, tôi khám phá ra, nhiều khi mình học khôn được nhiều với một trẻ con măng mọng hơn là với một thầy chỉ-đạo tự xưng mình làm vậy. Tôi cho rằng vị huấn-luyện-viên “Instructeur” (chữ i viết hoa), vị huấn-luyện này nên sắp ngang hàng với người quân-tử (le sage) hay bậc tiên-tri thấy xa hiểu rộng (le visionnaire). Khổ nỗi là chúng ta không thể đào-tạo ra những loại này (une telle race d'animaux). Cái gì cho đến nay, gọi là “giáo-dục”, đối với tôi, toàn là phi lý, không hợp lý chút nào, nếu không nói là có hại có độc-

chất cho sự phát triển là khác. Trải qua bao nhiêu những nhiễu-loạn về chánh-trị và về xã-hội chúng ta đã chịu đựng cho đến nay, đối với mắt tôi thôi, thì những cải-cách giáo-dục đã thấy trên thế-gian này, đều hoàn toàn là nhại cổ-phong vô lý và lại nhại lẫn cảm lỗi thời (archaïques et radotantes). Những cái đó đã đem cho chúng ta những hủ-tục làm cho ta thành người suy-nhuộc tàn-tật. William Blake, một thi-sĩ và họa-sĩ nước Anh (1757-1827), từng nói con hổ trong lúc bào-hao giận dữ mà vẫn còn biết khôn (triết lý) hơn con la của giáo-đường (il y a plus de sagesse dans les tigres du courroux que dans les mules de l'instruction). Hồi còn trong lớp học nơi nhà trường, tôi có học được những gì cho đích đáng đâu. Nếu nay bắt tôi thi lại bằng tiểu-học (certificat), thì không có môn nào tôi được nên thân. Hóa ra tôi từng học khôn với kẻ vô lại, bọn ngu dốt kia hơn là học với giáo-sư môn này môn nọ. Tôi nói Instructeur (người huấn-luyện) đây là "trường đời" chứ không phải là "bộ quốc-gia giáo-dục" (l'Instructeur, c'est la vie, non le ministère de l'Education Nationale). Buồn cười làm sao, nhớ đến đây, tôi bắt nhớ lời một tên khốn nạn của bọn nazisme xưa của Đức-quốc-xã, nó nói như vậy: "Quand j'entends prononcer le mot de culture, je prends mon revolver" (khi tao nghe nhắc đến chữ "culture" (phổ-thông trí-thức), là tao muốn chụp cây lục-liên của tao liền).

Những gì gọi là thể-thao thể-dục có tổ-chức, là tôi

không thiết tha đến. Tôi cóc cần biết ai đoạt giải gì và đã thắng giải gì. Các anh-hùng anh-thư thắng trong những cuộc đấu baseball, rugby (chơi bóng bầu-dục), basket-ball (thả banh vào lưới), tôi thạo qua loa vậy thôi. Tôi không thích những cuộc chơi có cạnh tranh (jeux de compétition). Theo tôi tưởng, nên chơi thể-thao cho vui vậy thôi và đừng bày thi đua và tranh thắng-bại. Tôi chuộng vừa tập vừa chơi hơn là thể-thao tranh giải hoàn-cầu. Và tôi thích tập vượt từng cá-nhân hơn là tập tập-thể. Bơi-lội, cỡi xe đạp, đi thơ-thẩn dạo chơi trong rừng có nhiều bóng mát hay đánh một ván ping-pong, bấy nhiêu ấy đối với tôi là đủ lắm rồi. Tôi không có chút nào tin về môn tập quả tạ (haltères) hay là luyện gân cốt, tác dụng của gân thịt (musculation). Luyện gân luyện cốt mà không có chỗ dùng, theo tôi, là không ích vào đâu. Thiết tưởng nên dạy sớm self-défense, tức là lối đề-phòng và giữ mình (võ hộ-thân) và chẳng khi nào học đến lối chuyên-môn đặc-biệt. (Nếu sau này, xảy ra chiến-tranh không phương tránh được, thì thôi đừng gởi trẻ con đi học giáo-lý kinh-kệ (catéchisme) làm chi và tốt hơn nên dạy chúng nó cách giết địch cho thêm tinh-tế).

Tôi không tin tưởng chút nào về những món ăn bồi dưỡng sức khỏe, ăn kiêng ăn cử theo régime. Trọn đời tôi, tôi vẫn ăn hoàn toàn những gì đáng cấm kỵ nhứt, mà nhờ vậy mà tôi sống tròn trịa mạnh lành cho đến ngày nay. Tôi chỉ ăn những gì tôi biết rằng ngon rằng

khoái khẩu. Tôi không tin thứ gì danh gọi là “check-ups”. Nếu trong mình tôi thấy trục-trắc chỗ nào, thì tôi giả đồ không biết đến, bằng chẳng vậy thì tôi chỉ làm cho con đau nặng thêm và phá hư bộ máy của tôi mà chớ. Nếu có bệnh, nên để cho cơ-thể, cho thiên-nhiên tự giải quyết mà hay hơn là giao bốn-mạng cho lang băm. Theo tôi, trên đời không có phương thuốc nào đáng gọi là trường-sanh đại bổ và thuốc ấy sẽ giúp mình sống được trăm năm. Mà muốn được “bá niên giai lão” để làm gì? Theo tôi, một đời ngắn-xùn nhưng đầy đủ và khoái-sảng vẫn sướng gấp mấy lần sự sống dai kéo lê-thê theo nào kinh-sợ, dè-chùng và triền miên phải tuân theo lời thầy thuốc dạy. Hãy xem với bao nhiêu phát minh của y-khoa tiến-triển không ngừng, mà những bệnh nan-y bất-trị vẫn chưa được đầy một vạn-bệnh-miếu (panthéon de maladies incurables) to tát. Thảo nào những vi-trùng (microbes), và độc-chất (virus) khác, chúng nó hoành-hành làm bá-chủ trong thân thể ta, ai nào cấm cản? Vạn nhứt, khi con bệnh đã ngặt-ngheo, mấy lão lang-băm đều chạy, khi ấy lại có lão bác-sĩ giải-phẫu (chirurgien) (mà trong tự-điển Đào-Duy-Anh dịch là “thầy ngoại khoa”, “thầy thủ-thuật”), khi ấy lão “chirurgien” này đến phân-thây ta ra làm trăm miếng và rồi cuộc lão đưa ta vào cõi chết với hơi thở cuối-cùng. Và ấy đó là tiến-hóa! (nguyên-văn câu Pháp: “A croire que microbes et virus ont inévitablement le dernier mot. Quand tout le mond a échoué, le chirurgien entre, nous

met en pièces et nous nettoie de notre dernier souffle. Et c'est ça que vous appelez le progrès?”)

Những gì còn thiếu trên thế-gian ngày nay, đó là thiếu vinh-quang (grandeur), mỹ-quang (beauté), lòng ưu-ái (amour), lòng từ-bi (compassion) và tự-do (liberté). Đã qua hẳn rồi thời buổi của những vĩ-nhân đại trượng-phu (grandes figures), chỉ-đạo (grands meneurs), và đại tư-tưởng-gia (grands penseurs). Thay vào chỗ trống đó, ngày nay ta chỉ còn lúc-nhúc những quân yêu-quái (monstre), sát-nhơn (assassin), quân khủng-bố (terroriste), tựa hồ như bào-thai người nước ta chỉ lai-sanh nào bạo-động (violence), tàn-ác (cruauté), và giả-nhân giả-nghĩa (hypocrisie). Khi chúng ta ôn lại những danh-nhơn thuở cựu-thời, như Périclès, Socrate, Dante, Abélard, Léonard de Vinci, Shakespeare, William Blake, thậm chí nên kể luôn vị vua điên Louis II de Bavière, chúng ta chớ quên rằng mặc dầu vào đời cực-thịnh huy-hoàng ấy, vẫn có cảnh nghèo cùng cực, bạo-quân bạo-quyền và vô số sát-sanh tội ác, rồi nào là cảnh chiến-tranh tàn-khốc, cảnh độc-ác và phản-bội làm sao kể hết? Luôn luôn vẫn đi đôi với nhau: thiện như ác, xấu như tốt, cao-sang như dê-hèn, hy-vọng như thất-vọng. Làm như trong một xã-hội văn-minh thì những mâu-thuẫn ấy luôn luôn phải có và không sao tránh khỏi.

Nếu chúng ta vô phương cải thiện đời sống của ta, thì ít nữa chúng ta sẵn có một lối thoát cấp-kỳ và khỏi đau đớn. Đó là “euthanasie” (Pháp-Việt tự-

diễn Đào-Duy-Anh dịch "euthanasie: sự làm cho người sắp chết ngủ mê đi, làm cho chết bình-an"). Vì sao đối với những kẻ khốn cùng, những kẻ không còn hy-vọng, những kẻ muốn sống khổ như chó cũng không được, đối với những kẻ ấy, vì sao ta không cho họ một liều euthanasie cho xong cuộc đời? Con người như chúng ta đây, đã không có quyền từ chối đầu thai lên kiếp này, lại cũng vô quyền hay là bị từ chối rút mất quyền tự mình tự liệu lấy thân khi vạn sự đã hư-hĩ? Phải đợi sau này một trái bom nguyên-tử giải quyết một lần một hay sao?

Tôi không ưa chấm dứt bài tôi viết với một giọng chua như toan-thủy. Các độc-giả của tôi vẫn quen với câu phương-ngôn tôi thường dùng là "Toujours gai et joyeux" (luôn vui và mừng). Có lẽ vì vậy mà tôi vẫn thường nhắc đi nhắc lại nhà văn-hào Rabelais với phương thuốc trừ bá bệnh là cái cười. Khi tôi nhớ lại khoảng đời dĩ-vãng của tôi với nhiều đoạn bi-ai bi thảm, thì tôi thấy dường như nhiều hài (comédie) hơn bi-kịch (tragédie). Nhiều khi trong lớp hài-kịch ấy tôi cười gằn lộn ruột mà cũng gằn nát bấy quả tim. Các anh có biết tấn tuồng hài nào cụp-lạc (kịch-liệt) hơn chăng? Theo tôi, đứa nào thích lập nghiêm thì đứa đó tự ký án-tử cho nó vậy. (Quand je considère ma vie passée, qui a abondé en moments tragiques, j'y vois plus une comédie qu'une tragédie. Ung de ces comédies où, tout en riant à se tordre les boyaux, on sent son coeur

se briser. Connaissez-vous meilleure comédie? Qui se prend au sérieux, signe son arrêt de mort.)

Nhưng tấn bi-kịch mà phần đông người trên thế này đang diễn, lại là một chuyện khác. Trong tấn tuồng ấy không có phần nào chọc cười để an ủi. Khi tôi nói đến giấc ngủ thiên thu (euthanasie) đem lại cho muôn triệu người cùng khổ, không phải tôi chó má như bọn khuyến-nho học-phái kia đâu. Đời người không có đến nỗi nào đâu. Đời người ví như một biển rộng bao nhiêu người lội, có kẻ thì quen chịu mà sống, còn kẻ khác thả trôi và chìm luôn xuống đáy. Chỉ có vậy thôi, cần nhứt là ta không nên làm cho đục dơ những nguồn sống, lẽ sống và không nên thủ tiêu trí sáng suốt còn lại trong ta.

Cái điều khó nhứt đối với đấng tạo-hóa (l'individu créateur), là không nên cưỡng lý muốn làm cho thế-gian đều tạc hệt như khuôn-mẫu của mình, và hãy để cho đồng-bào đồng loại tốt như xấu hoặc không tốt không xấu, vẫn được y như cũ, và được như vậy, đã là khá lắm rồi.

(Dịch xong ngày 18-9-1982)

Trích ra đây hai câu của Henri Miller:

"C'est une chose merveilleuse que d'assister à un beau spectacle; mais il est encore plus merveilleux de croiser dans la rue un heureux clochard qui ne peut pas plus s'arrêter de chanter que de respirer. Et qui n'attend

pas non plus la moindre récompense pour ses efforts".
(Virage à 80, tr.141).

Dự-kiến một cảnh mỹ-quang đã là một hạnh-ngộ rồi, mà đặng đầu ngoài đường một tên cùng đỉnh mặt kiếp hát ca không dứt và không kịp thở, và cũng cóc cần ai khen, đó mới thật là chơn hạnh-ngộ vậy.

"Des généraux et des amiraux, on peut en faire quand on veut, où l'on veut – mais non des individus créateurs".

Soái-tướng, đề-đốc thủy-sư, muốn đào-tạo bao nhiêu và đào-tạo nơi đâu đều dễ được, duy không dễ tạo người individus créateur (đấng tạo-công, hóa-công hay thợ tạo).

*

* *

Cũng trong quyển "Virage à 80", tác-giả Henri Miller nêu ra những câu hỏi nầy mà tôi không tìm nổi câu giải đáp, vậy xin chép ra đây hầu các độc-giả bốn phương:

Hỏi. – Giữa các nhơn-vật nầy, ta nên chọn người nào?

- Lao-tseu ou Saint François d'Assise?
- Léonard de Vinci ou Pic de la Mirandole?
- Socrate ou Montaigne?
- Hitler ou Tamerlan?

- Alexandre le Grand ou Napoléon?
- Lénine ou Thomas Jefferson?
- Voltaire ou Emerson?
- Jeanne d'Arc ou Mary Baker Eddy?
- Keats ou Bashô?
- Rimbaud ou Walt Whitman?
- Sigmund Freud ou Paracelse?
- Montezuma ou Cortes?
- Périclès ou Charlemagne?
- Karl Marx ou Gurdjieff?
- Hokusai ou Rembrandt?
- Richard Coeur de Lion ou Saladin?
- Tchoang-tseu ou Rabelais?

(Riêng tôi, tôi xin chịu bí), 18-9-1892.

Vài câu Pháp-văn đọc đó đây: để cho thấy thú vui có sách hay để xem khiến hứng (câu nầy tôi viết dài dòng để tránh dùng chữ "thú đọc", "thú coi" (lái nghe tục). Khi tôi đọc sách, thấy câu nào hay thì bạ đâu tôi ghi đó, lâu ngày lấy ra chép, thì lẫn lộn không còn trật tự gì nữa, xin chư độc-giả lượng thứ và chọn lại mà dùng, nổi xào-bần trong Nam, ngoài Bắc gọi món "thập cẩm", càng lộn xà ngẫu, mới thật ngon thật thú:

"Toujours nous voulons chercher l'éternel ailleurs qu'ici; toujours nous tournons le regard de l'esprit vers

autre chose que la présente situation et la présente apparence; ou bien nous attendons de mourir comme si tout instant n'était pas mourir et revivre. A chaque instant, une vie neuve nous est offerte. Aujourd'hui, maintenant, tout de suite, c'est notre seule prise".

Alain (triết-gia, thầy dạy của văn-hào
André Maurois)

Dịch.- Ta luôn tìm sự bất-diệt vô thủy vô chung trong một nơi khác hơn nơi hiện-hữu, ta luôn đưa mắt nhìn một nơi khác hơn là nơi hiện-tại và nơi tựa hồ như hiện-thật, tưởng như chúng ta mong chờ cái chết sẽ đến mà quên rằng ta đang chết lần chết mòn từ mỗi phút một, ta vẫn sanh-sanh hóa-hóa nào ngờ. Ngày nay đây, giờ này đây, tức khắc đây, ấy đó mới là cái gì ta nắm bắt, chiếm được.

"Un amour qui va très bien, c'est-à-dire cahin-caha, c'est difficile, mais un amour qui ne va pas, c'est l'enfer"

(Climats, A. Maurois, tr.172)

Dịch.- Mối tình suôn-sẻ, nghĩa là đi cà-hê cà-ha, đã là chập-chúm; khi trở chứng, cơm không lành canh không ngọt, thì quả là địa-ngục.

"Ne donne pas à ton mari l'impression que tu l'aimes trop, ou tu es perdue". (Climats, tr. 181)

Dịch.- Đừng cho chồng biết con thương nó chỉ tột, nó biết thì con đi đời, hay rồi đời.

"C'est comme le sel, nous ne savons même pas que nous en absorbons, mais supprimons-le de tous nos repas, et sans doute, nous mourrons". (Climats, tr.228)

Dịch.- Ái-tình như muối, vẫn xẵng-lè, nhưng không có không xong. Ngày ngày thức ăn đều có nêm, thử đừng nêm, là chết ngay cán cuộc.

"La maladie est une forme de bonheur moral, parce qu'elle impose à nos désirs et à nos soucis des limites fermes." (Climats, tr.230)

Dịch.- Bệnh đau là một triệu-chứng hạnh-phúc áp ủ trong cõi lòng; đau là mức thắng của sự ham muốn, lòng dục-vọng.

"L'amour supporte mieux l'absence ou la mort que le doute ou la trahison." (Climats, tr.231)

Dịch.- Về ái-tình, thà chịu cảnh sanh-ly, tử-biệt hơn là bán tín bán nghi, cảnh bị mọc sùng.

20-9-1982

Sa-Déc, March 1, 2015

Một thú

Tôi nào ngờ khi nói “một thú” là đã nói chữ. Ô hay! Nói nôm: một thú là một cái thú, thú chơi trăng, chơi gái, cờ bạc, uống rượu, ngâm thơ, đều là thú; còn tỷ như, nếu tôi nói: “ngày nay, chơi sách đã là một thú”, thì bất ngờ tôi đã hóa ra thầy đồ thầy điếc, nói chữ mà không dè, vì Hán-tự: một là chết, là chìm mất, mai một, là chôn mất (mai một hiền-tài), và một thú là không còn hứng thú gì nữa.

Hôm nay (11-5-84), sở dĩ tôi nói vòng vo tam quốc, là để thuật một chuyện khào thuộc về “thú chơi sách”. Từ ngày sách bị hốt, bị tịch, người trong Nam này, ít nhà còn dám trữ sách: sách hay, sách quý, sách dạy nghề, sách chỉ thuốc uống, hàm-bà-lăng (tất cả), đều gói vào lò ông Táo, hoặc nhờ chị đi mua dạo chợ về lò giấy hay nạp cho Ba Tàu đầu-nậu bán ve chai và sách báo cũ.

Khi làn sóng nào-động ấy dồn-dập tới nhà Vương, thì lão già trời đánh nầy cũng một phen lay-động tâm-thần. Lão ta có đến hai-mươi-lăm tủ sách bằng gỗ danh-mộc quý (cẩm-lai và trắc hổ-bì), đánh số từ A đến Z, hoặc nói cách khác, từ 1 đến số 25 La-mã, mỗi tủ chứa một loại sách phân-biệt, tỷ dụ A (sách Pháp để học: tự-điển, v.v.), B (sách sử và địa), C (truyện Tàu, tuồng hát, v.v.), D (văn-chương Việt), nhưng đó là thứ-tự có trước ngày Giải-phóng (30-4-1975), và hại thay, từ ngày “sóng dữ hốt sách” đánh tới nhà lão, lão ta núng-động cũng như ai, và để gìn-giữ những sách yêu-dấu kia, lão làm như “chó nghe pháo Tết đứt đầu vào kẹt”, lão trót giấu sách, chỗ nầy một mớ chỗ kia một cuốn và từ ấy, trật-tự cũ đã không còn. Ngày xưa, lão nhớ mỗi cuốn sách nằm ở tủ nào, bìa là gì (đóng da hay để y không đóng bìa), số mục-lục là số mấy, và lão không mất thì giờ để kiểm. Trái lại, ngày nay, lão tuy trí nhớ vẫn tinh-anh như buổi thiếu-thời, nhưng lão đã lộn đầu lộn đuôi, và vì vậy lão mới than như trên: “ngày nay CHƠI SÁCH đã là MỘT THÚ!”

Sự việc xảy ra như sau: Vừa rồi, cách nay độ nửa tháng, có giáo-sư N.V.T. đến nhà nói chuyện về sách. Tôi vội đi lục trong tủ, lấy ra một cuốn cho ông. Trong khi lục-soạn, tôi lại gặp một cuốn mục-lục số 150 – tủ “sách cầu-tự”, rõ ràng bìa giấy trắng cứng, nhan viết “la vie et les amours de Mr. Jivease, le nègre par Cécil Brown, Calmann-Lévy 1972”. Tôi mừng quá vì lòng

đang khao-khát muốn xem sách loại này để giải trí buổi này. Tôi lật lật lấy sách ra để riêng một chỗ, và khi giáo-sư nọ ra về, tôi để cách một đêm và khi nhớ lại, đi tìm cuốn sách thì sách đã biến đâu mất dạng. Tôi đâm ra hoảng-hốt, vì tánh tôi, một phần gần như dị-đoan, rất sợ mất vật đã có, và khi vật ấy lạc-dấu lạc-chỗ, thì tôi phải tìm cho ra, mới ung lòng. Và tôi đã phí cả tuần nhứt, lục đi lục lại, tìm tới tìm lui, gần trọn mấy tủ sách trong nhà, mà tìm mãi như vậy vẫn không gặp. Tôi trở nên mất bình-tĩnh, mỗi ngày cứ lục-đục bên các tủ sách, xốc-xáo đã khắp, thậm chí mỗi đêm, cứ ngủ một giấc cho tỉnh-táo, rồi khuya thức dậy, tôi vắn đèn, chăm-chỉ cứ một-tủ-một mà lục-xáo, trọn cả mấy đêm dài nay cũng không nhớ, tôi chán nản quá, - trọn mấy ngày liền không viết được chữ nào, - bỗng một buổi trưa, cơm nước xong, tôi lại nơi bàn viết, tôi kéo một cuốn sách trên kệ ra, tôi mừng quýnh, vì đó là cuốn bấy lâu đang tìm. Sách để ngay trước mắt, trước sống mũi, mà không ngờ, cũng tại vì, tôi định-nhìn tìm cuốn có bìa giấy trắng cứng, nơi bìa có in hình đen "một bàn tay nắm lại, chỉ chừa ngón giữa lộ ngay" (tục) nào ngờ bìa tuy như vậy, nhưng cuốn sách lại một bìa khác bọc ngoài, cạc-tông đỏ lưng da, mình sợ ý cứ tìm cuốn bìa trắng, nên tìm mãi luống công, lòng-khùng là tại mình, lại muốn đổ tội trách cô-hồn che giấu. Lấy sách ra đọc, khoái-trá vô ngần, lại tự trách mình, mua giá 5 đồng từ ngày mua aoút 1979 mà đến nay mới đọc. Và nay

đọc mà tức-tối, vì cuốn sách này vẫn của cơ-sở Văn-hóa Pháp trước đây, có con dấu đỏ đóng nhiều chỗ, đề rõ ràng: "BIBLIOTHÈQUE, Institut Français de Saigon. Nơi lưng bìa sau, trong túi giấy, còn đựng thẻ ghi tên người mượn và sách cho mượn ra ngày 14 mai 1976 (sau Giải-phóng), thế là sách mất cấp đem ra bán ở Chợ Trời, vì có lẽ người mượn kia, quá túng thiếu đã hóa ra chuột và mang danh trộn-đạo (đạo sách); trên đây tôi nói "đọc mà tức-tối", vì sách của Văn-hóa Pháp, thì "đâu phải là sách khiêu dâm", sách sạch-sẽ khi đọc mới biết, nhưng bởi vốn viết quá đúng sự thật, có hơi hăng-hắc cay-nồng, và cơ sở Văn-hóa Pháp cẩn-thận đã thiến bớt (lấy ra) nhiều chỗ quá cụt-lạc (kịch-liệt), như hiện nay sách mất những trang:

- từ trang 97 đến 102 (tả một thiếu-nữ thoát y và dận chàng trai dùng dòm lên),

- từ trang 127 đến 132 (tả một trai đưa gái về phòng ngủ... vừa đóng cửa phòng, thì cắt những trang tiếp); sách còn trang 133 và 134, tả lại lúc chàng trai được gái để lại 40 đô-la trước khi ra về, chàng xuống đường mua một tờ báo, vừa trở lên nằm trong phòng, thì có tiếng chìa khóa rọc-rạch nơi cửa và đó là mục-tình-nhơn da trắng muốn phòng chứa trai tơ Hắc-Mỹ (Mỹ da đen), cửa phòng vừa mở, mục Bạch-Mỹ bước vào, thì sách bị cắt lìa trọn những trang 135 đến 138; rồi sách ngon vọt đủ trang cho đến trang 202, tả một mục Bạch-Mỹ khác, chồng đi vắng, dất trai da đen về nhà, thì đứt mất

những trang 203 đến 206; và từ trang 207 đến trang chót là 269, thì “đường sá trơn tru”, sách rất sạch sẽ và kể lại một việc răn đời, là người đàn bà da trắng – giàu sang quá nên sanh tật thèm của lạ, ham hưởng lạc-thú với mọi da đen, “nó có đồ chơi dai-dẻo và lớn vóc hơn của đức-ông chồng; gái xứ Danemark, nhứt là gái Đa-noa thành Copenhagen, “đụng ai lấy nấy, ngủ với trai, bất-chấp lạ hay quen, còn hơn con thú bốn chon như heo-chó” và gái Bạch-Mỹ thèm thuồng củ to Mọi đen, gây dài Hắc-chủng, cũng vì quá giàu-sang quá tự-do sanh-sửa nọ kia, rốt lại quyển sách này, theo ý tôi, nên cho đọc nhiều và phổ-biến thêm rộng, bởi hình-thức tuy “khiêu dâm” nhưng đúng là vạch ngay những tệ-đoan của nhóm tư-bản da trắng, - một bằng-chứng là sách của Văn-hóa Pháp, đã chọn-lọc và nào có ý tuyên-truyền dâm-dăng.

Tôi đã nói “khi đọc, tức-tối”, nhưng nay nghĩ ra đó là một phần “lạc-thú” của “thú chơi sách”. Nhớ lại câu “Thiếp ung tự-tử lang-quân thủ, bất khảng phòng-vi vị tận hoan”, xưa anh bạn quá cố Đặng-văn-Ký tự Minh-Tải, đã dịch: “Thà anh đánh chết cũng ung, hơn là đi đến nửa chừng đứt ngang”, (hay là anh thôi gì đó), găm lại nếu sở Văn-hóa không thiện và cứ để y, tôi vẫn đọc trọn nguyên-văn, thì cái gì đã no vẫn hết thềm, và sao bị “ăn thiếu”, “ăn chưa no chưa đã” và “con cá sẩy là con cá to và tiếc hoài”, và “sách đọc đứt khúc đứt đũa” vẫn có cái thú-vị riêng bất ngờ và khó kiếm.

Khi tôi viết bài này, như đã nói: “chơi sách không còn thú-vị gì nữa, nó đã một thú” đi rồi. Lẽ đáng tôi không nên viết làm chi, đâu còn hứng-thú tìm sách đóng bìa khéo, sách giấy tốt giấy đẹp loại Japon, giấy dó, Holland hay giấy Bible, vừa mỏng vừa chữ rõ nét, nhưng đất Nam này, không khác “nước lã”, hoặc “bùn non”, nước không dao bén nào chặt rời, và bùn tuy xáo-trộn ba-đào, trọc-bắn đi một lúc, rồi vẫn trở lại “béo bổ, sanh ra gạo thom cơm trắng”, và đâu phải luôn luôn tanh bùn?

Chúng nào như tật nấy, người Miền Nam không chơi sách đẹp thì chơi sách chứa chuyện hay, và không chơi giấy sang thì chơi sách in trên giấy nhứt-trình cũng được, và “thú chơi sách” cuốn II này, sẽ nói về “nghề ra chợ trời lượm một sách còn sót lại” mặc kệ xấu rách, miễn chuyện được hay và có ý-nghĩa răn đời.

Bởi con người đã chán cảnh sớm làm giàu chiều phải tay không, lớp bực bỏ ra xứ ngoài, ai ở lại biết an phận thủ thường, lại thấy hé lần hạnh-phúc. Chơi sách vẫn còn và chưa “một thú” đâu. Thú chơi sách ngày nay tóm tắt lại là thú “mót máy những gì đã mất, làm lại sự-nghiệp ngày trước nay đã tiêu-tan, và sưu-tập sách cũ, biết đâu chừng, một ngày nào đây may thời gặp lại cuốn sách đầy đủ, vá-vúu lại những trang đã mất trong cuốn sách kia, thì đó quả “Ngọc bích Triệu hoàn”, “Châu về Hiệp-phố”, còn gì thích-thú bằng? Nếu không đau ốm bệnh-hoạn thì đâu có hiểu giá-trị của sức-khỏe

dồi-dào, khi nào rằng đã rụng mới thấy buổi thanh-xuân
dầu nghèo nhưng còn rằng là sướng, và khuyên đừng
kén chọn, chiếu manh ngủ thẳng giấc là hơn.

Vả lại, cái gì ngày nay cũng tùy thời, tùy cảnh ngộ:
xưa tiền nhiều, gởi mua sách mới, từ Mỹ từ Pháp bay
qua, lựa đẹp lựa gọn, ngày nay “buổi chợ đông, con cá
hồng anh chê lạt, (đến khi nầy), tan chợ rồi, con tép
bạc anh khen ngon”! Lại nữa, sau con bão tố, cái nhà
hư-tệ biết sửa biết dọn, vẫn che nắng che mưa được,
hà tất kén nhà cao ốc, nhà lát gạch hoa. Cao-ốc, chúng
càng thêm, lót gạch bông, chúng cướp lẹ-lẹ, chi bằng
làm “con ốc mượn hồn” ở trong vỏ ốc khác, người ở
phố nhỏ, trong hẻm kẹt, lại thấy sung-sướng hơn ông
cụ bộ-trưởng, vợ đã bay ra nước ngoài, (có còn chờ
mình chẳng?), còn con thì trai đi cải-tạo chưa về, gái
có chồng bên xa-xôi, thỉnh-thoảng gởi quà về, mà đâu
gởi cho cái ấy. Xưa, chống với mấy người ăn bài nầy
thì “ủ tở hiển-hiện”, ngược lại nay bợ đỡ họ mà vẫn
cho đi học tập như thường. Vi-nhơn nan là vậy? “Sanh
Ngô hà sanh Lượng” là lời Châu-Du nói trong Tam-
quốc-chí. Sanh ta sao nữ sanh y, y là ai thì cứ biết! Và
chơi sách vẫn còn và còn thú riêng của nó!

(Viết ngày 11-5-1984)

Hiện giờ dường đã như có phương-pháp mới lạ, là
“thừa giấc ngủ mê, nhà chuyên-môn có thể dùng điện,
chuyển-tiếp sự hiểu-biết vào trí óc người dốt và làm cho

người ấy, khi tỉnh giấc, sẽ có đủ kiến-thức và hiểu-rộng
y như người giỏi đã đọc sách hay, v.v. Khi tôi nghe
người bạn tôi tán-dương sự khoa-học tân-tiến làm vậy,
tôi vẫn bình-tĩnh đáp rằng việc ấy không có gì là mới-
mẻ, vì ông bà chúng ta há chẳng dạy rằng “muốn đa
văn quảng-kiến theo lối ấy, nghĩa là muốn biết nhiều
học rộng, chỉ cần mua cuốn sách ấy, đốt nó thành tro,
rồi nuốt tro ấy vào bụng, là học rộng tài cao liền, khỏi
cần đọc sách”! Một ngày kia, không xa đâu, máy
truyền-hình, máy thu-thanh, sẽ tinh-vi thêm mãi, con
người chỉ cần có tiền mua những máy ấy, và sẽ học
bằng thấy rọi và nghe lời nói từ trong máy dạy ra, khỏi
cần cấp sách vào trường. Nếu quả cố như vậy, tôi cũng
cóc cần, vì theo tôi, những lối tân-tiến ấy, ví không khác
lối bác-sĩ bom thức ăn vào bao-tử, khỏi nhai khỏi nuốt,
nhưng như vậy thì đâu còn cái hứng-thú “tứ-khoái”,
nhút là thú ăn thú uống, thú nhai xương gà hay “lấy
cốt chí-quách” (gặm xương heo). Tôi đây là giống lạc-
hậu cần đọc sách như xưa, đọc chậm-rãi thật lâu, mới
tiềm-nhiệm cái hay cái thâm-trẫm câu văn lời nói, chớ
đọc thoáng “như chạy giặc”, đọc quá mau, thì tôi xin
nhường cho người khác... Cố tổng-thống nước Mỹ là
ông Kennedy có tài một ngày đọc năm ba cuốn sách,
theo tôi, đó là vì thì-giờ của ông rất ít và ông có bộ óc
hơn người, nhưng riêng tôi, tôi không cần máy robot,
cũng không cần tàu bay siêu-thăng, tôi chỉ ham đi
thuyền theo xưa mới có đủ thì-giờ ngắm cảnh xem

trắng, và “đọc sách” là một thú hưởng-nhàn, phải thật thanh-thoi, một chiếc võng, một lùm cây, một cuốn hay trên tay, và tha hồ gởi hồn-trí theo mây theo gió. Giả tỷ tôi mua cuốn sách nói đây đủ trang thì có lẽ tôi đâu thấy cái lạc-thú đọc sách ấy đứt đoạn đứt khúc như hiện giờ. Cho hay sự thấy lộ-liễu chán-chường đối với nhiều người, như tôi chẳng hạn, vẫn không thích-thú bằng khi thấy úp-úp mở-mở và thuở nay, dòm kệt lỗ khóa vẫn hay-ho hơn thấy tận mặt tận mày! Nói về sách khiêu-dâm, sách truy-lạc, cũng đồng một thể. Vẫn tùy nơi và tùy lúc. Một đứa trẻ bên Tây-phương, cha mẹ sai đi mua báo, nó chạy ra quán, mua lẻ về liền, tuy sách tục-tĩu bày đầy trước mắt, vì tại nhà nó đã thấy đến ngán kia rồi. Trái lại, trước đây, khi chợ trời sách còn bày nơi đường Trường-tiền, tôi đã thấy rõ ràng một nhà tu, áo đen có cột sợi dây nơi thắt lưng (dòng cordelier), ông ta vẫn hết quán này qua quán kia, ông tìm Play-boy và tạp-san lõa-lỗ, ông hết lật tập này qua tập kia, không mua tờ nào, và chỉ chuyên xem “báo cạp”, xem thật mãn nhãn, không kể trời mưa trời xế, và các người bán sách vẫn để ông xem, vì buổi ấy, vô tình hay cố ý, ông nhà tu này, tuy không mua nhưng đã thí công rao hàng và bày sách, người nào ưa thì cứ “mại vô”. Tôi không rõ ông xem như vậy mà có xúc động tâm-hồn gì chẳng, hay đúng ra ông mới thật là chon-tu, “mục bất khuy viên”! Dầu chi, đó cũng là, đối với tôi, một khía-cạnh của “thú chơi sách”.

(Viết thêm chiều 11-V-1984).

Tôi và cuốn sách

(Cảm tưởng viết ngày 12-6-1984)

Nói chuyện năm.- Năm là năm ấy, nói riu lại. Chuyện năm là chuyện năm xưa năm xưa.

Năm 1960, tôi có được Cơ-quan xuất bản Tự-Do của ông Phạm-Việt-Tuyền giúp và chờ ra đời một cuốn sách nhỏ, khổ giấy 14x21, mỏng, 167 trang, lấy nhan là “Thú chơi sách”. Ngày nay nhiều người đã biết chơi sách và thành-ngữ “chơi sách” này nghe đã nhàm tai, nên hết lạ. Tôi còn nhớ, trước năm 1945, lúc tôi còn ở Sóc-trăng, một ông đốc-phủ-sứ (N.V.N.) đi học ở Hà-nội về, ngồi chủ-quận quận châu-thành, ông làm hội-trưởng của chi nhánh “Hội Khuyến-học” do ông Đoàn-Quan-Tấn cầm đầu ở Sài-gòn, ông đốc-phủ biết tôi ưa sách nên có nhờ tôi nói về sách cho các hội-viên nghe, vừa giúp vui cho thấy hội hoạt-động chớ không ngủ gục, và cũng vừa có nhĩa-ý giới-thiệu tôi cho anh em trong tỉnh. Khi tôi đem bài dọn-nói, cho ông xem, ông lấy bút chì xanh-

đỏ, gạt ngang chữ “chơi” trong nhan-đề “Thú chơi sách” và sửa lại “đọc”. “Thú đọc sách”. Tôi làm tỉnh, cung kính thưa: “Thú đọc” nói lái nghe kỳ lắm! Ông lườm tôi và sửa: “Thú coi sách”. Tôi lại thưa: “Dạ, Thú coi, cũng còn kỳ”!

Ông buông cây viết, neho cặp mắt hí, cười hỏi: - Anh S. cũng kỳ nữa! Làm sao? Anh muốn gì thì nói! Rõ là giọng dài-quan đường-bệ, quen ăn trên ngồi trốc, nói từ trên nói xuống, vả lại ông phủ với tôi là bạn mày tao, tuy trước có chung học dưới một mái trường Xách-u, nhưng ông có ra Bắc học thêm, còn tôi lệt-đẹt thơ-ký, ông khinh tôi nhưng ông không nói, sở dĩ ông cậy tôi làm cho hội bớt nguôi, nay ông thấy tôi gai-góc, ông có ý không bằng lòng. Tôi chậm rãi trình: - Tôi để bài đây cho anh xem lại. Cốt ý của tôi là nói về thú-vị có cuốn sách trên tay để mân-mê, rờ-rẫm, chơi với sách như ta vui chơi với “gái” với “mèo”, với một nhon-tình bằng xương bằng thịt... Tôi còn nói nữa, nhưng ông ngắt lời: - À! Tôi hiểu rồi! Được! Anh về đi. Chúng ta sẽ gặp nhau ngày hội nhóm.

Thế là từ ấy, sách đã thành một vật đồ chơi, tuy đối với Âu-Tây là cũ, chớ đối với mình, còn là mới-mẻ, biết nhau, chơi với nhau, chưa tới nửa thế-kỷ, thế mà từ năm đất nước được Giải-phóng, từ 1975, chơi sách đã “một thú”, và tôi là đứa dốt mà không dè nói được câu chữ, vì “một thú” theo Hán-tự là mất thú, tức không còn hứng-thú gì nữa.

Hôm nay, nhà ai còn trữ-chứa, còn sợ hơn chứa đồ đọc, sau 75, hoảng sợ bán lẹ cho chệc ve chai, nay tỉnh hồn bớt, nhưng cũng tê-tái trong lòng, thỉnh thoảng mót hay mua được cuốn nào, cũng không thiết-tha gì nữa, trẻ con lôi đi đâu cũng mặc, bỏ đi thì tiếc-tiếc, mà để trong nhà lại e hôm nào có khám-xét, rủi gặp anh ấy dốt bắt tội, không biết nói làm sao. Than ôi! cuốn sách nào có tội-tình gì, và chẳng qua một lần đập gai thì tổn đến già, thấy cái gì nhọn nhọn cũng nhớ lại chuyện và quên rằng ngày nay cán-bộ vẫn tìm sách để mua và vẫn nhìn nhận lúc mới vào, làm có hơi quá trớn.

Tôi nói sách có số-mạng, có người cười, nhắc tôi đời này thần-thánh không còn, “không còn gì hết thầy”, lời người ấy nói, người ta kia mà còn không có số, chết, bị tù bị bắt, đâu biết được, và anh nói sách có số mạng, là cái mốc-xì!

Tôi để cho bạn tôi nói, nói xong, tôi chậm chậm cất nghĩa: - Anh hiểu khác, còn tôi, tôi vẫn tin: con người có số, kẻ thì sung-sướng quanh năm, cũng đồng một tuổi, mà người này làm lụng tối ngày mà vẫn thiếu, cùng một năm sanh, một ngày đẻ, đứa thì mắc toi, chết yểu, đứa đau rề-rề, đứa cọp vật không chết, đứa lai-rai báo đời; cũng thì tập-kết, người thì làm tới này kia, còn anh nọ, cu-li về hoàn cu-li, thêm mất nhà, vợ có chồng khác... Sách có số phận của nó: có cuốn được đóng bìa da, có cuốn lấy lót dít ngời, rồi từ tháng 5 tháng 6 năm 1981, lớp bị hốt, bị tịch, bị kê-khai, làm

biên-bản, lời thôi lắm. Rồi bắt bẻ, năm nay 1984, bán mắc thâu trời.

Nếu sách không có số, tại sao một chồng tự-điển, tự-vị, anh Tam-Ích lấy kê cao để đút đầu vào dây thông-long: sách có sát-nhơn đâu, tại dùng không nhằm chỗ.

Có cuốn được truyền tử lưu tôn để dành làm của quý, ấy là sách thời-bình.

Có cuốn mua mắc tiền, chưa kịp rọc bìa đã bị hốt và chủ sách bị tội: sách thời loạn.

Nhờ có cuốn sách tốt trong nhà mà bắt tay người cán-bộ: sách cứu chủ.

Nhờ cuốn sách mà nên tình chồng vợ: sách có duyên ngầm.

Vì đòi cuốn sách hiếm có mà sanh oán sanh thù: sách hại chủ.

Có cuốn thì, á mà thôi, khéo kiếm chuyện, và nói sao cho hết?

Đi khắp-khiêng chon cao chon thấp, quyển "Thú chơi sách", in năm 1960, tiền nhuận-bút được 10.000 (tiền cũ, năm 1975, đổi 500 ăn 1 đồng nay), năm 1976, bán lạc-son chệch nài 0\$75 mỗi cuốn tôi không mua, năm nay 1984, muốn có tặng bạn mới, ra Chợ Trời hỏi, chị bán sách nói một giá, tôi đi luôn, may thời chỉ cũng không biết tôi đây là tác-giả. Đòi đổi đời, sách giá cũng đổi đời, biết như vậy năm trước mua 200 cuốn 150

đồng, nay bán theo lời chị ấy nói mỗi cuốn 100\$ tức sẽ được $100 \times 200 = 20.000$ là 10.000.000 cũ, trời hời trời, ăn được lâu hoáy.

Ông tòa ngày nay rồi-rảnh vì không ngồi xử-kien nữa, mỗi sáng thứ năm đi nghe đờn ca ở xóm Cây-điệp chợ Đakao, ông còn sướng hơn ông thầy cãi, nay thất nghiệp, bán từ cái chén cái tô xưa, của phụ-ấm bên vợ, và hai ông sướng nhiều hơn cha con một nhà nợ luân phiên đập xích-lô, ông xưa bán thuốc Tây, con là cựu sinh-viên trường thuốc.

Ông bên xóm như ông trước nhà, đưa vông cho cháu ngủ, mắt lèm nhèm dưới nhãn-kính xập-ký-nìn (thập-kỷ niên), tay cầm cuốn Lục-Vân-Tiên cũ rách. Như vậy, cuốn sách chưa là đồ bỏ. Từ Giải-phóng, dân ở đô-thành phải tìm cái gì để đọc, buồn quá mà, vì thất nghiệp cả đám. Trước 1975, có ai có thì giờ để đọc sách đâu vì mãi lo làm giàu và lo hốt bạc. Hôm nay, tôi cầm cùi viết tiếp về "Thú chơi sách", biết là một việc trái mùa nếu không nói là lỗi thời, nhưng sách với tôi, làm sao quên nhau được, và may phước, tôi còn sách đầy nhà, nên vì sách, tôi biết chút gì, xin nói để tỏ cảm-tình riêng với sách. Sách là một bạn tốt, không biết chữ "bạc-tình" (Le livre est un ami, qui ne vous trahit jamais, nhớ như là lời của bà George Sand).

(viết 12-6-84).

Trước đây tôi biết ở Sài-gòn có hai hạng chơi sách:

- hạng có tiền nhiều và phong-lưu, mua sách quý sách đẹp về chưng trong tủ;

- hạng có máu con buôn, biết sách nào có giá-trị, ra chợ trời mua đem về cất xén, o-bế, chờ có ai hỏi, sẽ mài dao cắt cổ.

Tôi biết một nhà nọ chứa sách trong phòng rộng, có máy đo nhiệt-độ, sách không hư và một nhà kia, trữ sách lạ, phần nhiều đều có in hàng chữ "Edition spéciale tirée exceptionnellement pour Mr X." (Bản đặc-biệt in riêng dành cho ông X.") sau ngày Giải-phóng, sách quý kia biến mất, cũng không thấy cuốn nào chường mặt ở chợ trời, người ấy mới thật là "nhà chơi sách". Còn hai hạng chơi sách nói trên, cũng mất dạng.

Anh Lê-Ngọc-Trụ, lúc còn sanh-tiền, thấy giọng văn tôi không giống ai, có khuyên tôi, nay tôi gặp lại tuồng chữ của anh, đọc mà ngùi-ngùi: "Với lối văn duyên-dáng của anh, nếu được anh siêng, viết nhiều về các loại giấy, các loại đóng sách để chỉ chỗ quý của nó cho người chơi sách đến mê thì càng hay lắm, mà quyển sách được "cơm". Vả lại, đó cũng là lối chỉ dạy cho tay mơ như tụi tôi học thêm với..."

Anh Trụ ơi, tôi đọc mấy hàng này mà muốn khóc, về đóng bìa, trong quyển trước tôi có nói sơ-sài rồi, về loại giấy, quả tôi có cốp nhóp nhưng chưa đủ, kể Giải-phóng vô, cuộc-diện đã đổi, bây giờ còn lòng và tiền

đâu để kén chọn và tìm giấy tốt giấy lạ? – Theo tôi ngày nay nên chuộng "phẩm" mà thôi, và bất cứ tác-phẩm nào, in trên giấy gì, hễ hay thì nên mua để dành, chớ đã hết mùa kén giấy rồi. Anh không còn, để tôi nói nhỏ anh đủ nghe, chớ hạng hư và trác nết như tôi, tôi chỉ ham đọc chuyện hay, dầu in trên giấy dơ giấy nhứt trình gì cũng xong, cũng xí-xóa và kể thuộc loại quý được hết. Nơi tr.152 trong sách "Souvenirs d'un marchand de tableaux", tác-giả là Ambroise Vollard kể rằng ông ta biết một người a-lơ-măng là le comte Kessler, ông nầy khoái có quyển Daphnis et Chloé của Vollard xuất-bản, và mê cho đến đổi quảng-cáo rùm-beng, dặn dò các bạn hiếu sách lạ, nên tìm mua mà đọc, mà cuốn ấy, các bạn biết cho chẳng, nếu bên nước ta ngày nay có ai tàng-trữ, thì có lẽ ử-tò ở tù bỏ mạng, tài-sản bị tịch thu là khác, vì đó là loại sách dâm. Theo tôi dâm ở chỗ nào, già đến tuổi "không làm gì được", lấy mắt nhìn, còn nhứt khoái đó mà cũng cấm nữa hay sao? Thì sống nữa làm chi chớ? Sách gọi "dâm thư" là tại mấy thằng Mỹ quá tự-do bày ra hại đám trẻ hư theo, chớ thuở ban sơ, mấy ông vua "bất lực" mới có trò múa bụng (danse du ventre) để kích-thích, có nhiều cuốn dạy về sinh-lý, chỉ đường, viết sạch, thì nên kể là sách "dẫn đạo" phải hơn. Xin cho tôi liệt sách ấy vào hạng "sách câu-tự" (sách dạy kiếm con), miễn đừng phổ-biến, không nên cho lọt tay trẻ chưa biết gì, và tưởng không nên tịch thu, cho

người sưu-tập để trong nhà y như các bác-sĩ thương nghề, phải chứa và cấy vi-trùng để tìm hiểu cho nghề thêm chuyên thêm kinh-nghiệm. Nhưng Kessler nói trên đây vì mê sách hiếm đến nỗi từ nhà hiệu sách hóa ra nhà xuất-bản, ông ta ra vốn cho nhà họa-sĩ Maillol chế ra một loại giấy đặc-biệt, làm bằng vải rách, vì sản-xuất ở làng Montval (Marly-le-Roi, chỗ Maillol ở), nên gọi papier de Montval.

Sách in ra là bộ Eglogues (mục-đồng-ca) riêng dành cho người chơi sách Tây-phương thưởng-thức, chứ ai mang lọt qua xứ mình, vô khảm nằm chơi, và ai tàng-trữ, không chắc làm giàu và ở tù là số vốn. Maillol nghiệm thấy giấy Montval, lâu ngày trở màu vàng-vàng, có lẽ vì vải tẩy không sạch chất mặn bồ-tạt, chất muối soude, bèn cho Kessler hay, ông hầu-tước này nghe lọt tai, và phong-lưu tài-tử thay, ông sai tìm mua vải cũ đến tận các làng xa-xôi xứ Hung-gia-lợi, vì làng này dùng xà-phòng giặt-giệm, từ đó giấy Montval để đến bao lâu vẫn giữ màu trắng, không mốc không trở vàng-vàng, hỏi xứ mình chừng nào được vậy.

Viết đến đây, tôi nhớ lại, sách trong Nam, xuất-bản đời ông Trương-Vĩnh-Ký, có nhiều bộ, - tỷ như "Ước-lược truyện tích nước Nam", in năm 1887 nhà Rey et Curisol, không dám lật mạnh vì động tới là sách rơi nát theo tay, có lẽ vì dùng loại giấy còn bồ-tạt này.

Theo tôi, chơi sách trở nên có ý-vị là mình mua kịp thời được cuốn sách lạ, vừa trả tiền xong ôm sách lên xe

buýt thì hay tin có xe cây lại hốt sách, trễ chừng vài phút là cuốn sách đi đời nhà ma, - hỏi như vậy sách có số chẳng? Vừa về tới nhà, mừng khoe với bà xã, Năm Sa-Đéc đã không chia mừng lại phê bình lảng nhách: "Thay vì mua cuốn sách làm mối cho con cá bạc hai đuôi, lấy tiền ấy đãi một châu phở, chẳng là hai đứa đều no bụng! Hoặc bồi thêm châu xi-nê càng thêm thú hơn nữa!"

Nay thử bàn chơi ít lời về hình-thức cuốn sách: Tôi nói đây có chèn dùm, chớ ngày nay mỗi ngày mỗi biến khác, không theo kịp được, và giống gì nói hôm qua ngày mai đã thấy lỗi thời, chớ gần đây xin lấy hai tỷ dụ:

- anh chủ trại hòm, cây gỗ trên rừng khó về, còn ván cũ, đóng hòm bán khá khảm. Đùng một cái, có linh hốt cốt và hỏa-táng, hòm mắc tiền không ai mua nữa, hòm ế, gỗ đầu sãng cộp cộp cũng chẳng thấy khách tới, chết chưa?

- anh bán thịt bò, thịt heo. Nhờ tiệm phở, tiệm hủ-tíu, mọc như nấm sau đêm mưa dai, người thiếu sinh-tổ, bác-sĩ khuyên xức bít-tết, thịt bò tươi càng chạy, bỗng thiếu thực-phẩm, bớt người nuôi heo, người ta đồn cá dưới sông có ghê có mủ, ghê quá, đua nhau xoi đậu hủ, vừa chay lòng, vừa rẻ tiền, vừa ít sanh bệnh, thuế lại cao, anh bán thịt bò ngó anh bán hòm, hai đứa thấy nhau òa lên khóc, tôi anh tâm sự nói làm gì! Dầu cho thói-bình trở lại, nghề nào phát thịnh chớ nghề làm cuốn sách chắc còn chai. Sách ế-mả vì từ ngày có ra-dio và tivi, đã ít người ham đọc, sách có

cũng không cần, không có cũng vô hại. Ngày nay lại để ra một phong-tục mới là mượn sách người khác đem về đọc chơi cho biết sự tích rồi trả (có khi chuyển tay người khác) đã khỏi nạn trữ sách trong nhà, lại khỏi bực mình lo sợ vì sách thuộc loại cấm.

Ngày xưa ông cha ta đọc sách chữ nôm, cuốn nào như cuốn nấy, gần y một kiểu, xưa nhà ít sắm tủ bệ bộn, sách đều giữ kín, thâu vào hòm rương, cũng không có nhiều, nên dùng tiêu rắc lên trên, ky mỗi nhắm ky một ky con hai đuôi, con cháu ngày nay không đọc được chữ, thường lấy sách làm giấy cuốn thuốc vắn, sách nôm càng hiếm-hoi, thiếu người đọc và ít nhà giữ còn đủ bộ.

Nước ta, ở Bắc có một thứ giấy chế bằng vỏ cây dó, giấy dó rất bền, mỗi một ché không xoi, - tôi có một bộ "Lều chõng" của Ngô-Tất-Tố, Mai-Lĩnh xuất-bản năm 1941, in trên giấy này, nay thành "cảo thom", tiếc thay ít người biết dùng giấy dó và cứ đòi hỏi giấy Japon, Holland, Alpha, Bible, làm giàu cho nước ngoài.

Danh-từ "níp" cái rương đựng sách có nhiều ngăn để quảy theo thầy, đó là đồ nghề của cậu ấm học-trò kiểu Kim-Trọng, kiểu bà Giác-Duyên, - ngày nay sĩ-tử-râu, đi thi ít biết trả lời: "đeo bầu quảy níp rộng đường vân-du" (Kiều), và "cầm-thư một níp rủ nhau lên đường" (Phương-Hoa truyện). (Viện bảo-tàng Dân-tộc có nên bày cho hậu-sanh biết hay chưa?)

Người nhà binh bên cối Tây dùng "cantine" đựng hành-lý và đựng sách, ông Pétain vẫn có và để

Napoléon 1er, khi đánh ở Nga, vẫn đem theo nhiều cantine chứa sách, ông vừa đánh giặc vừa đọc sách, và sách của ông bỏ tại trận, ngày nay quý hơn vàng.

Nhà sách Gallimard của Pháp có xuất-bản một loại sách bỏ túi 11x17cm, giấy Bible thật mỏng và thật bền, chữ in rất rõ nét và lạ thay không thấu qua bên kia trang, dành cho người du-lịch trên máy bay, đó là collection de la Pléiade, gồm toàn tác-phẩm trứ-danh. Bây giờ tôi hiểu rồi, người Mỹ người Âu, dư sức sản-xuất giấy không bị mối mọt ăn, nhưng nếu sách không hư thì làm sao nhà sách làm giàu, khiến nên các nước đua nhau in một tác-phẩm có danh làm nhiều bản trên đủ mọi thứ giấy tùy theo tiền túi của người hiếu-học, và bên Tây họ quen xa-xí, loại báo lá cải và loại roman-feuilleton (tiểu-thuyết rẻ tiền), họ xem xong là vứt đi ít để dành, loại sách in trên giấy nhựt-trình ấy, dán đối-dá chó không may bìa bằng chỉ, coi rồi bỏ.

Người nước ta, trung-bình cao cỡ 1,65 mét đã là đúng tầm-thước, ngày nào có nhà có cửa, sắm tủ sách, tủ cao 1,80 mét đã là vừa, bề thâm-hậu 0,50 mét để được đôi ba lớp sách, ít chật chỗ, ngang 0,90m để dọn, để tủ khít nhau làm vách cũng xong, và cao hơn nữa (trên 2 mét) là mỗi tay, nhiều khi với trặc xương, sách dày, nặng và lớn vóc (format in-folio, in nguyên tờ thành 4 trang) nên để từng thấp chót, vì cúi xuống cũng trặc xương như với cao) (xem hình lược-đồ), một điều

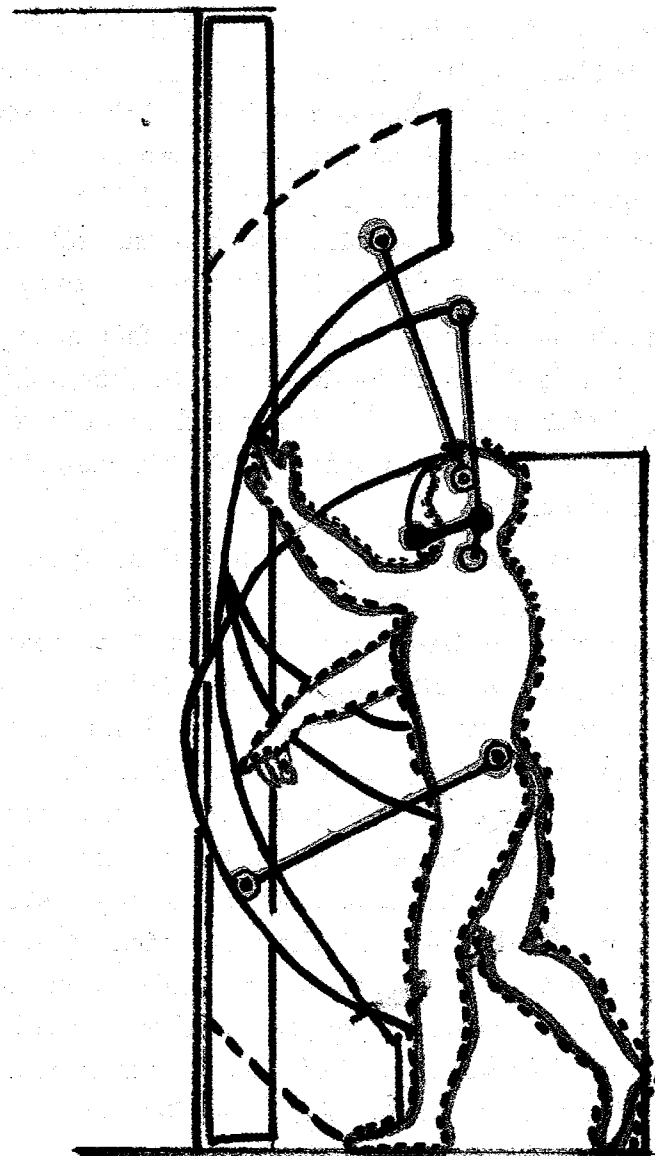
cần-thiết là không nên tiếc tiền, tủ gỗ tạp thì mỗi ăn, dùng gỗ thao-lao (bằng-lãng) là được rồi, vì gỗ này mỗi-một không ăn, trong lúc chưa định như nay, sắm rương gọn hơn, ngày nào thư-thái, sẽ sắm tủ cấm-lai, tủ gỗ (gụ) là loại danh-mộc vừa bền vừa xuê-xang nhà.

Ngày nay sách Tây-phương ít người đọc được, sách giấy sang, ở đây nói cũng bằng thừa. Nào giấy Bạch-Tuyết, nào Đại-La, Trữ-La, Lụa Tây-Hồ, giấy dó thường, giấy thủy-ấn, giấy có chữ triện riêng, giấy bạch, giấy tín-chỉ, còn tìm đâu ra, giấy bouffant, arche, vélin, impérial, giấy Annam (đã thành danh như vậy đổi gọi giấy Việt-Nam thì nhà chơi sách Tây chưa hiểu), những loại giấy quý ấy nay nào thấy mặt, thôi, nhắc nội mấy danh-từ ấy nghe chơi cũng xong một ngày hoài-vọng (12-6-84).

Trong buổi sách đang khó khăn, tưởng trong nhút thời rồi cũng thôi, đất Nam nầy cái gì bông-bột một lúc rồi cũng lành-mạnh như cũ, xin khuyên đừng giấu sách trong thùng-bộng, tuyệt-đối không nên dùng thùng gỗ trắng (ván thông Tây) vì loài mối hảo-thích cây trắng như ta thích kem thích kẹo ngọt. Loài mối sợ ánh-sáng và sách để nơi chỗ có nắng rọi tới thì tránh được mối đục. Tôi nay nói sơ đủ hiểu.

Xin bàn đại-lược về vài danh-từ Pháp thuộc về sách:

Edition originale là thế nào.- Đó là nguyên bản, gọi chính-bản cũng được.

Những quyển nơi bìa thấy đề “1ère mille” hay “15e mille” rất khác với “1ère édition”, “3e édition” vân vân, tôi không dài dòng, các bạn chơi sách biết rành hơn tôi. Chính tôi chơi sách đã già đời, nhưng vẫn phân-vân, một tác-phẩm hay, tỷ như “les fleurs du Mal” tôi vừa mua bản 1 (vì hiếm lạ) và cũng mua bản “sau rốt” để hầu mong biết ông Baudelaire đã thêm hay bớt câu nào.

Có nhiều tác-phẩm bán chạy, mình vừa thấy quảng-cáo, đến hỏi đại-lý thì trả lời đã hết, có khi không phải nói dối, vì sách in có hạn, do các nhà sách nhỏ đặt tiền cọc đã chở sách về bán, và phải đợi một thời-gian, sách dư ối trở về đại-lý.

Có khi nhà phát-hành quá cẩn-thận và sợ lỗ-lã, in ít hơn số dặn. Lại có nhà sách ở xa dư vốn dặn hơn 100 quyển, vẫn bán lai-rai, nếu cuốn sách được hoan-nghinh thì giá sách mỗi nơi mỗi khác đôi chút tùy lương-tâm và tùy sức tham nhà bán. Khi đi mua sách có may có rủi: may gặp người bán có thiện-tâm thì được nói tiền, gặp cá xà cá mập, họ còn thả câu nhon-đạo, để chờ kiểm giùm, đủ thời-giờ họ mài dao khứa cổ. Luật giang-hồ cá lớn cá bé, một đôi khi quyển sách đã hết bán, biết điệu tìm nhà cho mượn sách đặt tiền thế chon, lấy được cuốn sách, tuy bèo nhèo nhưng o-bế lại không mấy hồi. Trong quyển Thú chơi sách 1960, tôi đã có kể phần đông sách Xuân-lan và sách in ngoài Bắc, tôi đều rút-rĩa (vỏ quít dày, móng tay nhọn) và mượn đọc rồi giữ luôn của nhà Fabrinat bà Nam-Đình

vừa bán chiếu vừa cho mượn sách, sau này ông Nam-Đình nhờ in kiểm-hiệp Kim-Dung mới trở nên tỷ-phú là chuyện khác.

Nhiều nhà tập-tễnh chơi sách (néo-bibliophile) tưởng rằng sách có đánh số (ouvrage numéroté) in trên giấy xinh (luxe) là thuộc loại nguyên-bản (originale), tôi xin trở lại vấn-đề lời thôi này để cùng hiểu với nhau:

1) loại sách Pháp, nhứt là sách loại tiền-chiến, vẫn ít khi có đánh số cũng không hề in trên giấy đặc-biệt; cuốn nào có in “1ère édition” xin cứ tin chắc chỉ có một kỳ độc-nhứt ấy, và tôi chưa gặp những bản 2e hay 3e édition lần nào;

2) vẫn có bản có đánh số hẩn hoi, nhưng chưa phải là nguyên-bản (originale);

3) một số sách đẹp có in hình (nhà Le Sablier, La Belle Page, nhà Mornay, v.v.) khoe sách của nhà mình là originale, nhưng không lấy gì làm đảm-bảo.

Những tác-phẩm hay, in từ trước hai trận chiến, ít lọt qua đây, những cuốn có mang chữ ký của tác-giả đều lọt về tay chơi thiện-nghệ từ lâu, chớ kiểm thất công.

Ngày nay nếu gặp sách thời tiền-chiến có đánh số (numéroté) thì xin tin đó là sách mới đề như vậy để bán ngon lành cho nhà chơi sách còn non tay ấn, những loại ghi tên tác-giả Tharaud là do Emile-Paul xuất-bản và nhà Plon tái-bản để thủ-lợi (tin-tức này lấy trong

quyển Conseils aux bibliophiles của Yvonne Périer soạn, nhà Emile Hazan, Paris phát-hành, trang 39).

Nên phân biệt: nếu sách in lại vẫn hết bản trước, thì đó là “không chó bắt mèo thay thế”... Yvonne Périer kể nơi trang 40 sách dẫn thượng, cụ hàn Valery lợi dụng lòng thị-hiếu nhà chơi sách, đã xuất-bản tác-phẩm của mình làm nhiều lần và đánh số lung-tung, sau đó nhà báo Crapouillot khui ra, làm nhà xuất-bản đẹp tiệm, đáng đời.

Nếu cuốn sách in lại, nhưng có thêm nhiều trang đặc-biệt hoặc bổ-túc cách khác, thì nhà chơi sách ham sưu-tập sách lạ, vẫn phải chịu mất tiền một phen nữa, và một đôi khi, quyển sách in lần sau lại được ưa chuộng hơn quyển in lần đầu, vì bản kỳ nhứt chỉ là sơ-bản hoặc vụng-về hoặc thiếu sót. Tỷ dụ quyển “Les chants de Maldoror”, in từ năm 1874 lại giá không cao bằng bản in năm 1926 do nhà Elpenor in lại vì bản sau, tác-giả Giraudoux nhìn nhận đó là bản thiết-tho (édition définitive).

Tôi đã nói trong tập trước: mình đi mượn sách rồi giữ sách luôn, như vậy có phải không lương-thiện và chột sách chẳng. Không đâu, tôi xin thừa, vì mình đã ký quỹ rồi. Nay hỏi: “đối với nhà xuất-bản in lại sách thời tiền-chiến, chọn giấy đẹp hơn, và in thêm nhiều tranh-ảnh vui mắt, như vậy có thiếu lương-tâm chẳng? Về tình-trạng này, nên phân biệt có hai ca:

1) nếu nhà xuất-bản cẩn-thận đã ghi câu: “L'édition

originale de cet ouvrage comprend...” (nguyên bản gồm... trang”, ca này, nhà xuất-bản có lỗi.

2) nhược bằng câu ấy đổi lại, viết: “Il a été tiré de cet ouvrage...” (sách này, trước in làm... bản), trong ca này, nhà xuất-bản không có lỗi. Theo tôi đó là oái-oăm của các cha cầu kỳ chơi sách bên Pháp, mình không hơi đâu mà theo. Tôi nói thật, đối với tôi, những nguyên bản, chính bản (originale), bản in lần đầu, chứng-bản, bản quyền (copyright), bản di-trước (posthume), bản thủ-tả (manuscrit), thủ bản (manuscrit), tôi đều lược sập, ăn hết, mua hết, miễn xin đừng ai lấy của tôi và để cho tôi chơi mãi đời, vì miễn tôi mua được sách, cuốn đầu, cuốn chính, tôi đều cho là hay, cuốn này bổ-túc cuốn kia, tỷ dụ như quyển “Vang bóng một thời” của Nguyễn-Tuân, biết xuất-bản đã bao nhiêu lần, duy tôi biết bản Tân Dân Hà-nội in năm 1940 là quý nhất vì có các câu mà sau này bị đục bỏ trong bản khác, trái lại bản Thời Đại Hà-nội, năm 1943 in trên giấy dó, lại quý cách khác, và bản Cảo Thơm in năm 1962 ở Sài-gòn do anh Nguyễn-văn-Long xuất vốn và in theo bản Tân-Dân của tôi cho mượn, in trên giấy luxe, tôi cũng cho là quý một cách khác, nhưng ngày nay, sách này nói về bóng nhoáng thời xưa, - còn cho giữ hay a-lê hết hết cho tao, - thì cũng tùy và làm sao tôi dám nói, và cũng chẳng làm sao dám biết.

Xét ra mình ở xứ nghèo, cầu có tác-phẩm hay để đọc, không nên kén chọn nguyên-bản thật hay nguyên-

bản “mạo”, cái hại nhất là tốn tiền mà gặp đồ mạo-tể đó thôi.

Lại có một tình-trạng thứ 3 là tác-phẩm đã không còn trên thị-trường mà nhà chơi sách cứ theo hỏi mãi, thì nhà in cho tái-bản trên giấy tốt như ý muốn, và đó là do sự ưng-thuận của cả đôi bên, người bán như người dẫn, kéo-nài nổi gì? Chỉ tội nghiệp cho những nhà đến trễ, lâm vào tình-trạng Son-tinh, Thủy-tinh, tóm lại:

- nếu in lúng xác là lợi-dụng lòng thị-dục của nhà chơi sách;

- nếu số in có hạn, bán giá phải chăng, thì nên ngả nón chào nhà xuất-bản.

Còn gì quý-hóa bằng khi mình vẫn muốn được tiếng là nhà chơi sách, nhưng túi tiền có chừng, cuốn sách thềm muốn lại giá quá cao với không tới, ấy mà nhờ hay vì thời cuộc có người bỏ chạy, anh ở chợ trời không biết giá-trị, bán như cho, thì cũng đừng nói lớn kéo họ biết khôn, kỳ sau mình không gặp dịp may như vậy nữa.

Còn bây giờ xin hỏi: originale collective (nguyên bản dồn lại) là gì? Xin đáp: đó là nhiều tập nhỏ, gom lại đóng chung làm một cuốn, để cho người đến trễ an ủi.

Một tỷ dụ: quyển “Le Cabaret de la belle femme” của Dorgelès, có đến bốn bản:

1) bản của Edition Française Illustrée, do Joseph Hémard trình bày, đó là bản chính;

2) bản in lại của nhà Albin Michel, bán có 3fr75 mỗi cuốn;

3) bản có hình của hiệu à la banderolle, do Dunoyer de Segonzac phụ-họa, có giá-trị;

4) một bản thiết-thọ và khó kiếm do nhà Albin Michel tái bản, bán 12 fr, dày gấp đôi bản kể trên và có in thêm nhiều chuyện hay trích les Croix de bois, của cùng một tác-giả Dorgelès, bản này không đánh số, và chỉ in cho người dẫn sách trước.

Như vậy tùy nơi vẫy may khi gặp. Riêng tôi, tôi mua đủ bốn, không phải ý có tiền, duy tôi vừa một sách mà cũng vừa là sâu sách và mê sách. Đến nay giựt mình, còn còn hết hết biết sao?

Đến đây, hỏi nhỏ: “Thế nào mới đúng là bibliophile, nhà chơi sách đúng 72 phần dầu, như quảng-cáo của lão Trương-văn-Bền khi còn bán xà-bong nhại của Marseille?

Xin thưa: kén cá chọn canh là quyền của mọi người, tôi xen vô làm chi. Muốn rõ, đọc tiếp thêm thì rõ. (viết đến đây, 13-6-84). (và nên xem lại quyển trước đã giải nghĩa rồi).

*

* *

Từ sau ngày 30-4-75, trữ sách trong nhà, không khác “nuôi ong tay áo” (nuôi tay áo, đựng tới, ong chích

kêu trời). Cũng chẳng khác nuôi khỉ trong nhà, khỉ có tài bắt chước, thấy chủ nhà quét diêm đốt thuốc, chủ đi vắng, khỉ quét diêm cháy nhà. Sách là vật vô tri, hóa ra vật hữu hình. Ghét sách giận lây đến người chứa-chấp. Khi thì cứng như vàng như ngọc, sách bọc bìa da còn chưa vừa lòng, ai nài cũng không khứng nhường lại. Bỗng thỉnh không có lệnh xe cây đang hốt sách của người khác, sợ vạ lây gởi sách cho người có thế-lực, sách mất luôn sạch tủ, người ta để mình yên mà sợ bậy, khi biết thì sách đã thay chủ, trễ rồi.

Ngày nay ra công học cho biết nhiều, viết sách kể những ngón gian-xảo cũ, mảnh-lời của họa-sư, danh-công cũng gian-manh như nay không khác, khôn đâu chưa thấy, chỉ giúp giáo cho giặc, giặc đây là con buôn đồ cổ và sách cũ ở chợ trời, chúng ăn học không nhiều nhưng ngón gian đã sẵn, và giỏi tài đánh hơi, tùy thị hiếu người ham, chúng bán giá đến ông thiên cũng lắc đầu, chúng nào có đọc Fénelon, nhưng vẫn biết quyển Télémaque là bán được tiền, bèn giấu sách và treo giá mắc. Thấy tôi ham bộ Đô-thành hiếu-cổ (bulletin des amis du vieux Hué), chúng thấy tôi hỏi nhiều lần thì làm cao chịu không nổi, hoặc lòn cho người khác bán, hoặc để riêng chờ mình, siết cổ cắt họng mà còn nói câu nhơn-đạo.

Trữ là chứa, giấu, viết với dấu hỏi hay dấu ngã đây? Theo anh Lê-Ngọc-Trụ trong bộ Chánh-tả tự-vị: lưu-trữ, oa-trữ (dấu hỏi rõ ràng), nhưng bấy lâu viết

với dấu ngã đã quen, vậy mình cũng ngã luôn cho vui cả làng và được xuôi việc. Trữ: chờ, đợi, đứng lâu: trữ hậu, trữ lập.

Trữ sách ngày trước là một thú vui, khi mình có mà người ta không có thì thấy vui vui. Khi có dư được một hai cuốn, lấy đó mà biếu tặng anh em, lại thấy quý hơn vàng bạc. Từ sau 30-4-75, trữ sách bỗng thành mối họa, lớn hay nhỏ, tùy thương hay ghét. Cũng một cuốn sách khi bắt, gặp lúc thương thì tịch-thu tron và tha người giữ sách, mất của mà không khổ thân, khi khác gặp lúc ghét, lại tùy cuốn sách kể là dơ hay sạch. Mà cơ khổ, trong một cơ-thể con người đây, vẫn có chỗ chứa chất không thom và có ống bài-tiết để đưa những chất ấy ra ngoài, nếu cứ thẳng thùng cất bỏ những bộ phận không sạch ấy đi, thì con người làm sao sống? Tự-vị, tự-diễn, tư-dụng, ngoài những chữ đẹp, xin, phải có chữ xấu mới đầy đủ và đúng như thiên-chức của cuốn sách dạy đời. Tôi lúc nhỏ, chưa biết gì, hễ được tiền, mua dictionnaire, vẫn lật tìm những chữ tục xem trước. Không có cu, dái, tôi chê chưa đủ, ngày nay không lẽ đốt tự-vị à? Viện Pasteur, chứa vi-trùng cả ống nầy qua ống kia, có vậy mới tìm ra gốc bệnh mà cho thuốc.

Ngày xưa bên Pháp có ông Louis Barthou là nhà chơi sách nức tiếng, ông vì làm chánh-trị, nên bị ám-sát, để lại một tủ sách quý giá vô cùng. Khi phát mãi, khách chơi sách từ bốn phương đua nhau về Paris giành giật và tranh nhau từ cuốn một. Cuộc bán đấu giá ấy xảy

ra năm 1936, tôi ở Sóc-trăng, không mua được sách mà nài được cuốn sách mẫu rao hàng cũng đủ an-ủi và biết được tủ sách Barthou chứa những gì.

Có số phần với sách.- Tôi xin thuật lại đây vài vảy may của tôi đối với sách.

1) Ngày 3-3-1976, tôi ra chơi nơi chợ trời bán sách, tôi gặp một cuốn Pháp-văn đóng bìa lại mới, cắt xén sạch-sẽ, nhưng thiếu mất tờ nhan, duy vô trang đầu, thấy ghi tựa bài là "la prise de Khi-hoa", tôi lưỡng ước không định mua, vì không giá-trị cuốn sách. Nhưng như có cô-hồn độ, anh bán sách, nhớ là anh Liễu, nài-ép mãi, một hai biểu tôi mua, vì giá bán chỉ Hai đồng. Hai đồng tức 1.000 tiền cũ, lúc đó, vừa đổi tiền, tôi dụ-dự nửa tiếc tiền nửa ngại mua sách bá-láp, nhưng rốt cuộc, tôi xĩa 2 đồng, lấy sách về nhà, tra cứu lại rồi sẽ hay mình xuất hai đồng ban nãy là phí-phạm đồng-tiền "mồ-hôi xót mắt", nay vô nghề-nghiệp, không dễ gì kiếm, hay là mình dùng nó vào một việc hữu-ích. Đến đây tôi xin mở một dấu ngoặc, có đôi lời luận về người bán sách chợ trời và mấy người chơi sách. Về người chơi sách, tôi không dám nói biết hết bụng người, nên không dám nói nhiều. Phàm một số người chưa chạy mà bắt-đắc-dĩ phải ở lại chớ không gan góc hay thương mến quê-hương nhà cửa gì, thì chơi sách, đối với họ là gượng-gạo, thả rong chợ trời, gặp phải và ngộ và rẻ thì mua, không thì thôi, chớ không tha-thiết. Tôi hiểu mấy người kia như vậy, rồi tôi khai thiệt phần tôi. Đối với tôi, tôi

không bao giờ có ý-định tẩu ra ngoại-quốc. Tôi đã từng nếm cảnh sống vài tháng ở Tây-phương, tôi sợ lạnh và sợ cái nhon-tinh lãnh-noãn gần như "vô nhon-tinh" của người phương Tây lắm. Nói cho cùng, chớ tôi qua bên ấy, tôi cũng lội sông lội biển thà chết, trở về đây, vì chỉ có Miền Nam, ở trần được, mặc quần cụt được, và không đến nỗi chết đói chết lạnh, lỡ đường khao-khát cũng có một tô nước mưa tể-độ, sinh-sống vẫn rẻ hơn bên ấy nhiều, thì tội gì mà phải xa lìa xứ-sở v.v. Một cái đam-mê không muốn nói ra, là tôi ham sách, nay nhiều nhon-vật tài-tử, bỏ sách ra đi thì đối với mình là một cơ-hội tốt để thả mỗi câu cá. Duy lợi hại nhứt là mấy con cá ấy, - tôi muốn nói sách của mấy ông kia bỏ lại, vẫn ở trong tay bọn con buôn chợ trời. Chỉ có họ là mau biết nhà nào ra đi, và nhà ấy có những vật gì đáng làm ra tiền. Họ mua hốt mớ với bồi-bếp của Tây, hoặc họ kỳ-kèo mua rẻ với mấy nhà trữ sách, ông đốc-tờ, cụ cựu bộ-trưởng hay chánh-văn-phòng. Họ giỏi hơn bọn chệch ve chai, vì chệch mua sách là mua giấy vụn; đối với họ, người Việt bán sách cũ, họ cao hơn một bậc, nhưng trời kia có mắt, khiến họ "biết đánh hơi" mà chưa có học-vấn uyên-thâm. Họ mua sách về, bàn-bạc với nhau, "cuốn này có nhiều người hỏi, kiếm", "cuốn này, vẫn có ông ấy dặn hễ gặp là đem lại ông", vân vân, họ rõ tâm-lý người mua. Tây đang kiếm sách chỉ-nam (guide), tụi Đức đọc được chữ Pháp đang tìm cuốn địa tác-giả là Teston et Percheron, mấy thằng mới

thì ít tiền, rồi họ tùy theo đó mà định giá cuốn sách bán ra. Thỉnh-thoảng họ gặp sách quá tệ, rách như hay mối gặm, họ nhờ đồng bọn đóng bìa và cắt-xén o-bế lại cho dễ coi, và khoảng 1975 cho đến 1980, sách thừa-thãi, họ bán giá rẻ mạt rẻ-rẻ, rồi sách hút, hiếm có lần, họ bắt đầu leo thang, tỷ dụ sách của tôi viết, bộ Hiếu-cổ đặc-san, 6 cuốn, năm 1979, chợ trời bán 15\$ mỗi cuốn, không thấy ai hỏi, năm nay, họ góp lại đủ sáu cuốn họ ra giá 1.200\$ cũng có người mua, tôi tiếc hùi hụi, chớ chi mình có đỡ khổ biết mấy, và mỗi cuốn như số 1 (Phong-lưu cũ mới, có đá gà), số 2 (Thú xem truyện Tàu, có chuyện con ngựa biết đường của ông Tam-Tạng), cuốn số 4 (Khảo về đồ sứ cổ Trung-hoa), tôi là “thợ rèn không còn dao ăn trâu” còn họ là “trung-gian, ư trung thủ lợi”, họ bán 200\$ mỗi cuốn, vẫn chạy vo vo... Nãy giờ tôi đã quá đông dài, trở lại cuốn sách mua của anh Liễu:

Cuốn sách, khổ giấy 11x17cm, 222 trang giấy cứng, đóng bìa cẩn-thận xinh-xinh, nơi đầu cuốn sách có chừa năm trang giấy trắng, thiệt là đúng điệu, ông nào đây tinh-vi quá, đã biết sách thiếu nhan và thiếu bài tựa, nên để sẵn giấy cho người chủ bổ-túc sau này, tôi cầm cuốn sách vừa nghĩ nội cái bìa cũng đủ hai đồng bạc, nhưng vài ngày sau, tôi tìm ra nhan sách, tôi mừng còn hơn ai cho tôi một ngàn đồng bạc. Rõ là trời đã cho tôi một viên ngọc quý giá, vì trong tập BSEI (Bulletin de la Société des Etudes Indochinoises) tập số XV của năm 1940, nơi trang

163 có ghi rõ ràng: “H. Le Verdier et H. Maubryan. – Scènes de la vie annamite. – Khi-hoa (Recueil de nouvelles: le meurtre du Capitaine Barbé, la surprise de Rach-gia, etc.) Paris 1884 (exemplaire appartenant à la Bibliothèque Centrale de Ha-noi (prêt)”. Lật cuốn sách ra sau, nơi trang chót, trang 223, có ghi mục-lục:

- Prise de Khi-hoa: 1 (trận đánh chiếm thành Chí-Hòa)
- Thy Ba Đo: 37 (sự-tích Thị Ba Đỏ (liệt-nữ chống Pháp)
- Le révérend père Tubapétun: 83 (cố-đạo Tubapétun)
- Au Mess: 115 (chuyện nơi phòng ăn trại lính)
- L’opium: 135 (chuyện hút á-phiện)
- Une brimade: 149 (ma cũ ăn hiệp ma mới)
- Le dernier Annamite: 177 (chuyện quan lớn Phan-Thanh, người Việt sau rốt)

Cha mẹ ôi, mỗi bài đối với tôi là một thỏi vàng, bảy bài là bảy thỏi, thế mà Liễu bán có hai đồng, xin cảm ơn Liễu vậy! Đốt đuốc mà kiếm cũng không có cuốn thứ hai, vì rõ ràng trong sách SBEI, ghi “sách mượn của Thư-viện Trung-ương Hà-nội” đủ biết các thư-viện ở Nam không có, vì trưng bày nhơn triển-lãm sự-tích ông cố-đạo học-giả Luro nên hội Ấn-Hoa phải mượn từ Hà-nội về, sách hiếm và quý biết mấy.

Không phải nói để khoe tài, nhưng phải biết đó biết đây, có cái gì gọi “bác lãm” mới biết trong sách nào để tra cứu tìm ra căn-nguyên cuốn 2 đồng này chứ?

Và tôi nói “của Trời cho” là vì quả may thời mà gặp, chớ trước tôi nào định mua.

2) Nhưng “vây may” nào phải nội có một dịp đó! Trước đây, tôi vẫn thơ-thẩn gần như mỗi ngày nơi khu chợ trời sách, vì lúc đó xe buýt chưa chạt nứt như nêm, chưa có nạn điểm móc túi trên xe, và còn gì hơn mỗi sáng xuống Sài-gòn điểm-tâm tô bún-bung của bà Bắc nơi vỉa hè (nay đã dọn về phố Thủ-khoa-Huân), ních một bụng no lòng rồi xách gậy bước qua nhìn các em bán sách. Mai nay đã theo chồng ở cải-tạo về (bây giờ bay qua Pháp), Oanh, vẫn còn đây, nhưng đâu dám tin lòng; bỗng ngày 12-10-1981, tôi ghé quán hàng của Lãng (giỏi mua được tủ sách giáo-sư bác-sĩ Trần-Ngọc-Ninh), và cũng là quán bán chung của Hoàng, đã quen nhau từ trước nơi báo-quán “Bách-khoa thời-đại” của hai anh Hoàng-Minh-Tuynh (đã từ trần) và Lê-Ngộ-Châu, nơi đây tôi gặp và mua, giá 20 đồng (sách đã leo thang), một cuốn, nhan là “Les cinquante-deux serviteurs de Dieu Français, Annamites, Chinois, mis à mort pour la foi en Extrême-Orient de 1815 à 1856, dont la cause de béatification a été introduite en 1840, 1843, 1867, - Biographies par Adrien Launay, de la Société des Missions étrangères”, Paris, Téqui, libraire-éditeur, 1893.

Tựa sách đã dài, đọc sơ cũng hiểu nói về các vụ bắt-đạo và tử-đạo đời Đàng Cự Thiệu-Tri, Tự-Đức, và lại khi lật bên trong cuốn sách, tôi gặp một con dấu tròn, đề: “Sacerdos Cochinchine Occidentalis, Cau Kho, P. NHI”, thấy mấy chữ này, tôi lật đặt xìa 20 đồng, ôm sách ra về một nước.

Như nhan đã kể, sách này thật quý, vì ghi lại các đoạn sử từ đời xưa chưa từng đọc, thêm có con dấu triện của Cha Nhi, tôi vốn quen biết từ thuở mua được bộ “Thông-loại khóa-trình” (Miscellanées) của ông Trương-Vĩnh-Ký. Nơi tập số 10, tháng 2 năm 1889, trang 16 có chép một bài bát cú như sau:

“Bắc Nam xưa cũng một son-hà,
 “Cương giải sau này mới cắt ra;
 “Một nước một phương cùng một hội,
 “Đồng thì đồng tuổi lại đồng khoa;
 “Một năm thu chẵn sum vầy chắc,
 “Bốn chín năm dư biệt cách xa;
 “Những tưởng trọn đời không tái ngộ,
 “Mảng nay ngư thủy lại đồng gia.

(Thơ linh-mục Lê-Minh-Triết ở Bình-Định
 cho linh-mục Nguyễn-Biểu-Đoan ở trong Nam kỳ)

Qua số 11 tháng 3 của Miscellanées, cũng gọi “Sự-loại thông-khảo”, có hai bài này:

Linh-mục Lê-Minh-Triết kiếng linh-mục Nguyễn-Đức-Nhi ở họ Cầu-Kho:

"Cách sông lở bữa dạ chi lo,
 "Qua lại có cầu thiếu có kho;
 "Thủy-bộ kìa ai ung tấn thối,
 "Xe thuyền mặc kẻ muốn ra vô;
 "Cỏ hoa tươi tốt đường tiên cảnh,
 "Địa-cuộc đằng-hoàng tợ đế-đô;
 "Ngôi thánh ngôi vua đành có thuở,
 "Gẫm câu hữu xạ ắt thom-tho.

Hòa vận lại:

Biệt sở tha hương chí nỗ lo,
 Vì chúa on đầy phước thiêng kho;
 Mặc tình ong bướm lòng rứa vậy,
 Nhắm mắt làm thình tiếng hư vô;
 Gia-đình tan-tác miền cố-ly,
 Chép sách dạy người dẫn thiên-đô;
 Vị dưới vị trên đà ý rõ,
 Chắc trang quân-tử chí thom-tho.

Bài thơ dưới không đề, nhưng định chắc là của cha Nhi, và ông này là cha họ ở Cầu-Kho, sống đồng-thời với Trương-Vĩnh-Ký.

Tôi nhờ có trước bộ nhứt-trình của ông Ký, sách gởi đầu năm, mỗi ngày mỗi đọc, biết được chút ít văn-chương cũng nhờ đọc sách ông, nay có lệnh lấy cốt hốt xác đốt thành tro, hăng vái van tượng đồng bị hạ bệ cũng chưa sao, miễn ông được nằm yên không bị dờn không bị đuổi, kể cũng tạm xong đi, nay gặp cuốn sách này, quả là hạnh-ngộ.

Sách khổ 13x30cm, 350 trang, mỗi một găm đã nhiều, kể chuyện tử-đạo, nhưng hiếm có nhứt là hình các hình-phạt khi xưa, gông cùm, chém đầu, thấy mà đủ ghê-sợ.

Tôi không nhắc lại đây làm chi các sách mua không mắc lắm, mà chưa chắc gì gởi thơ qua Pháp mua còn được, tở như những sách nói về mấy năm đầu khi Tây qua đánh chiếm nước ta. Thấy cuốn sách của cha Nhi, vẫn lạc-loại đến Chợ Trời, nghĩ mà đau-thương cho nhà thờ nhà thánh, cuốn sách Hoàng bán cho tôi 20\$, ắt mua chưa tới mười, mười-lăm đồng, ai lấy tử sách Thánh-đường bán đây, cha Nhi đã mất từ lâu, nhưng các cha kế tiếp nay đã đi đâu để cho sách không có chum mà chạy lạc?

Những sách gặp và mua:

- les premières années de la Cochinchine par Paulin Vial, mua 2-10-1978, 20 đồng,

- nos premières années au Tonkin par Paulin Vial, mua 21-XI-1980, 60 đồng; hai cuốn này, cộng 80 đồng, chưa dám đãi bạn một châu phở, thử nay đốt được tởn bạc ngàn cũng chưa chắc gặp, (tôi nay chỉ ước ao gặp quyển "L'Annam du 5 juillet 1885 au 4 avril 1886, par le général X..., Paris, 1901" mà mãi tìm chưa thấy, vì tướng X... đây là général Prudhomme, từng cầm binh nhập đế-đô thuở ấy, và mất vàng mất bạc, luôn mất châu-ngọc bao nhiêu của nhà Nguyễn, ông này biết rõ hơn ai, vì là chánh-phạm.

Không kể những sách như vậy, không chủ bỏ đi, mình làm gì có, vả lại, muốn vào thư-viện của nhà nước, chắc gì lục ra các sách này để tra cứu, và mua được tôi cho là phải có vậy may...

3) Nhưng chuyện mua cuốn *Parallèlement* kể dưới đây mới thật là kỳ-thú vô song:

a) Ngày 16-7-1974, tôi theo thói quen xách gậy đi lang-thang khu chợ trời lúc ấy còn đóng đô ở xóm Trường-tiền đường Công-lý. Anh Liễu, cũng thì anh Liễu, kéo tay tôi lại đưa cho xem một cuốn thật to vóc, in-folio, nhan viết ngoài bìa chữ thật sắc-sảo *PARALLÈLEMENT*, tôi lật-lật xem, sách có in hình, toàn những bàn-tay sờ-mó, vài hình đùi-ếch ngổn ngang xà-neo, còn thơ của Verlaine, in chữ khoan-thai nhưng không được toàn-bích, vì sách mất vài trang. Tôi trả sách lại anh Liễu, chê thiếu, không đủ trang, tôi không mua. Anh Liễu thấy “câu” tôi mà cá không ăn câu, anh Liễu rụng-rời, ngã giá 300 bạc đời ông Thiệu, tính theo bạc nay, chưa đủ một đồng đúng ra chỉ sáu hào, nói theo Nam là sáu cắc bạc. Đem sách về, để dẹp đó, chưa cần biết.

b) Ngày 10-01-1979, anh Hoàng bán cho tôi một cuốn đóng bìa sẵn, giá 10 đồng, nhan là “*Souvenirs d'un Marchand de Tableaux*”, do nhà Albin Michel xuất-bản năm 1959, tác-giả là Ambroise Vollard, người xứ Bòn-Bon (îles Bourbon, cù-lao Réunion) lên Paris lập nghiệp, mở

ra nhà bán tranh, nức tiếng lão-luyện trong nghề, thêm có tài viết văn mình đọc rùng mình mê-mẩn, duyên-dáng vô song, muốn bắt chước mà làm sao theo kịp.

Mua cuốn Vollard về, đọc sơ biết ông là người cho ra đời tập *Parallèlement*, lòng thấy yêu-yêu cuốn sách mua khi trước sáu cắc, nhưng cũng chưa biết quý ở chỗ nào.

c) Ngày 10-X-1980, tôi thả lại đường Cá Hấp (Bùi-Quang-Chiêu) tức khu chợ trời sách, bỗng gặp Phạm-văn-Sa, con ông bác-sĩ Ngõi Sa-Đéc, Sa kéo tôi vô nhà, biếu tôi một cuốn báo *Crapouillot* xuất-bản năm 1951, đem về nhà đọc, bỗng giựt mình vì trong báo này có đăng một quảng-cáo tìm mua quyển *Parallèlement* in năm 1902 với giá 210 milles francs.

d) Đến đây vẫn chưa hết kể-lẽ và phải đợi ngày 28-XII-1981, Hoàng, cũng thì Hoàng, Hoàng Bách-Khoa, bán cho tôi quyển *oeuvres complètes de Verlaine* (texte établi et annoté par Y.- G. Le Dantec, - édition révisée, complétée et présentée par Jacques Borel, collection “*Bibliothèque de la Pléiade*” NRF, giấy Bible khổ 10x17cm, bìa mềm mát tay, 1493 trang, bề dày cuốn sách 3 phân rưỡi, Hoàng bán chỉ có 50 đồng.

Nay tôi đã có đủ trong tay bốn cuốn, - cuốn này bổ túc cuốn kia, thơ Verlaine biết trọn, giá sách có lời rao tìm mua 210.000 francs (năm 1951 với 2.000fr đủ làm sở-phí ăn học tại Pháp trong mười-hai tháng, lời Trần-Quang-Diệu nói với tôi), bây giờ tôi mới kể có vỹ có vạc câu chuyện tập sách mua 300 bạc cũ này.

Tôi lấy cuốn của Ambroise Vollard ra xem kỹ lại, chuyện tập Parallèlement, theo tôi hiểu, thật là ly-kỳ và hiếm có. Tôi xin chép nguyên-văn bản Pháp cho người sành chữ Tây thưởng-thức trước, rồi tôi sẽ dịch lại cho người kém chữ Pháp:

Trương 368 bản năm 1959 thuật lại chuyện Vollard vừa in quyển Parallèlement, lại vừa in quyển Imitation de Jésus-Christ (kỳ-kiểu chúa Da-Tô) đồng một cỡ giấy in-folio 25x32cm, câu chuyện đầu đuôi như vậy:

"En 1903, je fis une édition de l'Imitation de Jésus-Christ" illustrée par Maurice Denis. Sur un vieux japon – devenu depuis introuvable – avaient été tirés cinq exemplaires dont je réservais le numéro 1 pour être offert en hommage à Sa Sainteté le pape Léon XIII. En même temps que cet exemplaire, j'avais remis au brocheur un Parallèlement de Verlaine que j'avais publié quelque temps auparavant. Or, par une inadvertance où l'on serait tenté de voir une machination diabolique, un cahier du Parallèlement glissa dans l'Imitation destinée au Souverain Pontife, et vice versa.

Le lendemain de la livraison du Parallèlement, je vis arriver mon acquéreur avec son exemplaire dépareillé. Comme je voulais remettre les choses en l'état: - Ma foi, dit-il, c'est trop drôle... Je garde mon exemplaire tel quel.

Or, les autres "japons" de l'Imitation étaient tous distribués; je n'eus donc pas le moyen de remplacer le cahier absent. Il ne me restait plus qu'à attendre que

mon bibliophile revint à un sentiment moins fantaisiste. Cela arriva, mais après plus de trente ans. Voulant alors se défaire de son Parallèlement, il s'entendis objecter que dans l'état où il était, son livre avait perdu de sa valeur. C'est donc lui qui vint me prier de consentir à l'échange que je lui avais autrefois vainement proposé.

L'exemplaire maintenant reconstitué, il ne me restait plus qu'à aller en faire hommage au successeur de Léon XIII qui, de sa longue gestion d'une bibliothèque illustre et d'un commerce quotidien avec les livres, en a conservé et le culte et le goût.

Une fois à Rome et en l'absence de l'ambassadeur, M. Charles-Roux, je trouvai le meilleur accueil auprès de M. le Conseiller d'ambassade Jacques Truelle. Celui-ci demanda pour moi au Vatican une audience que Sa Sainteté voulut bien accorder.

En arrivant à Castelvandolfo, où le Pape séjournait à ce moment, je fus introduit dans une vaste salle commune où un "monsignor" vint me recevoir.

- Vous avez le livre? ... me demanda-t-il.

Puis il me fit entrer dans une autre salle où vint me chercher un second "mon signor" qui m'introduisit finalement dans une petite pièce aux murs nus, sans aucun siège. Pour tout ameublement, dans un coin, un petit bureau. L'Imitation était dans un étui qu'il m'invita à enlever.

- Maraviglioso! s'écria-t-il en voyant la reliure.

Je reconnu à ce mot la courtoisie romaine, car la reliure était de la plus grande simplicité.

- Lorsque Sa Sainteté sera annoncée, me dit le prélat, vous vous mettrez à genoux et vous tendrez l'ouvrage au Saint-Père.

Debout dans l'embrasure de la porte qui faisait communiquer la pièce où je me trouvais avec les salles que j'avais traversées en venant, se tenait un superbe officier, les yeux fixés sur une porte fermée. Tout à coup, il commanda:

- A genoux!

J'avais eu à peine le temps d'obéir que le Pape était devant moi. Ce vieillard de taille moyenne, dans son vêtement blanc, au milieu de cette médiocre pièce nue, me parut plus imposant encore que je ne me l'étais représenté dans toute la magnificence pontificale.

Sa Sainteté m'invita paternellement à me relever, ce que je ne pus faire qu'aidé du "monsignor" qui m'avait introduit, car j'étais gêné par le livre que je continuais à tenir en mains et, dans mon embarras, je ne vis pas l'anneau que le Souverain Pontife tend aux pèlerins.

Quand je fus debout, le Saint-Père prit le livre et l'ayant ouvert:

- Nous sommes très sensible à votre présent; nous connaissions déjà cet ouvrage sous une forme, il est vrai,

moins somptueuse. Mais comment, ajouta-t-il, ce magnifique exemplaire est-il parvenu entre vos mains?

- Mais, Saint-Père, j'en suis l'éditeur, lui dis-je.

Comme les yeux de Sa sainteté s'étaient portés sur le millésime du livre:

- Trente-quatre ans! fit-il, se remémorant peut-être l'époque lointaine où il n'avait pas la lourde charge de Chef de l'Eglise.

Je m'enhardis à demander au Saint-Père la faveur, lorsque j'éditerais un ouvrage qui me semblerait digne de la Bibliothèque Vaticane, de lui en faire l'hommage.

- Nous sommes toujours sensible aux beaux livres... et aux bons livres, ajouta-t-il. Je me considère toujours un peu comme le bibliothécaire de l'Ambrosienne... Maintenant, je vais vous donner ma bénédiction.

J'exprimai au Saint-Père la joie que j'aurais d'avoir sa photographie signée de lui.

- Vous vous adresserez, pour cela, au Maître de Chambre.

Puis ce vieillard de quatre-vingts ans passés et que je voyais droit et ferme, pendant que les journaux de Paris annonçaient qu'il était gravement malade, porta ses pas dans la salle suivante où il bénit une dizaine d'ecclésiastiques rangés à genoux le long du mur, puis dans d'autres salles où une véritable foule de gens appartenant aux milieux les plus divers, des ouvriers, des

bourgeois, des jeunes mariés... attendaient sa bénédiction. Le Maître de Chambre qui accompagnait le Souverain Pontife revint vers moi après que le Pape se fut retiré dans ses appartements:

- Je viens de laisser le Saint-Père, me dit-il, avec, entre les mains, le livre que vous avez apporté... Maraviglioso!

Et ce fut à mon tour de m'écrier: Maraviglioso! quand me fut remise la photographie du Saint-Père où, au-dessous de sa signature, Sa Sainteté avait ajouté ces mots: De tout coeur. (chép đến đây ngày 14-VI-1984)

Dịch ngay trên máy, không giấy giáp.-

Năm 1903, tôi có xuất bản một cáo-thơ nhan là "Imitation de Jésus Christ" (Mô-phỏng theo đức chúa Giê-su) có hình và tranh đẹp do ông Maurice Denis vẽ-vời. Tôi dùng giấy tốt gọi "vieux Japon" (Cổ-Nhật), thứ này nay tìm không đâu có nữa, - tôi cho in riêng năm bản thật xinh, và bản số 1, tôi định dành riêng để dâng, kính dâng lên đức Giáo-hoàng Léon Thập-tam. Cùng một lúc, tôi giao cho thợ đóng sách, một cuốn khác, xuất-bản trước đó không lâu, nhan là "Parallèlement". "Ma dất lối, quỷ đưa đường" hay sao ai nào biết rõ, lão thợ nhè đóng lộn xấp này qua cuốn kia, và một cai-dê (cahier) Parallèlement lọt tuốt qua Imitation, thật báo đời! Và nhè lọt qua cuốn dành riêng cho Giáo-hoàng, mới báo.

Sách vừa giao và phân-phát tới tay các nhà thân-chủ cuốn Parallèlement, qua hôm sau, bỗng có một bọm đến phàn-nàn sách đóng lộn một xấp, tôi phân-trần hơn thiệt, lão ta lấy sách về, vụt nói: - Như vậy, chuyện cũng khá ly-kỳ, sách tôi, tôi giữ.

Những bản japon quyển Nhại Giê-su, tôi đã phân-phát không còn bản nào, nay biết làm sao đây? Chỉ còn một nước chờ anh chơi sách biết điều, mà việc "tỏ ra biết điều ấy", phải đợi tam thập niên hậu, mới có. Độ đó lão ta định "mãi" cuốn cáo-thơ của lão, đi đâu cũng bị chê sách lâm vào tình-cảnh kia, đã mất giá-trị, thành thử lão phải đem lại giao cho tôi với các điều-kiện tôi muốn thương-lượng với lão từ trước.

Tập lạc mất nay đã qui-hồi chơn-vị, tôi mới định lên đường ôm sách giao về giáo-hoàng Léon XIII, trước kia ông từng làm quản-thủ thư-viện lâu đời, có tiếng là người rất sành-sỏi, vừa nhả vừa biết thương cuốn sách.

Khi tôi qua tới thành La-Mã, thì gặp lúc vị đại-sứ Pháp, ông Charles-Roux vắng mặt, tôi được hội-kiến ông Jacques Truelle, cố-vấn tòa đại-sứ, ông nầy ngỏ lời và tòa thánh Vatican ưng cho tôi bệ-kiến đức Giáo-hoàng.

Khi tôi đến điện Castelgandolfo là nơi ngài ngự, tôi được đưa vào một gian-phòng thật rộng, nơi đây có một đức ông (monsignor) đón tôi. Ông hỏi: - Có đem theo quyển sách ấy chứ? - Rồi ông đưa tôi qua một vương phòng khác và giao tôi cho một đức-ông khác, ông nầy

dẫn tôi vào một phòng thật bé, vách để trần, không một ghế để ngồi, trơ trọi nơi góc, thấy đặt một bàn viết “bia-rô” nhỏ, nơi đây tôi liếc thấy quyển Imitation có bọc giấy, và đức ông dạy tôi lột bọc ấy đẹp đi. Vừa thấy lời quyển sách, đức ông khen lấy khen để “Maraviglioso”, cơ khổ quyển sách quá đơn-sơ, bìa lèng-xèng có gì đẹp lắm đâu, tôi nghe lời đức ông mà độ biết phong-nhã của tòa thánh. Đức ông dẫn tôi, khi nghe hô đức Giáo-hoàng xuất-hiện, thì phải cúi-cung quì gối, hai tay dâng cuốn sách lên ngài nhé.

Trong góc cửa tiếp qua những phòng vừa qua ban nãy, tôi thấy đứng túc-trực một võ-quan đường-đường diện-mạo cặp mắt ngó trân-trân vào một cánh cửa còn đóng, bỗng nghe hô to: - Quì xuống!

Tôi chưa kịp quì thì đức Giáo-hoàng đã đứng trước mặt tôi. Vị trưởng-lão này, vóc nạm thấp bực trung, nhưng trong bộ nhung-phục toàn sắc trắng và giữa căn phòng bé-xiu đơn-sơ này, trông người đường-bệ uy-nghi hơn trong trí tưởng-tượng của tôi nhiều. Đức thánh cha, như người từ-phụ, ra lệnh cho tôi được bình thân, mà tôi mảng bị ôm quyển sách to gần trở, đang lụm-cụm phải nhờ đức ông (monsignor) giúp tôi đứng dậy và trong khi bối-rối ấy, tôi đã không kịp ngó chiếc nhẫn quý mà những người đến yết-kiếm được phép quì hôn. Đức thánh cha, khi tôi đã đứng, với cầm cuốn sách, mở ra và phán rằng: - Mìn lấy làm cảm-động trước lễ-vật con dâng đây, tuy trước kia Mìn đã từng biết cuốn sách

này, tuy không trang-trọng như cuốn hiện nay. Mà làm sao sách ấy lọt vào tay con vậy?

- Dạ bẩm Giáo-hoàng, chính con đây là người xuất-bản sách ấy.

Người chợt nhìn qua niên-hiệu năm xuất-bản, chép miệng than: “Đã ba mươi bốn năm rồi”, và hình như người hồi tiếc lại buổi xa-xăm lúc người chưa là Da-tô giáo-chủ.

Lúc ấy tôi đã lấy lại bình-tâm và cung kính xin ban ân huệ nếu sau này xuất-bản được tác-phẩm nào xứng đáng, xin đức thánh cha sẵn lòng huệ-cố.

- Mìn luôn luôn chuộng loại sách đáng đẹp, nhưt là loại sách tốt. Mìn vẫn chưa quên đã trước là quản-thủ thư-viện Ambrosienne của tòa thánh. Thôi, để Mìn ban phép lành cho.

Tôi còn rần xin một bức ảnh, bức thánh-ảnh của ngài, đức thánh cha phán:

- Được, con cứ hỏi vị chủ-tọa đầu phòng.

Đó rồi, vị trưởng-lão đã trên tám-mươi dư tuổi mà còn đứng đi lanh lẹ vững-vàng, trong khi các báo ở Paris tuyên-bố ngài mang bệnh trầm-kha ấy, ngài thông dong bước ra gian-phòng kế bên ban phép lành cho độ một chục giáo-chức đang quì dài theo bên tường, rồi ngài bước qua các phòng khác, xiết bao người đang chờ ngài ban phép lành, thợ thầy, sang hèn đủ mặt, có cả những cặp mới thành lễ tân-hôn. Xong các lễ, vị đầu phòng

(Maître de Chambre) đưa Giáo-hoàng vào nội-diện xong, đầu phòng cho hay:

- Bốn quan đã trân trọng giao đức thánh cha, quyền cáo-thơ, Maraviglioso!

Đến lượt tôi tung-hô theo "Maraviglioso" khi tôi nhận bức ảnh Giáo-hoàng, dưới chữ ký tặng, có hàng: "Thành tâm đa tạ!"

Tôi xin chấm dứt mấy trang này nơi đây và xin tiếp lời, tác-giả Ambroise Vollard viết thật khéo và có duyên, tả tỉ-mỉ từ chút, và hoàn toàn để người đọc sách tự nhận ẩn-ý Vollard không nói ra, là giáo-hoàng cũng là "người" như chúng mình, lúc làm quản-thủ thư-viện đã nhìn mấy trang xếp lộn trong cuốn Imitation, nay được cuốn Mới thay mà cuốn Cũ, có trang xếp lộn, vẫn giữ luôn không "Ngọc bích châu hoàn" như Vollard mong muốn. (viết đến đây ngày 15-XI-1984).

Tái bút.- Sau ngày tôi gặp anh Nguyễn-Hùng-Trương, tức chủ cũ nhà sách Khai-Trí, anh cho xem một bản sách Souvenirs d'un marchand de tableaux in trước bản của tôi, trong bản ấy có chỉ Parallèlement xuất-bản năm 1902 mới cao giá (210.000 fr.) còn bản của tôi tuy có đánh số Exemplaire No 237, nhưng đó là bản in lại ngày 26-février 1949. Tôi vẫn không buồn phiền, tôi lấy ảnh người phụ-bạc xưa thay vào ảnh mất, và biến cuốn Parallèlement trước mua sáu cắc, hóa ra sách riêng của Sển, như vậy mới đáng hai chữ "Song hành" dịch Pháp-ngữ "Parallèlement". Biết chơi sách là vậy đó.

Sa-Déc, March 1, 2015

Tay, ngón tay, bàn tay

Trong tập Parallèlement, gồm thơ của Verlaine, và mười-lăm bức minh-họa của Mariette Lydis, quyển sách ác-ôn, xuất-bản năm 1902, do nhà tài-tử Ambroise Vollard tác-giả "Souvenirs d'un marchand de tableaux" trông nom và xuất vốn in, qua năm 1949, tái bản vốn vẹn có năm trăm cuốn dành cho nhà chơi sách đặt tiền dạn trước, có một bức vẽ toàn là "bàn tay, ngón tay" tiếp theo là một bài thơ như vậy:

MAINS

Ce ne sont pas des mains d'altesse,
De beau prélat quelque peu saint.
Poutant une délicatesse
Y laisse son galbe succinct.

Ce ne sont pas des mains d'artiste,
De poète proprement dit,
Mais quelque chose comme triste
En fait comme un groupe en petit;

Car les mains ont leur caractère,
C'est tout un monde en mouvement
Où le pouce et l'auriculaire
Donnent les pôles de l'aimant.

Les météores de la tête
Comme les tempêtes du coeur,
Tout s'y répète et s'y réflète
Par un don logique et vainqueur.

Ce ne sont pas non plus les palmes
D'un rural ou d'un faubourien;
Encor leurs grandes lignes calmes
Disent: "Travail qui ne droit rien".

Elles sont maigres, longues, grises,
Plalange large, ongle carré.
Tels en sont aux vitraux d'église
Les saints sous le rinceau doré,

Ou tels quelques vieux militaires
Déshabitués des combats
Se rappellent leurs longues guerres
Qu'ils narrent entre haut et bas.

Ce soir elles ont, ces mains sèches,
Sous leurs rares poils hérissés,
Des airs spécialement rêches,
Comme en proie à d'après pensers.

Le noir souci qui les agace,
Leur quasi-songe aigre les font
Faire une sinistre grimace
A leur façon, mains qu'elles sont.

J'ai peur à les voir sur la table
Préméditer là, sous mes yeux,
Quelque chose de redoutable,
D'inflexible et de furieux.

La main droite est bien à ma droite
L'autre à ma gauche, je suis seul.
Les linges dans la chambre étroite
Prennent des aspects de linceul,

Dehors le vent hurle sans trêve,
Le soir descend insidieux...
Ah! si ce sont des mains de rêve,
Tant mieux, - ou tant pis, - ou tant mieux!

*

* *

Khi họa-sĩ Cézanne lật xem tập Parallèlement, thấy
mấy mình-họa, buột miệng hỏi: - Ai vẽ vậy? (De qui est-
ce?) Vollard đáp: Của... Cézanne. - C'est dessiné dans la
forme: - Vẽ đúng tinh-thần. (Trích tr.108 Souvenirs d'un
marchand de tableaux). Đó là lời khen vắn tắt nhưng
đúng cỡ thợ mộc của một người trong nghề. Đến lượt thơ
uớt-át nhưng bóng-bẩy, thanh-bai bài "Bàn tay" của Paul

Verlaine trên đây, tôi xin chịu và không dám dịch. Theo tôi, muốn dịch cho ra thơ và cho sát nghĩa, tưởng chỉ có Khái-Hung, người đã dịch bài Sonnet d'Arvers, tôi còn nhớ:

"Mon âme a son secret, ma vie a son mystère

"Un amour éternel en un moment conu.

"Lòng ta chôn một khối tình,

"Tình trong giây phút mà thành thiên thâu.

Dịch như vậy mới là dịch. Hay là bản của Trần-văn-Tấn:

"Hồn vi-ẩn, đời mình bí-mật,

"Tình muôn năm một lúc phôi thai...

vẫn lột hết ý và êm-ái một cách khác. Thơ của Verlaine, ẩn-ý súc-tích, thanh về lời, ý lại hiểu rất là chèm-nhèm, tôi chỉ là một sách, tôi lục các quyển tôi có, bụng muốn dịch mà nhớ câu "Thi chi tinh thần" đành nói bằng quơ:

a) trong quyển "Vingt-quatre heures de la vie d'une femme" tác-giả Stefan Zweig, đã tả cận-kế bàn tay của các bọm đánh bạc "roulette" (trái lẫn may-rủi) của sòng-bài ở Monte-Carlo; nhưng bức minh-họa nhỏ trong Parallèlement, vẫn vẽ với một ẩn-ý khác hơn ở sòng-bài, minh-họa ấy, lại gọi là "pointes sèches" phải dịch là gì, bởi bên xú ta tôi chưa thấy, có lẽ dịch "hạ cát" được chăng"? Hạ-cát là một danh-từ chuyên-môn của nghề làm nữ-trang kim-hoàn, khi chạm một chiếc

vàng, "hạ láng" là chạm thấp xuống làm cho chỗ chạm láng bóng như gương soi, còn hạ-cát, là làm cho chỗ chạm ấy nổi mọt lên như hột cát, và ai chạm được đều, mọt tròn như trứng cá, trứng rận, thì gọi người thợ chạm ấy là hay là khéo. Và "pointes sèches", tưởng dịch là "hạ cát", được lắm chứ. Tạm thời, chưa biết chữ khác, thì dùng tạm chữ này. Nhớ lại trong tiếng nói xưa nay của ông bà để lại, nào ngón tay như mũi viết, ngón như dùi đục, nhưng nay bút lông và dùi-đục đã ít thấy rồi, và hai tỷ-dụ kia đều chưa được sáng nghĩa; nhớ lại tay ông bộ-trưởng X... ướt như tay thằng cùi, mỗi lần được bắt tay ông, về phải vọt xà-bong rửa lại xăng-cồn như mấy ông bác-sĩ trước khi mổ xẻ, làm thịt ai kia; hoặc khô-lạnh như tay thầy ma chưa chôn; hoặc mềm và mát như tay chị L., máu 35 nổi dậy rần-rần, nắm tay chị muốn theo phong-tục Lang-sa, hun không bao giờ đã-thích; tay phong-lưu đỏ như son Tàu; tay bần-tiện, nứt da gãy ngón; tay đài-các gặp buổi phong-trần, thoa nhót thoa lợ-nghe mà thằng Pol Pot vẫn "cáp" giết tươi oan-mạng; tay hỏ-hang không khít như tay hoàng-đế Reza Pahlavi nước Iran, có trên năm tỷ đô-la gởi nhà băng, mà vẫn mông-trần, thất-thổ ly-hương, bần-cùng số-kiếp; tay bà Từ-Hi thái-hậu, ngón dài còn tra móng-bạc móng-vàng cho thêm sang, đeo ngọc, đeo kim-cương cho thêm quý; tay đeo cà-rá nhận thủy-xoàn, không phải cho thấy mình giàu, nhưng rõ lại đó là một cách điểm-gian, mỗi lần chia bài cào hay đánh phé, nó lật mặt cà-srá vào trong, nó chia bài nó biết hết cây

"già" cây "ách"; tay quý-phái đời xưa, "làm không động móng tay"; tay dài-các lớp gần đây, bên Pháp bà hoàng-hậu Marie-Antoinette, mỗi việc nhỏ, mặc áo, thay xiêm, đều có mấy bà hầu-hạ, bà ba-tước A dâng yếm, bà hầu-tước B dâng mũ, khi bà té ngựa, giận hỏi "Ai đỡ tôi đây?"; tay các phi-tần lớp trước trên Nam-vang, ra chơi phổ rũi tuột chân váy, phải đợi mấy ngày-tới mới đến kéo chân lên, việc hạ-tiền không xứng đáng cho ta làm, vả lại muốn làm cũng không xong, vì móng quèu-quào, rở đến là gãy móng, và ta đây vẫn là mẫu-nghi thiên-hạ, ta là mẹ của dân, lỡ sút chân, chúng bây coi là lỡ đạo thần-dân, nhưng muốn coi bà vẫn cho coi, nó có mồn có hao chút nào mà ngại; tay mấy bà già trầu thấy ngán; tay mấy ông hương nhà quê, để móng dài gãi nghe sột-sột, không biết làm như vậy trước mặt công-chúng là thiếu xã-giao, nếu không nói là vô giáo-dục, và nhớ lại cần chi đọc sách cho thêm gàn, cứ nhớ sòng tài-xử năm xưa trong Chợ-lớn, mỗi lần con "phì-phà-chảy" (tỳ-bà-tử) la hối-a, tiếng thanh-thao ngọt lịm như đường phèn, mắt dao cạo liếc sạch túi khách làng chơi, và có một "á-múi" (a muội, em gái) mặt xinh như ngọc, nó đeo một lượt ba chiếc nhẫn ma-dê (mariée), một mình nó chở ba công-tử, con chúa tàu, chủ hãng, và nó xưng là "Tân Vũ-hậu". Ấy chính đến sòng tài-xử, hoặc nay cứ mấy sòng bạc, người có mắt tinh-đời, mặc sức nhìn tay các con bạc mà đoán không sai chân-tướng. Trên bức minh-họa "pointes sèches" tập Parallèlement, thấy đủ kiểu tay, tay sờ-mó, tay thỏa-thuê, tay dục-vọng, tay

toại-nguyên, tay thèm muốn, tay đeo nhẫn là có chồng còn vụng, và tay... cần gì vẽ lửa thể mới là khiêu-dâm, đặc-biệt có bàn tay cùn-mần, ngón cái lớn và to, đầu ngón chù-vù, sách tướng của thầy Tư Nền dạy đó là tay "sát-nhơn", tay đưa giết người không gớm tay, và tướng lộ trên tay, ngón chù-vù, nó (chủ bàn tay) không chịu nhịn và chịu thua sút ai và trên đời này, có tay như vậy, không làm vua (lớn hơn hết) thì làm thằng criminel, assassin (tội-nhân, sát-nhân) chứ gì? (viết ngày 19-6-1984). Tay lông lá xồm xàm, vũ-phu nặng tay đánh đàn bà mà đòn đau sưng đỏ, thương lại thêm thương, nuông chiều nhẹ tay, "vợ chê không sướng" nên cầm súng, tay đếm tiền, tay hốt bạc, tay sờ mó thủ-dâm, tay bắt ấn trừ tà, chọt một ổ bánh khi đói thì tội khổ sai (mes misérables), lấy bạc triệu của kho lại "dân chi phụ mẫu", tay yếu nhót trời gà không chặt, khi ẩm thực thì tiên-sanh tại tiền, khi lâm trận tiên-sanh tại hậu, và xin nói nhỏ tay nào móc túi áo khỉ của bà xã chuyển ngân qua túi gái, tay giựt nón giựt bóp là tay gian phi, tay cầm súng ra trận là tay đáng làm trai, tay trốn tránh phận-sự mà không biết thẹn lòng, tay rảy nước thánh, tay gõ mõ, làm so dám nói tay nào tay lương-thiện và làm sao kể cho hết? (viết thêm 22-6-84).

Nghề viết lách

(soạn ngày 7-VI-1984)

Tôi đang ham viết, cặm-cui gõ máy lóc-cóc nghe êm tai, nên có người gõ cửa mà tôi không hay. Tiếng đầu, bị tiếng máy gõ lấp; tiếng nhì, tôi chưa kịp lĩnh-hội, vẫn tiếp-tục gõ; qua tiếng thứ ba, mạnh hơn, tôi giật mình, vừa day đầu ra cửa, thì hai bóng lù-lù trước mặt, một mẹ một con, ngó tôi mà cười, khiến tôi cũng cười theo, vừa đáp lễ vừa cáo lỗi. Chị Long, ủa quên, bà Tấn đưa con là Tuấn đến nhà mà không báo trước. Tôi lật-đật bỏ máy, bao nhiêu ý-nghĩ cũng phải ngưng lại để nhìn hai thứ bông-hoa này: con sao giống mẹ quá, thanh-xuân phơi-phới, rất là bô- trai, đẹp như vậy, con gái nó cần môi cho mà biết, nhưng đẹp chưa bằng mẹ. Phu-nhon đã trên ngũ tuần, khỏi tuần tất kinh, còn dư sức chơi mà không để lại dấu-tích! Hàm răng khít rít, môi mọng cần chỉ, đỏ không cần thoa son, cặp mắt sáng chớp sao, tóc trắng vân-vân như mây mùa thu, như tuyết buổi sáng trên hòn Bạch-lãnh, da mặt hồng-hồng

không một nếp nhăn, tôi vừa nhìn, thầm khen tuy đứng tuổi mà sắc kia chưa xuống, bỗng trực nhớ câu Ma-y thần-tướng: "Gái mà da đỏ hồng-hồng, quần-quần tóc trán, có chồng lấy trai", nhớ đến đó tôi tự hối quá, người ta lâu ngày đến thăm, tội-lệ gì mà coi tướng! Hàn-huyên bỡ-ngỡ, tuần trà chưa kịp mời, phu-nhon mở lời: - Cháu nó vừa lấy chứng-chỉ tân-khoa cử-nhon, nay muốn nhờ chỉ cho cách-thức viết văn...

Tôi nghe đến đó, không để dứt lời, bùm miệng không kịp, vụt nói: - Mẹ vừa cử-nhon trường Marie-Curie cũ, thêm giỏi Hán-văn, vừa có chứng-chỉ Anh-văn, con là con một, sao không chỉ cho con, lại bảo thằng không bằng-cấp!

- Ừ cái anh này, bộ ghen hả? Người ta phục, người ta mến, cho nên người ta mới đến cậy nhờ, chưa chi đã đổ thừa "không bằng cấp"! Anatole France, văn viết lẫy-lùng, có nghe đậu bằng nào? Còn học cao, đỗ bằng nhiều như kỹ-sư Nguyễn-Ngọc-Bích, nay đã chết, mà có mấy văn-nghiệp để lại? Làm-bộ làm-tịch hoài, không dạy thì nói!!!

- Xin chị, mà bà, đừng nóng, hớp miếng trà đi, và cho tôi bày tỏ cặn lời. Tôi chưa vội cho biết có nên chấp-nhận làm thầy ngang xương cậu cử tân-khoa, tôi chỉ nhắc chị dầu sao cũng thuộc thế-hệ cũ, khoảng chị và tôi còn nhỏ bé, lối bốn năm mươi năm về trước, lúc mấy ông cử ông đồ nho còn đông-đủ và chữ nho còn thịnh-hành, và phần đông Bắc như Nam, ai còn giữ gốc nho-

phong, có phải đều cho rằng “con nhà văn” là một giống người ở ngoại càn-khôn, và con cái nhà nền-nếp, cậu nào cô nào ngứa ngáy làm thơ làm văn, thì cha mẹ vẫn xem như những quái-vật, sau này khó mong lấy vợ kiếm chồng, vì thuở đó, ai ai cũng đều ngán cho con người cầm viết. Phần lớn phần đông các cha cầm bút trước đây, không nằm tiệm hút, thì ngồi tiệm nước, ghiền chè Tàu, uống toàn cỏ-nhách huyết-ky, ăn hàng sớ nói hàng gió, động-động là dở chuyện phong-trào nầy phong-trào kia, xui giục tẩy-chay và mết-tinh đả đảo. Các cụ hồi xưa, chưa thấy nhiều việc mới vẫn quen ăn chắc mặc dày, vẫn có thành-kiến sẵn xem nhà văn, nhứt là nhà văn chuyên viết chữ quốc-ngữ không hơn không kém, giỏi lắm là ông cử nhỏ bỏ đạo Khổng-Mạnh theo đạo mới Tin-lành, Da-tô, hoặc một thứ cuồng-sĩ, cha mẹ cho học bên Pháp, đậu cử-nhơn luật, ngồi trên đầu trên cổ thiên-hạ làm ông Tòa ông thầy-kiện không muốn, lại chọn nghề làm cách-mạng, mặc áo dài trắng viết báo chữ Tây và bốn thân đứng đường bán tờ tờ báo, vào tù ra khám, vợ con nhà giàu chán quá phải lấy chồng khác, có cái bằng hốt bạc làm quan lại vui đối lấy cảnh nay bị xét nhà, mai bị ma-tà bắt dẫn lên dẫn xuống...

- Còn gì nữa, nói hết nghe chơi!

- Còn chớ! Ngày nay nghĩ là đã thấy khác. Bọn có xu có máu mặt, giai-cấp trung-lưu trong xã-hội, thứ bên Pháp đã tặng “bourgeois gentilhomme” trong kịch Molière, họ tập lên chum, và đã biết hoan-ngheh con

nhà văn, có lẽ cũng vì nghề văn nay cũng như nghề khác, vẫn kiếm chác được, cũng sanh-lợi để đồng ra đồng vào, tuy không phủ-phê như chủ đồn-điền nhưng vẫn ăn sung mặc sướng khỏi dầm sương dãi nắng như người làm ruộng, và biết đâu chừng, ngoài các lý-lẽ vật chất ấy ra, trong thâm tâm họ đập cút trưởng-giả học làm sang, muốn trong bụng lấy văn-chương tô-điểm “chẳng phải san-hà đâu”, duy muốn gia-đình mình khỏi mang tiếng với đời là chỉ biết bo-bo phoi cút giắt đầu nằm, bõn sên, keo-kiết, chuyên môn làm giàu bằng lối bán cái áo len áo thun, làm chợ đen, bán cây đinh lô-canah ra Bắc mua về bán lại cái áo chệch chết bán, ác ôn hơn nữa, bán dây kềm gai của Mỹ, nhảy dù đồ lậu rác-rến sa-thải mà dưới đồng đồ bỏ ấy vẫn giấu ti-vi, tủ lạnh và đồ P.X.

- Nói nhiều quá, nghe không hết!

- Không nhiều đâu! Chị vả chẳng là con một công-chức trung-lưu, lúc nhỏ chị học giỏi có tiếng, thêm lịch-sự hạng nhứt trong lớp, ngày thường mỗi sáng chị ôm cạt-táp (cartable) có bọc vải trắng chờ giờ tựu-học, học trò như tôi thềm nhieu nước miếng...

- Mắc dịch anh vậy hả? Tại sao khai tộ tôi hôm nay?

- Không đâu, tôi ý nói muốn chị chớ! Tôi vốn con nhà thợ bạc, Ba tôi từ thợ lên làm chủ lò, thợ cũng Ba tôi mà chủ lò cũng Ba tôi duy nhứt, bình sanh tay làm hàm nhai, trọn đời không ăn gian cân thiếu một ly một tơ-hào, nhờ vậy mà đứa con là tôi đây, thơ-ký quét

bu-rô cho Tây thuở trước, nay vẫn bình-yên như chiếc vạc đồng còn giữ đủ ba chân. Tôi có tật ưa nói dài dòng, nãy giờ mà chưa khen chị đến buổi này mà chị vẫn “mặt đỏ tợ hoa vông, cổ tay tròn như ống chỉ”.

- Dịch vật, thúc dất anh nầy đi! Nói tầm xàm hoài, vô đề mau mau đi, đừng tôi về.

- Về làm chi, nếu cúp điện, vẫn còn đèn dầu lửa. Xin để tôi nói hết. Sở dĩ văn của tôi ngày nay còn cho bày bán Chợ Trời, cũng vì tại thuở nay người ta để ở yên, dại gì đi nói xấu. Cảm ơn không hết và xin cứ được như vậy hoài hoài để viết xong hồi-ký “Hơn nửa đời: HU!”

Tôi học sút-kém chị rất xa, vì vậy mà khi chị “bình rơi trâm gãy”, bụng ao-ước lắm mà chẳng bao giờ dám mò tới. Lấy được chị, rủi nói tiếng Tây chị bắt về văn-phạm, thì còn gì mặt-mũi ông chồng; Mỹ đến nhà, chị châm tiếng Anh, tôi mất công ghen, và ra Đại-hội Giáo-khoa, chị biết chữ Hán, tôi mù-tịt, xưng chồng sao xứng-đáng. Chị thạo cổ-văn Hy-lạp La-mã, chị ăn lương ba vạn quân-thủ thư-viện Mỹ, tôi làm công-nhựt coi cái viện bảo-tàng nầy đồng lương ba cọc, đối cả tháng mới mua được một cái đĩa “Mai-Hạc” xưa. Trời khiến sao, ngày nay đã bớt dùng tiếng Pháp tiếng Anh, và tôi viết cu-cu chần-chần, mà vẫn có người đọc, còn văn chiếm lèo giựt giải, vì xúc-phạm và ham nói “chánh-chị chánh-em” mà nay bị hóa ra tro hay nấu làm giấy mới.

Tôi rào trước đón sau là để nói, thà chị muốn viết

văn Việt thì hãy xít lại gần đây và đi một mình cho tôi chỉ, còn như cháu đây, tôi thấy “giỏi” hơn tôi nhiều, học Đại-học Văn-khoa trước nhứt phải đậu tú-tài, còn tôi vẫn lem-nhem cái bằng brờ-vê ê-lê-măng-te và cái dít-lôm, trước quả có làm giảng-viên Đại-học Huế, Sài-gòn là để chạy gạo kiếm com, “đội, đội rười là gì”, tôi cất nghĩa chưa thông, còn tôi nói “dọc-ngang”, chị chữa lại “tung-hoành”, tôi chỉ còn nước “chạy thẳng ống, vắt giò lên cổ”.

Được, để không phụ lòng chị, tôi sẵn sàng chỉ nước cho cháu đây viết văn xuôi. Cứ mỗi tuần, hãy lại đây chiều thứ năm, tôi biết chút gì chỉ cho chút ấy.

Hôm nay đã trễ, đại khái tôi xin tóm tắt, và vì dạy mà không nhận tiền công, cháu là con nhà nòi, ắt mau hiểu và lẹ trí khôn, trong đôi ba tuần là đã hơn thầy thập-bội. Tóm-tắt là phải có chút vốn văn-học Pháp làm nòng-cốt, tôi xin chỉ sơ-sơ rồi cháu đọc sách cho nhiều mà lấy kinh-nghiem thêm. Văn Việt, tôi muốn nói là văn quốc-ngữ, lớp tôi thuở trước chưa cho văn-phạm và dấu hỏi dấu ngã, trong Nam vẫn là một dấu! Bọn chúng tôi, ra trường còn viết chưa sạch, có đâu dám gọi “văn cứng”, và hiện nay, tôi viết cả ngàn tờ mà nào dám rời quyển “Việt-ngữ Chánh-tả tự-vị” của anh bạn quá cố Lê-Ngọc-Trụ. Trên bàn chỗ ngồi đánh máy có một bộ, bên phòng văn kể luôn là phòng ngủ, có cái giường gỗ cấn đá hoa “Phi-nga-sàng”, vẫn có một bộ nữa, mỗi ngày mỗi tra-cứu mà chánh-tả vẫn còn sai nhiều. Tôi

nhắc lại về văn-chương Pháp, lấy cổ-văn Hy-lạp La-mã làm gốc, ít nữa phải đậu bằng Tú-tài Tây, thi rớt lên rớt xuống mới có thể viết vài câu “ngủi” được, nhưng vẫn “sujet-verbe-complément” chớ nào dám bóng bẩy ra ngoài lề. Năm 1945, sụp đổ tòa nhà Tây vì chum tường làm bằng đất sét. Tòa nhà Việt mọc lên, viết thông-thông Việt-văn, ít nữa phải có chút vốn chữ Tây hay là chữ Ăng-lê nôm chút chữ Hán thì càng tốt. Phải đọc cho thật nhiều và có bản-lĩnh, bỏ túi vài mớ của người hay giỏi làm vốn nhà, trong bụng có chút tư-tưởng thì mới viết ra thành chữ. Văn Việt dễ viết nhưt mà viết được hay không phải là dễ đâu. Chữ quốc-ngữ học sáu tháng đã viết được k e là ke, xin đừng chê đó là tục, ví dụ chữ “L...” (của mình đàn bà) học 25 chữ cái là viết trúng ngay, trong khi bên tiếng Nôm, phải mượn chữ “luân” thêm chữ “nguyệt” thật là rắc-rối, học mười năm mò chưa trúng chỗ!

Tôi nói văn Việt khó viết cho hay, vì là không có chuẩn-thăng văn-phạm. Văn Tây, khó viết nhưng vẫn có grammaire (mẹo, văn-pháp), cứ theo đó là không sai. Một câu thơ Tây, hoàn-câu cùng học y nguyên-văn, từ Pháp-Nhật-Miên-Lào-Việt học giống nhau không đổi một dấu chấm. Duy văn Việt, truyện Kiều, truyện Lục-Vân-Tiên, mỗi bản mỗi khác, mạnh ai nấy in nấy viết nấy nhớ nấy đọc. Lại còn đổi cho theo ý của mình, và tưởng mình vẫn tài hơn tác-giả hai ông. Lấy Lục-Vân-Tiên làm tỷ-dụ:

1) Tạm lấy bản của nhà xuất-bản Văn-Học 1971 Hà-nội làm gốc, đếm được 2080 câu.

2) Lấy bản của Ngọc-Hồ và Nhất-Tâm, nhà Sống-Mới Sài-gòn xuất-bản năm 1974, có 2106 câu.

3) Bản của Nghiêm-Liễn (Lê-văn-Tân, Hà-nội 1917) có nhiều câu hơn cả, nhưng không đánh số nên tôi không đếm được mà ghi ra đây.

Đó là về “lượng”; còn về “phẩm, ngày nay thật khó mà biết chữ nào là của ông Đồ Chiểu “nói” ra, vì ông vẫn mù-lòa, nào viết bản-thảo để lại, và Lục-Vân-Tiên, tôi từng nghe ông già bà cả thuật ông Đồ nằm vống vừa ngâm vừa tìm vận, và các môn-đệ sao-chép không giống nhau.

Tôi nói Tam-Hoàng, văn viết bất cứ của nước nào, phải cho có duyên mới tồn-tại sống đời, và về “có duyên cùng chẳng” cái ấy nhờ chị chỉ-biểu cho cháu, con của ai nấy biết, cho tôi nói tục: “c... ai thom mũi nấy”, chớ tôi đây đã bảy tám mươi tuổi trên đầu, mà còn khớp, gặp phụ-nữ thua chị đây nhiều mà tôi còn cà-lăm cà-lập, nói chẳng ra lời, duyên sao bằng ai mà mong chỉ với bảo. Chị biết hôn, theo tôi sở dĩ thơ-vận tiếng Tây, nguyên-văn khó đổi, vì tiếng họ là tiếng đa âm (polysyllabe, polysyllabique), trong một câu đổi chữ khác là sai chum sai cẳng (pied) liền, còn tiếng của ông bà mình để lại, vốn là độc-âm, đơn-âm (monosyllabique) cho nên mạnh ai nhớ sao thì vá-víu chữ khác thay vào dễ ợt, khiến nên cũng một câu trong Kiều, tỷ-dụ “Gỡ

cho ra nữa còn gì là duyên" (1880, bản Đào-Duy-Anh, Từ-điển truyện Kiều),

- bản Bùi-Kỷ và Trần-Trọng-Kim (Vĩnh-Hung-Long, 1925) vẫn giữ y;

- bản Hà-Huy-Giáp (xuất-bản Đại-học, Trung-học, Hà-nội, 1972) "Gỡ cho ra nợ" (nửa đổi ra nợ);

- bản Lê-văn-Hòe (Quốc-học thư-xã, Hà-nội, 1953) "Gỡ cho khỏi nợ..." (số 1575);

- bản Abel des Michels, Ernest Leroux Paris 1885: "Gỡ sao ra nợ..." (câu 1879).

Ồi mà thôi, chị ơi, kể bao nhiêu đây cũng đủ, làm song-tàn, kể thêm chị ghét tôi càng ân-hận, chớ thiếu chi bản khác, một hôm tôi được nghe cụ cử Bình, giáo-sư Đại-học Văn-khoa Sài-gòn, gác lớp thi chung, nói với tôi câu ấy là "Gỡ cho hết nợ, còn gì là duyên". Nay trời đã tối, tôi không dám cầm chị và cháu ở lại đây, duy xin hỏi: trong bao nhiêu câu, câu nào đúng là của Nguyễn-Du, vì tôi sức học non nớt, thấy chữ nào cũng hay và câu vẫn có tám chun, dễ chạy quá, phải hôn chị? Nói thêm nữa sẽ lạc đề là vô duyên vậy. Ngày nay, con nhà bình dân, học chưa chín nổi com, chưa kịp thi bằng tiểu-học, vác súng đánh Tây, kháng-chiến trở về, cho giải-ngũ, bỏ súng cầm viết, phải là bậc thiên-tài mới có thể làm văn trôi chảy được. Ở các nước khác, Anh, Nga, Đức, thì không tất nhiên như thế, vì tuy chưa bước chân đến các nơi đó, nhưng nhờ đọc sách nhiều nên vẫn biết mấy xứ ấy, về văn-chương xuất-phát từ dân-

gian, thì khác nào là của chung của mọi người, ai khéo xếp-đặt lời nói cho suôn-sẻ, thì gọi là hay, và việc ấy găm ra cũng dễ, không cần phải có cao-học mới viết vẫn có nhiều người ham mua ham đọc. Như bên Nga, văn-hào Maxime Gorki, thuở nhỏ xuất thân làm phu tàu và làm nghề nấu bếp, không từng học chữ-nghĩa nhiều, thế mà sau này nổi tiếng, vì ba bộ sách còn nhiều người và nhiều nước thưởng-thức:

- Ma vie d'enfant (đời ấu-thơ của tôi);

- Les vagabonds (bọn du-côn, du-đảng);

- La mère (bà mẹ).

Gorki khéo đưa bản thân và tấm lòng ái-nhơn như ái-kỷ, nên văn ông đọc nghe thống-thiết, dễ cảm-động, ông lại biết pha thêm chút tả-thực kể chuyện hết sức tâm-thường của một xã-hội bình-dân ăn com nhà máy, uống nước phong-tên, thiệt-thà thấy sao nói vậy, không cần tô-điểm văn-hoa mà văn trở nên hấp-dẫn.

Ở nước Pháp, ít học mà nổi tiếng trước đây có Murger, Pierre Hamp, không xuất-thân trung-học mà bọn đào-tạo từ trung-học viết văn không lại, thì thiệt là hiếm có. Nhưng ngày nay, phần nhiều văn-sĩ Pháp đều được hun-đúc đào-tạo trong các trường lớn, cái lò danh tiếng nhứt là trường Nột-manh (École Normale Supérieure đường d'Ulm, có từ 1847, lập từ Cách-mạng vào năm 1794, sản xuất phần đông nhơn-tài của Pháp, về văn, gần đây kể sơ Romain Rolland, Herriot, G. Pompidou, nước ta có Phạm-Duy-Khiêm từng học) và

thầy dạy đều xuất sắc như giáo-sư Alain, một mình rèn-đúc bao nhiêu thế-hệ kỳ-tài, nói ra đây chi xiết nổi thềm thường biết kiếp đời nào được học nơi đó, và tóm lại văn của Pháp có mẹo luật, phải nếm thật nhiều mùi cổ-học La-Hy mới trông-mong viết văn cứng-cáp.

Chị Long thấy tôi quá ư trường-giang đại-hải, có lẽ các bà đang trông về đậu-chén, nên hỏi tôi câu chận bỡn hợm: - Xem cháu có nên theo nghề văn-chương được?

Câu hỏi làm cho tôi như trên mây rớt xuống, không phải mình đa ngôn mà đàn bà thích, và trở về thực-tế, tôi thôi tán hươu tán vượn, thành-thực thưa rằng:

- Thưa chị, làm sao dám quyết? Phải chi chị muốn cho tôi chỉ cho riêng chị, thì tôi sẵn lòng, còn đối với cháu đây, thì ăn thua nơi cháu có bền chí hay không. Nghề văn là một nghề, - còn nhiều nghề như thế nữa, như buôn-bán, làm công-nghệ, không thể nói cứ kinh-niên thẳng-trật như nghề làm công-chức, "sớm vác ô đi, tối vác về", và cũng không thể "chăm công ăn tiền", "ngồi chơi xơi nước" chờ giờ cáo-lão về hưu lãnh tiền hưu-trí như nghề quan-lại buổi gần đây. Nghề viết văn, may ra thì được, không may thì hỏng, và hỏng thì phải chịu, kêu ca với ai được mà hòng. Làm văn, hoặc là có tài đặc-biệt quá, có khi cũng hỏng ngay. Vì có tài đặc-biệt quá, thì văn chỉ một số ít người thưởng thức nổi mà thôi. (Trước đây có một giáo-sư lên tới khoa-trưởng, mỗi lần diễn-thuyết, người nghe chật rạp mà hỏi ra

không ai hiểu gì và sách ông, ít người kiếm mua). Số độc-giả ít, tuy vậy mà vẫn có vì còn tiền viện-trợ nước ngoài, nhưng đừng mãi trông mong vào đó mà kiếm ăn, vì mong manh lắm. (Việc ông diễn-thuyết ít ai hiểu, không nên lấy làm lạ, vì đời này, nói ít ai hiểu, càng hay và càng có nhiều người dư-thính).

Cái câu "gạo châu củi quế", có ngờ đâu ngày nay hóa ra sự thật. Trước ngày giải-phóng, tiền bạc dồi-dào, có nước ngoài nâng đỡ, sách viết để tặng không vẫn nhiều hơn là bán chác. Lại có thứ núp kết viện-trợ, miễn có viết có chữ đem in thành sách, lãnh tiền nhuận-bút xong, cân sách bán kí-lô. Thêm ngày nay, viết để mà chơi, trông gì xuất-bản? Tôi chủ-trương viết tầm-thường vừa-vừa thôi, duyên may còn người hỏi kiếm thì hy-vọng vẫn còn, tác-giả quen sống bằng gió mát trăng trong, cũng chưa khốn đốn lắm. Một mai, sách có ngày in ra được, thì mình không ăn, con cháu mình nhờ hoặc hưởng thì cũng vô đó, gọi sướng hay không sướng, còn chờ hỏi chị. Nghề viết báo, nghề viết bài phổ-thông để tiêu-thụ giấy ú-động đầy kho, tôi không quen làm, nên không dám lạm bàn. Ngày nay, thành-phố thì chật nít, người ăn không ngồi rồi càng đông, nhiều người vỗ ngực tự xưng văn-sởi, hạng đó không khác ngựa mơ, có con chưa đến là vô-dụng, đôi khi nó qua mặt ngựa có độ rồi, khi ấy chủ cang, được chút tiếng tăm, lúa thóc già hơn xưa, danh-giá tăng, viết văn được vậy cho nên nhiều người mua bút hành nghề, không chi cũng đủ khoe cùng bà xã.

Sau bữa tiếp xúc ấy tôi mừng chưa thoát, vì lỡ lời, chị Long không đến nữa, mà giao cho tôi cục nợ, xin lỗi, cậu Tuấn, cứ ba ngày thì đến một lần, rằng để “học nghề cùng chú” và mặc dù tôi đã đoán thật, nhưng tât 35 không nở cắt ngang cái cầu liên-lạc, trông hàm răng của cậu, con người gì khéo đúc giống mẹ như một khuôn, thôi thì ngó hàm răng này tưởng hàm răng kia, vô duyên chẳng sớm dặng gần kề, và nay đã đến tuổi hết còn gì là hồng-hồng tuyết-tuyết!

Tuấn là một bậc thanh niên tuấn-tú, không như các chàng tóc dài đời nay, mình giẹp kiểu đồng-hồ hiệu Oméga, Tuấn lãnh gia-tài cặp mắt bò-câu của mẹ, và vì cặp mắt bò-câu mà số tuổi bảy tám mươi trừ riết còn 35 vồn-vẹn.

Hôm nay Tuấn có đem lại một bài văn mà Tuấn khoe “giòn như bánh mới ra lò” và không để cho tôi xem, giành đọc lớn (chép y nguyên văn):

“Dầu sao thì các em thuộc “băng” (bande) Bạch-Đằng, coi còn ướm át hơn phần lớn gái “sồn-sồn” đóng đô khu Công-trường Chiến-sĩ chạy dọc Duy-Tân.

Sau đêm 15-2, một đêm chạy vắt giò lên cổ, khu-vực này tương-đối ế khách hơn. Mặc dù trước đó có bố mấy lần, nhưng em nào đã rét đâu, chỉ có chiến-dịch mới đây mới làm cho em hơi “ren rét” một chút.

Có lẽ mấy em có điểm đặc-biệt sao mà người ta trông thoáng qua đã “điểm” mặt ngay và hết “sẩy”.

Đường Duy-Tân có hai thành-phần: 1 độc-lập, 2 là có đầu-nậu. Thường hạng “sồn-sồn” độc-lập tuy nhưng rao giá cao hơn khu công-trường Mê-Linh và đa số là mấy sồn-sồn đến “thương hiệp”. Hạng đầu-nậu ấy mà lại được cái ướm át. Muốn đưa em về đêm nay là phải thanh khoản trước tại chỗ khu vực gốc cây cổ-thụ cho mụ tú hoặc mấy tay “mạc-rô” xong rồi thì đưa em đi. Quanh khu vực này, cứ vài em thì chọn một gốc cây làm chủ điểm.

Công-an, Tuần-cảnh chạy ngang em bèn lui vào bóng tối, mặc dù thấy nhưng mấy thầy “thông qua”.

Phải mùa bố ráp như vừa qua là “thầy” chẳng tha đâu, lắm khi các thầy ngụy trang đến thương hiệp xong rồi xuất trình thẻ hành sự bắt quả tang, lúc bấy giờ em mới té ngựa mình bị tổ trác”.

Tuấn đọc đến đó, tôi ra dấu xin miễn cho nghe thêm, nhưng Tuấn nào chịu. Tuấn cắt nghĩa bài ấy, nhan là “Đường Duy-Tân tựa gốc cây, em bị tổ trác” nghe giống trong Tam-quốc-chí, và Tuấn ép tôi nghe tiếp bài này trước khi tôi muốn chỉ dạy điều gì, tôi chưa kịp trả lời, thì Tuấn đã đọc:

“Công-trường Quách-thị-Trang nhượng cho dân hóng mát”.-

“Điểm đặc-biệt nhất là sau đêm “bố đường”, các em ăn sương nịu áo bầu tay, đã trả lại hoàn toàn khu này cho khách hóng mát. Sở dĩ khu này tương đối khá vì nằm sát bót Lê-văn-Ken.

"Thường đêm thì khu này được liệt vào hạng 3 trong số 3 nơi, sau Mê-Linh, Duy-Tân, các em ở đây tề tựu từ mọi nơi về đủ thành phần và đưa ra nhiều "è-kíp" khác nhau từ 1.000 tới 3.000 cho mỗi đêm hoan lạc. Người ta nói rằng ở đây có mấy "mụ tú" ngồi nhai trầu đọc "quang (sic)-báo" chờ đếm tiền trước khi giao "hoa" cho khách. Cứ hằng đêm khi đèn đã lên được vài tiếng đồng-hồ thì "bà tú" nào lo phần mấy em dẫn dắt từ Gò-Vấp, Tân-Bình, An-Nhon, Chợ-Lớn tề tựu về đây "bán hoa". Bởi thế, mặc dầu thuộc hạng áp chót nhưng giá hàng sòng phẳng không có vấn đề thông cảm giữa anh và em cho đêm nay! – Ngoài ra còn đủ thành phần đón khách có phòng, đón khách đi "bụi đời đêm nay" và thành phần "ăn trả cái một" sau khi đưa về nơi nào gần đó".

Đến đây, tôi xin Tuấn đừng đọc tiếp nữa, tôi có hỏi và Tuấn cho biết đó là một đoạn báo ở Sài-gòn trước ngày giải-phóng, nhan là "Cái nồn nường sau đêm bố ráp" Tuấn và các anh em bạn đọc và khoái lắm, nên Tuấn cất kỹ để dành nhưng quên mất không nhớ trong tờ báo nào, nay Tuấn muốn bắt chước điệu viết như vậy. Tôi thành thật giải thích,... Tuấn nhìn nhận vì thấy đời nay chuộng lối viết dễ-dàng, dùng tiếng nói hằng ngày như vậy, Tuấn chưa phân biệt rằng hay hay dở, chẳng qua là chạy theo cái thời-thượng mà thôi. Nếu không viết theo lối đó, Tuấn tiếp, thì các bạn trẻ cho là muốn đi một con đường khác, là muốn lập-dị, vân vân.

Các lẽ đó, tôi cũng cho là phải, cho vui lòng cậu, tôi lại khen như vậy tỏ ra cậu rất thức thời, nhưng tiếp theo, tôi khuyên cậu như lối văn rẻ rề kỳ-quặc ấy, tưởng nên tập viết theo như một cách thí-nghiệm chơi-chơi mà thôi, và không nên đeo-đuổi bắt chước theo mãi, nó sẽ làm hư văn của mình đi và tôi hẹn kỳ sau tôi sẽ có lời kỹ hơn. (viết ngày 8-VI-84).

Tuần sau, Tuấn y hẹn đến, tôi mở lời. – Tuấn từng học trường Jean-Jacques Rousseau theo đủ tới tú-tài Pháp, tôi xin nói về văn-chương Pháp, nói sơ qua thôi, tỷ như lối văn rẻ nhứt mà khó bắt chước viết theo là văn của Anatole France, giản-dị, câu ít khi dài, chữ dùng thường ngày nhưng trúng chỗ, sâu-sắc và thâm-thúy là ở chỗ đó, cân-nhắc từ chút, hóa ra điều-luyện thâm-trầm dễ gì nhái theo? Thêm ông thường dùng chữ có ẩn-ý, đọc nghe rẻ nhưng về lâu thấy vừa vui, vừa độc, thôi không nói nữa, ông tác-giả quyển "Le crime de Sylvestre Bonnard" vốn thuộc hạng sư, đừng trông mong viết tiếng Tây theo ông mà chọc cười, duy có thể nương theo cách viết của ông mà viết văn Việt, tránh cầu-kỳ và nên lựa chữ dễ, câu văn đừng viết lòng-thông. Ấy đại khái là vậy. Sau hai trận chiến-tranh, bên Pháp, có một lúc để ra lối văn bót gò gắt, bót theo sát văn-phạm miễn hiểu là xong, nhưng khi cuộc chiến tàn rồi, họ vẫn viết kỹ lại, duy ngày nay họ chú trọng văn cho thật sáng, vắn-tắt, tránh cháo không ra cháo, com chẳng ra com, và văn Tây bây giờ đọc thú-vị lắm vì bót

lòng-thông lễn-thễn. Văn bóng bẩy tuyệt vời như của Chateaubriand, cũng không nên bắt chước viết theo, không khác tập Kiều mà hóa ra nói thơ và thơ là thơ con cóc. Trong mấy tủ sách tại nhà, trên mấy ngàn cuốn, tôi chấm có ba lối văn gọn và có duyên này. Đó là:

a) văn rao bán hàng, loại văn này dễ nhàm chán nhứt, thuở nay “rao bán thuốc dán Sơn-Đông”, mà mấy ai để tai nghe? Thế mà tôi chấm quyển “Souvenirs d'un marchand de tableaux” của Ambroise Vollard (Albin Michel, Paris, 1959), tôi đọc đã mấy lần mà hên còn đọc mãi. Cái anh làm sao có duyên quá, văn vừa móc hòng, vừa chửi đời, thế mà người đọc không giận và vẫn tìm quán ông để mua nếu trong túi có tiền, không tiền, mua được cuốn này, đọc chơi cũng thấy trẻ đi vài tuổi.

b) văn kể chuyện, mà chuyện đây là chuyện tầm-thường giữa người mua vé xuống tàu làm khách quá giang, và chủ thuyền hay chủ chiếc tàu Normandie, chạy đường từ Pháp qua Mỹ-quốc, ấy vậy mà tác-giả Commodore H.Grattidge viết được cuốn “Un Commandant du Ruban Bleu” (Presses de la Cité, 1956), ông thuật lại những gì xảy ra trong mỗi chuyến giữa ông và các nhơn-vật làm khách trên tàu một thời-gian, nào ông hoàng Ăng-lê Duc de Windsor, mê gái nạ dòng hơn ngôi vua Anh-quốc, nào Charles Chaplin (hề Charlot) vân vân, mình chưa bao giờ đi xa trên tàu hàng-hải mà được đọc quyển này vẫn thấy thích như đã được hưởng gió biển và thưởng-thức mấy món com ngon trên tàu, mà ông chủ

tàu lên đến chức commodore này, xuất thân là một mạch-lô hạng bét, mới là đáng phục.

c) văn kể chuyện theo một lối khác nữa là cuốn “Décombres et souvenirs” (Xà-bần và hồi-ký) tác-giả là A.S.G Butler, sách Pháp-văn xuất-bản ở Londres nhà Constable in, năm 1944. Sách kể chuyện một kiến-trúc kỹ-sư bị kẹt ở lại thành Londres trong lúc chiến-tranh, và anh có phận-sự mỗi lần thành bị dội bom thì anh phải chun lòn vào các nhà đổ nát mà lập biên-bản và tìm cách bào-chữa cho các nhà còn lại, thế mà anh vừa làm trọn phận-sự ủy-thác vừa kể đủ ngọn ngành những gì đã thấy trong các đống gạch nát và mớ nhà còn lại ấy, văn kể cao-kỳ, triết-lý lại thêm phần duyên-dáng đọc không thấy chán. Độc-giả có ai biết nhà ông Thiên-Tào, xin mách giùm, vì tôi muốn xin nán lại vài năm và nếu còn giấy đánh máy và còn ruban tốt, sao tôi ngứa tay muốn bắt chước tác-giả này để thuật lại những gì nghe thấy nhà cô Bảy Phùng-Há, nhà cô Thanh-Tùng, nhà cô Sáu Ngọc-Sương và nhà chị Tư Long, mẹ của hai cô đào Hải và Hà, đều ở chung một xóm với hai tôi (Năm Sa-Déc và tôi) ở xóm Cù-lao (Phú-nhuận) và thiếu gì chuyện vui đáng khai ra trong buổi kẹt-giỏ như vậy, để cười với nhau nhắc lại những buổi thanh-xuân không bao giờ trở lại và nếu không viết sẽ trôi tuột-luột, có phải vậy chẳng, má Bảy? (8-VI-84).

Tôi đang ngon vọt, vừa mạo-muội đưa ra tỷ-dụ cụ Phan-Khôi năm xưa trên đàn văn, ông chỉ-trích phê-

bình đã nhiều, ai ai đều ngán, thế mà quyền “Trở vò lửa ra” của ông soạn (Phổ-thông bán-nguyệt-san lấy in làm số 41 năm thứ 3, ngày 16 aoút 1939), nay ông Phan đã mất, nói thành nói lên, chớ đọc đâu thấy khoái bằng nhiều tác-giả khác. Nhất-Linh cũng đã dạy viết, và thiếu chi giáo-sư Việt-văn, ăn lương nhiều thì có, để lại tác-phẩm có giá-trị thì là số ít, và lại dạy viết là một đảng, làm thầy là một đảng, còn đảng khác học-trò có khi hay giỏi hơn thầy, nhứt là nghề đàn, ai ngón tươi là hơn, nói cho sướng, trời đánh thánh vật mấy thằng kiêu ngạo! Tôi vừa ngon miệng nhắc tác-giả bộ “Gia-đình” (En famille) và “Vô gia-đình” (Sans famille), bỗng Tuấn bủ môi và cho rằng nay nếu có ai viết như tiểu-thuyết của H.B.C ắt ít nhà sách chịu in. Tôi nổi nóng hỏi gắt Tuấn đã chắc viết được như H.B.C chưa (vì chính tôi đang viết theo kiểu ông đốc-phủ không-ăn-hối-lộ và biết-viết-văn-này), Tuấn không rõ nên chọc tôi nóng mũi. Cái nghề làm thầy đời, lãnh dạy con của chị L. mà không tiền thù lao nên mạnh miệng, tôi xài-xẻ Tuấn rồi tự hối, bom ngọt:

- Cháu muốn học và nhận tôi làm thầy thì hãy để cho tôi nói, cháu còn nhỏ tuổi lắm, khoan vội phê-bình. Cụ H.B.C. là người thứ nhứt trong Nam, lấy giọng thiết-thà bình-dân mà viết thành một lối văn không cầu-kỳ, tron tuột-luốt (thằng quạ áo đen Th.L. ưa dùng chữ “thằng tuột”) lối văn tron-tru ấy nay mới thấy có đặc-điểm của nó, dầu sao đối-chọi được với lối văn cầu-kỳ,

ham nói chữ, ham bắt chước giọng báo Nam-Phong, đem nhiều chữ nho, nhét vào lời nói, hóa ra văn nặng-nề, thiếu tự-nhiên; ông ở trong Nam ưa dùng văn này nay đã mất, cũng không nên nói tên ra đây làm gì.

Chính hai bộ tiểu-thuyết Pháp: “En famille” và “Sans famille”, nhớ như là của Hector Malot (nay không còn bán và cũng ít người đọc), thế mà mấy chục năm về trước cụ H.B.C. lấy ý viết lại thành hai bộ “Gia-đình” và “Vô gia-đình”, tả cảnh trong Nam, sông ngòi cây cối hết như cảnh các quận-ly cụ từng ngồi chần dân dưới danh-hiệu “đốc-phủ-sứ”, phần đông làm nhơ ba chữ này mà với bộ áo dài xuyên đen, cụ giữ được trong-sạch xứng với hai chữ “thanh-bần” và văn-hiệu “Biểu-Chánh” mà cụ đã lựa.

Cũng ngộ, người nước ta có tài, như cụ Nguyễn-Du, đọc bộ “Thanh-Tâm tài-nhân” của Trung-quốc rồi viết lại truyện nàng Kiều cho ta làm vốn, gần đây Phạm-Duy-Khiêm, học chung trường Nột-mạnh với Georges Pompidou mà cho tới chết, không cầu-cạnh ông cố tổng-thống đa tài mà mạng không thọ này, đủ thấy thanh-cao, ông Khiêm cũng vậy, ông xem phim và đọc tuồng Pháp “Back Streed”, ông dọn lại chữ Việt, tác-phẩm này lại có phần lẫn nguyên-văn bản Pháp, nhưng tiếc thay, người Nhứt chế xe chế radio, ăn cắp nghề của Âu-Mỹ mà Nhứt làm giàu, còn hai ông Việt ta lấy văn người, làm lại văn nôm, đến lượt H.B.C. cho ta hai bộ tiểu-thuyết giọng Miền Nam, nay cháu đã đọc hết các văn-

phẩm của H.B.C. chưa mà dám bêu-môi hay bêu môi như thế ấy.

Phàm một bộ tiểu-thuyết, tôi gần từng chữ, một bộ tiểu-thuyết hay, phải gồm biết bao nhiêu sự kinh-nghịem lịch-lãm về cá-nhân, về xã-hội, hoặc trực-tiếp, hoặc gián-tiếp... Một bộ tiểu-thuyết bao giờ cũng phải tiếng nói riêng, ý-tứ riêng của người viết ra nó, đã phản-động đối với mình hay đối với xã-hội đang sống. Cho nên theo tôi, chưa từng trải việc đời như Tuấn đây, hoặc tuy từng trải nhưng đã lú-l lẫn như nhiều ông già khác, thế mà muốn làm lối văn-chương khó-khăn đó khác nào như chưa trông thấy biển lớn mà tập-tễnh muốn cầm lái chiếc Normandie.^(*)

(*) Tôi nhắc lại đây một tỷ-dụ nầy vẫn chưa lạc đề: xưa nay ai từng đọc bộ "Le comte de Monte-Cristo" của Alexandre Dumas, đều vẫn phục tài kể chuyện của nhà văn bất hủ Pháp nầy. Ông tả Edmond Dantès, vô tội bị ở tù oan, và trong ngục tối, ông đào hầm trốn qua khám giam kế bên phòng giam của ông, nơi đây ông giấu xác một ông cố-đạo đã chỉ bảo ông chỗ chôn của quý, đoạn Dantès chun vào bao đựng tử-thì, Dantès chầm-khíu chặt-chĩa tử-tế xong rồi thì ban giám-ngục quảng-liệng bao tử-thì xuống biển, nhờ vậy mà Dantès thoát ngục, lội lên bờ và làm cái việc trả ân báo oán, người đọc ai ai cũng đều thán-phục tài xây dựng khéo của Dumas, nhưng nay đã có người chê Dumas chưa từng ở tù khám tử-hình mà dám viết và tả cảnh vượt ngục một cách sơ-sốt như vậy, vì theo tác-giả quyển "l'Archipel du Goulag" là Soljénitsyne, (édition du Seuil, 1974), theo ông nầy đã từng ngồi tù nhà lao cực-hình của Nga, thì trong chế-độ nhà tù hiện nay, trước khi quăng thầy ma chết xuống nước, khám-đường vẫn lấy sắt nung đỏ lụi-xiên cái thầy xem còn cục-cựa cử-động gì không, và khi may xác chết vào bao bố rồi, lại còn lấy guom bén thợ xiên thầy ma một lần nữa xong rồi mới chịu liệng thầy xuống biển cho cá ăn, nếu Dantès mà bị thử hai lần như vậy thì

Nhắc lại đến những tình-cảm riêng tư của chính mình mà còn chưa biết sắp đặt trình bày cho yên nơi yên chỗ nữa, lọ là... Làm văn, ít nữa cũng phải thành-thạo như đối với trăm nghề khác.

Và khi tôi đã đổ ngậy thì tôi nói không ngừng: - Nay cứ nói là "làm văn", nhưng cái tiếng "làm văn" ấy nó nhiều nghĩa lắm. Trong Nam chúng tôi ưa danh-từ rộng nghĩa như vậy: nhà sử-học, nhà triết-học, cũng là nhà văn. Mà viết báo cũng là "làm văn". Vậy bây giờ tôi bảo thiệt, như Tuấn đây, muốn chuyên về nghề nào?

Câu hỏi hơi đột-ngột quá, làm cho Tuấn luống-cuống, vì thấy "ông già nầy đã đổ quạu". Tuấn thưa hiện còn phân-vân và dựa theo ý tôi, đối rằng xin hẹn thử sức năm, mười năm nữa, khi ấy sẽ tùy tài tùy phận và sẽ định hẳn ngả về mặt nào.

(tiếp trang 148)

mười mạng cũng không còn, và lấy chi viết thành bộ "Bá-tước Éch-mong Đăng-tết"? Tôi thuật hết ra đây rồi đều cho hai nhà văn nầy nói không sai sự thật. Theo tôi, lời của Soljénitsyne (ông nầy hiện được ra khỏi nhà tù và đang sống cảnh lưu-vong) là lời thật của một người từng-trải và ta phải tin; nhưng biết đâu chừng, những gì Soljénitsyne nói đây là sau khi nhiều tù đã giả chết và trốn được như Edmond Dantès, và vì vậy mà khám-đường lấy theo kinh-nghịem đã bị lầm nên vừa đốt thử vừa lụi thử rồi mới chôn dưới biển, và để binh-vực Alexandre Dumas, tôi cho rằng vào thời Dantès, nhà tù chưa quá dè-dặt như đời sau cho nên quả Dantès đã trốn và sống và bộ truyện của Alexandre Dumas vẫn còn hay như cũ chẳng? Một lần nữa, muốn viết cho vững câu phải cần có nhiều kinh-nghịem (9-VI-84). (Xử cách nầy gọi là xử chìm xuống, đôi đàng đều hữu lý và hai bên phải hồi-lộ cho quan tòa).

Tôi dịu giọng nhớ lại Tuấn có thể về méc với mẹ, và làm phiền lòng chị ấy không nên, và tôi đổi lại khen Tuấn là trai có chí, nhứt là biết điều. Tôi bèn tiếp:

- Tuấn nay quyết chí muốn đeo đuổi theo nghề văn, mà Tuấn quên xét nghề văn có đủ nuôi miệng sống và nuôi thêm vợ thêm con hay chẳng? Làm văn có đủ kiếm ăn không? Hay là cần phải có một nghề khác làm nghề chánh thức, làm kế sanh-nhai. Sau đó sẽ đùa giỡn, vọc qua nghề viết-lách. Riêng phần tôi, kinh-nghiem đã dạy, thật là nã-o-nề: nghề viết văn là nghề sống "trên đe dưới búa", một đời bị người khác lợi-dụng: lúc làm công-chức, thì công-chức lớn sửa văn mình, lúc viết báo chạy gạo, thì muốn có tiền nhuận-bút, phải ung cho ông chủ báo thay vài chữ để nịnh-hót nhà cầm-quyền, báo có xuất bản được thì mình mới trông mong có tiền xúp (soupe), các nhà xuất-bản, nhà làm báo, họ làm giàu nhờ bán giấy, vì in chữ, xuất-bản, bán sách, mấy ông có cửa hàng, chớ viết văn chỉ ăn có mười phần trăm (10%) mà văn viết muốn được hay, ăn khách, câu độc-giả, nói cho giòn, văn cho kêu, hễ sướng con ráy chừng nào, quên rằng người viết có lắm lúc, ngồi tù vô bót lâu-lâu chừng nấy! Nhược bằng uốn ngòi bút, sửa câu văn để chạy gạo liếm giày, thì trở nên thằng ai nói đến làm chi, quân vô-liêm-sĩ! Nhà văn ngày nay không đủ độc-lập được, và nói theo Pháp, các nhà văn xưa nay, trước phải tập kéo vĩ-cầm, - tôi nói đây là tại tánh ưa nói xa nói gần, Tuấn có vốn Pháp-văn, xin hiểu cho: tôi muốn nói nhà cầm viết phải có một nghề làm gốc thì mới đem

lại hạnh-phúc cho gia-đình, lấy thí-dụ nhà danh-họa Tây Dominique Ingres (1780-1867), ông tinh chuyên nghề họa, bút vẽ tuyệt vời khó có ai qua mặt được, thế mà ông thêm thiện-nghệ đàn vĩ-cầm, ăn đứt một cây, và danh-từ, thành-ngữ violon d'Ingres, tức occupation secondaire où l'on excelle, tức có một nghề phụ, nhưng nghề ấy vẫn tinh-vi lão-luyện. Tánh già nầy quen lẫn thần, nói khúc mắc đã thành tật, Tuấn bỏ qua cho. Tôi ưa bắt hết chuyện Tàu qua chuyện Tây, và không kể những người đời trước, gần đây, các văn-sĩ Pháp hiện đại, thiếu gì, tỷ như ông hàn-lâm Marcel Prévost, trước vẫn làm kỹ-sư trong một hãng thuốc-lá, ông hàn Edouard Estaunié, vẫn là kỹ-sư sở Dây Thép, còn nói gì cố thủ-tướng nặng đúng 100 kí, hội-viên của một hội Club des 100 (đủ 100 người mỗi người phải trên 100 kí-lô), hội chuyên về ăn và hội-viên phải biết nấu một món ăn đặc-biệt, bữa ra mắt, Herriot khoe sẽ có một món hột gà chiên mỡ, hội-viên đều thăm chê món ăn quá xoàng-xĩnh, bất ngờ đến món ấy, Herriot sai tắt đèn, và 100 hầu-xán (bồi dọn ăn) mặc đại-phục, mỗi người bung một đĩa hột gà chiên kiểu "omelette au rhum", trong phòng mùi mỹ-tử bay thom phức và một trăm thượng khách đều thưởng-thức món ăn đặc-biệt nầy với ngọn lửa lập-lòe ngát mũi nầy, còn gì khoái-khẩu và khoái-tĩ hơn, ông Edouard Herriot (1872-1957) nầy vừa hàn-lâm, vừa làm xã-trưởng thành Lyon, vừa là chánh-trị-gia hữu tài, và vốn là cựu sinh-viên trường Nột-manh của Pháp, sướng đời!

Cái nghề làm nhà văn của người ta là như vậy đó, học có thầy giỏi, ra làm ăn lương cao, còn bên mình, riêng tôi, nghĩ mà tủi tấm thân, học thiếu thầy, cha mẹ không để ra học ở Hà-nội, lại không cho học chữ nho, nay viết văn là viết gọi là. Vả lại, cái nghề chánh hay phụ-thuộc kia, khi nào có thể nghỉ được thì sẽ dứt đi cho thêm rảnh tay để dễ bề múa bút, nhưng lúc đầu làm gì cũng phải cho có, trước là dùng làm kế sanh nhai, sau là để giữ như nọc dây trầu, có nghề chắc-chắn khỏi lo về miếng cơm manh áo thêm rảnh-rang theo dõi đường đời lấy thêm kinh-lịch cho bản thân, rộng tầm con mắt, vừa học-hỏi sưu-tầm, vừa góp nhóp tài-liệu sau này sẽ tung-hoành, thì sự-nghiệp văn-chương càng thêm sáng rõ.

Bữa ấy tuy bài giảng vừa lẫn-thẩn có chút dụng chạm, nhưng Tuấn ra về mặt không sắc phiền, tôi riêng mừng thầm tuy tuổi già mà nói, trẻ như Tuấn còn biết nghe, thế thì duyên-may chưa bỏ, thế nào về mẹ con chẳng luận bàn cùng nhau, và muốn câu con cá mẹ, phải trước thả mồi nhử cá con cá mên. Có lẽ Tuấn là con một, mẹ góa chồng, đổ hết tình thương-dư vào đầu, Tuấn ở không, cửa ăn không hết, cần gì có nghề kiếm ăn phụ, và nếu bền chí, có thể sau này viết văn được. Ít lâu sau, Tuấn đưa cho tôi xem một bản "tập viết". Tuấn không phải không có biệt-tài. Văn Tuấn viết có đôi chỗ mới, duy chưa được đều, nhưng cái giọng văn pha nửa Tây, nửa của người mẹ quá kỹ-càng, bánh mì mua dùng, phải chải cho sạch thật sạch than lò, cho

nên mẹ con gì thấy đều ốm-nhách. Và văn của Tuấn phải ít năm nữa mới khỏi sộc nổi, chưa trơn. Lại thích dùng nhiều chữ nho, chưa tiêu-hóa kịp. Kế nhận ra Tuấn có bắt chước giọng môn-phái Hà-tiên, gió phải gió hồ Đông, nhưng bởi Nam không có tuyết nên tuyết phải là trong giấc mộng; giọng Nam-Phong mà cũng đôi khi pha lẫn giọng văn mới Tự-Lực Văn-đoàn, hóa ra chưa trôi chưa chảy... gọn. Lâu lâu có "mấy hột đậu sượng", khiến răng giả nào gặp, có khi nháy dưng nhưc thẩu mây xanh. Tôi dùng lời thẳng-thắn, cứ đọc làm sao, phê-bình làm vậy, Tuấn không giận lại muốn tôi thấy hồng chỗ nào, cứ ngay mà chỉ-báo. Tôi được trốn thông-thả đáp: - Tuấn còn xanh tóc, mới học làm văn, với bài đầu mà muốn văn mình là kiệt-tác thì còn quá sớm. Nhỏ mà phát sớm, nếu không phải là bậc thiên-tài, thì đó là một quái-vật đáng kinh. Phát sớm đời này hiếm lắm. Tuấn nghe lời tôi đi, hãy để cho thời-gian làm phát-triển và nẩy-nở, trổ hết cái nhân-cách của mình trước đã, mà chắc rằng ai ai cũng đều có nhân-cách đặc-biệt hết chưa?

Trong hạng thanh-niên hiếu-học như Tuấn, nhiều bạn trai cảm đậm văn-chương và tư-tưởng của những người đi trước, nhiều khi tự phụ, lấy tư-tưởng của người làm tư-tưởng của mình, hăm hở viết, lại lối viết chưa gọn gãy, giặm lại lời người đã nói trước, hóa ra một lối văn phóng-chép không thành-thật, đôi khi lại không dẫn tên người mình trích văn, lại phạm vào cái tội "manque de probité littéraire" (thiếu thận-trọng kính

văn người tiền-bối). Một nhóm bạn trẻ khác lại quá giàu khách-khí, “mình là thanh-niên đây mà”, nên nhất thiết muốn khác biệt với người lớp xưa, và có ý làm trái hẳn những gì đã viết từ trước, vì vậy mà có một lối văn như đã kể, thiếu tự-nhiên nếu không nói là văn kỳ-quặc. Trong hai hạng trên đây, hạng phóng-chép găm lại còn đỡ hơn hạng lập-dị. Nhưng thấy đều chưa phát-lộ được cái tài riêng như mình có ý mong muốn. Một hạng thứ ba nữa là hạng chắc-chắn mình có thực-tài riêng, nhưng than ôi, không khác nào một người tuy có ngôi nhà khá đẹp nhưng bên trong vẫn chưa có một bàn ghế chung dọn, một tỷ dụ khác nữa là một mỹ-nữ tuy có giọng thanh-thao, nhưng chưa ai dạy ca dạy hát thì có giọng tốt ích gì, và muốn được gọi danh-ca, thì còn xa, xa lắm!

Tuấn nghe đến đây, dường như sốt ruột, nên thành thực hỏi: - Thế thì, theo thầy, phải đợi đến tuổi bốn mươi, năm mươi, già cúp hàm-thiệt (chữ trong Huình-Tĩnh-Cửa), gần xuống lỗ văn mới có giá-trị hay sao?

- Trong lịch-sử văn-học, - tôi vừa cười vừa chậm rãi đáp - vẫn có nhiều người như vậy. Nhân-tài, phải có ma-luyện chầy năm, lúa già nắng thêm càng chắc hạt. Nhưng cũng có cách làm cho mau được. Có thứ rượu phải để lâu năm mới dịu và uống không gắt cổ. Có thứ đồ cổ, đây là tôi bị méo mó nghề nghiệp, làm gì cũng không quên sở-trường là đồ xưa, có câu “ngoạn-hảo” để lâu năm hóa ra “cổ-ngoạn”, và đồ cổ, đồ xưa, càng

cao niên, càng quý. Nhưng ngày nay đã có cách chế-biến. Kinh-niên có nghĩa là trải nhiều mùa hết nóng tới lạnh luân-phiên và liên-tục, đã làm cho mỹ-tửu trở nên “thuộc” và đồ chơi “ngoạn-hảo” từ tân hóa cổ, được chữ “thành”. Nhà chế rượu, khôn trí, có thể chế-biến rượu mới trở nên dịu, bằng cách chuyển rượu chứa trong chai, từ chỗ nóng qua chỗ có nhiệt-độ xuống thấp, tức là lạnh nhiều, và phải đặt người năng xoay chai sâm-banh (champagne) tháng này qua tháng kia, một thời-gian sau thì chất rượu tự-khắc biến-hóa ngon như rượu để lâu năm. Còn về đồ ngoạn-hảo, Tuấn đừng hỏi tôi vô ích, vì cho đến chết nguyên đem theo, đại gì tôi chỉ bí-mật nhà nghề ra đây, có lẽ một ngày kia, má cháu hỏi, họa may tôi sẽ chỉ. Trở lại nói về nghề viết văn cũng vậy, đọc Việt-ân văn-uyển của nhà thơ tiền-bối Lê-Sum, chép được câu viết theo lối cũ:

“Về sự đặt-đề, muốn được văn-khí “oanh-liệt thanh cao”, là nhờ bởi sự “đa văn quảng kiến”, “quảng-giao hào-khiết”, “thiệt lập hải-hồ”, thấy núi cao rừng rộng, bể cả sông to, trải khắp chốn phiến-ba danh-thắng, tịch-mịch u-nhàn, mùi chung đỉnh, miếng đắng cay trước đã. Sau đó, cái tư-tưởng của mình, trong não-cân chất chứa những sự cao-lớn rộng-hẹp, cay đắng ngọt bùi, vui buồn lo sợ, ném đủ trái đủ, chùng nắm cây viết đặt-đề, khi ấy cái khí hùng hào oanh liệt, quái-xảo thời-kỳ, tự nhiên trong cân-não sẽ tuôn ra cho mình viết chớ? (Lê-Sum, sách đã dẫn, trang 17 “Thi-chi tinh-thần”).

Đó là quan-niệm của ông Lê-Sum, một nhà viết báo cỡ 1920 mà tôi từng thấy mặt, và ông Lê-Sum tự Trường-Mậu, giỏi chữ Hán hơn chữ Tây, đã hiểu muốn viết văn, trước phải “thấy xa hiểu rộng”. Riêng tôi, cha mẹ ít tiền, chữ Hán cha không cho học, chê rằng lỗi thời, tôi muốn biết thứ chữ ấy ngoài nhà trường, may thời tôi học chơi đồ cổ và tìm mót cái thâm-trầm Hán-tự, trong cái tô cái chén xưa còn sót lại trong nước. Tỷ dụ trong một cái tô sứ niên-hiệu “Canh-ngọ”, tra ra đó là tô chế-tạo năm 1810, do một cuộc đi sứ sang Trung-quốc dưới thời vua Gia-Long, và tô nầy làm tại lò ở Giang-Tây, nhưng ông sứ-thần danh tánh là gì, tôi chưa biết rõ, duy thơ đề trên tô, riêng tôi tôi cho là lạ và nên chép lại đây làm tài-liệu văn-chương, vì chưa thấy ghi trong sách vở xưa nào để lại: tô vẽ bốn hoa: Đào, Mai, Lan, Cúc. Nếu ông Lê-Sum còn sống đến nay và thấy được mấy bài thơ trên tô nầy, ắt ông vui thích và bằng lòng việc tôi sưu-tập như vậy lắm, vì làm gì đời 1920 ông Lê-Sum thấy được thơ lạ trên tô của vua, nay vua chúa đã chẳng những mất ngôi mà cũng mất luôn sự tôn-sùng như thuở trước, nhưng tô chén vật di-tích có tội-tình gì, và Tuấn ham học, nên tôi xin chỉ một vài khía-cạnh của “thú chơi đồ cổ” dưới mắt tôi, đó là sưu-tầm văn-hóa xưa đó.

Mặc dầu dài dòng, ai nói sao tôi cũng xin chịu, tôi đã chịu khó cậy người đọc và phiên-âm mấy bài thơ nầy, xin Tuấn và độc-giả chịu khó ghé mắt xem chơi:

1) Cảnh thứ 1.- Trên tô, vẽ một cành đào có ba đóa hoa và bài thơ rằng:

“Hoa khai bất vị Tây-vương sự,
“Thủy lạc hoàn cung ngư phủ nguyên.

Ông Hoàng-Đầu-Nam đã dịch giùm tôi như vậy:

“Hoa nở không vì ai,
“Tây-vương cũng vậy thôi.
“Nước vui không những thế,
“Còn giúp tuổi ông chài.

Chú.- Tây-vương là Tây-vương-mẫu. Bà là một vị chúa tiên, nhưng đào đến thời-tiết tới mùa thì đơm bông kết trái, đâu phải đợi có bà? Cũng như hai ông chài lạc động Đào-hoa, cứ để tích và thơ ngâm chơi, cần gì luận chuyện có không không có?

2) Cảnh thứ 2.- Vẽ hoa lan, thơ rằng;

“Cốc trung độc báo ý lan thảo,
“Thế thượng tri tâm tiễn Tố-vương.

Đầu-Nam dịch:

“Trong hang lúc nhàn rồi,
“Chỉ ôm khúc ý-lan
“Hâm mộ Tố-vương đó,
“Người đời lòng chứa chan.

Chú.- Ý-lan-thảo là tên khúc đàn, Tố-vương là đức Khổng-phu-tử. Ông du thuyết không vua nào nghe, bạn

về gặp lan mọc khe đá, ông gầy đàn, ngụ ý thác lời vào hoa lan.

3) Cảnh thứ 3.- Chấm hoa mai, đề thơ:

"Bạch không nhượng bạch tam phân tuyết,
"Xuân cánh thiêm xuân đệ nhất chi.

Đầu-Nam dịch:

"Mưa tuyết vài ba phân,
"Đã trắng lại trắng ngần.
"Một cánh kể bậc nhất
"Khi xuân lại thêm xuân.

Chú.- Hoa đã trong trắng sẵn, gặp mưa tuyết lất phất tô-điểm xinh đẹp thêm. Mai đã là bông đẹp nhất vào mùa đông, nay tiết xuân giúp hoa thêm mỹ-lệ tuyết-trần.

4) Cảnh thứ 4.- Chấm hoa cúc, bên cạnh có hai câu:

"Đa niên cung đắc Uyên-Minh lạc,
"Mỹ nhật đồng lai dật sĩ phong.

Đầu-Nam dịch:

"Giúp vui Uyên-Minh đây
"Kể đà bao năm nay
"Phong vận chàng dật-sĩ
"Cùng lại mấy ngày rày.

Chú.- Uyên-Minh là tên tự của Đào-Tiềm, một người thích hoa, chỗ ở trồng nhiều hoa cúc. Ông Châu-

Mậu-Thúc khen hoa cúc có phong-vận ẩn-dật, giữ tiết-thảo thanh-cao.

Tôi nói đến đây, xin thêm, Đông với Tây, thuở nay theo nhà văn Anh Rudyard Kipling, không thể gặp nhau, tôi cho rằng đúng, vì phương Tây trồng hoa cúc trên mả trên mồ, tượng trưng cho tang-chế cảnh buồn, nhưng đây tôi chịu thuyết Đào-Tiềm và Mậu-Thúc.

Trong lúc tôi đang cao hứng, xin Tuấn cho tôi nói luôn, lại một khía-cạnh khác nữa của "thú chơi đồ cổ". Trên một lọ sứ khác, gọi "Mai-bình" (lục-bình cắm một nhánh mai duy nhứt), đề thơ và mấy câu Hán-tự như vậy:

"Thu lâm lạc nhứt Mao đường hảo,
"Nhứt phiến Giang-Nam vũ hậu sơn.

Phỏng Thạch-Điền bút pháp, tả ư
Xương-Giang Châu-sơn San-hà
Thư-quán chi Huân Hiên
Lập-Đạo-Nhân-Đường

Mấy chữ trên đây, viết và xuống hàng như vậy, dịch:

"Rừng thu bằng lảng bóng vàng,
"Một gian nhà lá lại càng thanh-cao.
"Giang-Nam sau trận mưa rào,
"Núi non xinh-đẹp biết bao là tình.

(quên tên người dịch)

(Phóng theo bút-pháp của ông Thạch-Điền, và viết tại Huân-Hiên của nhà sách San-hà thư-quán, tại núi Châu-sơn, trên bờ sông Xương (nay thuộc tỉnh An-Huy).

Người viết hiệu Lập-Đạo-Nhân-Đường.

Thú thật với Tuấn, thầy xét lại tự thẹn lấy mình, mỗi lần nghe ai khen tặng hai chữ “học-giả” thì nổi ốc mọc gai cùng khắp. Học-giả là như Phạm-Quỳnh, tiếc thay vì ham mũ cánh chuồn mà thân chết danh chôn vùi, mất danh-vị “Nam-Phong chủ bút”; học-giả là như Trần-Trọng-Kim, tiếc thay không chịu làm tác-giả bộ Việt-Nam sử-lược, ra làm Thủ-tướng. Riêng về thầy, lúc nhỏ không bao giờ đi lính cho Tây mà động-động ham nói ham viết “kiếm-cung thi-đàn”, may thời thi rớt sáu keo mà khỏi bị “mò tôm”; nếu không có xảy ra cuộc “đổi đời mới” thì thầy già đời về hưu làm thông-phán già có đầu như nay, nhờ được sống dai mà ọ-ẹ khảo về đồ cổ-ngọan và viết “Thú chơi sách”. Thầy biết chữ Hán viết nội cái tên không trúng, thế mà ham nói chữ và chưa trật đường rầy (rail). Thầy có một người bạn, cho vàng không ham, nhưng ham đọc những điển-tích thầy tìm được trong tờ chén xưa, và đối với người bạn tri-kỷ này, giá-thủ cỏ-thơm không mắc tiền, hay một món cổ-vật không đắt-giá, dâng nhau làm kỷ-vật lưu-tinh, có lẽ ắt không từ-chối, và giá-trị cuốn sách, món vật xưa, hay-ho là ở chỗ ấy. Nhưng sách ấy ông chưa có và vật ấy có ý-nghĩa như trên đây mới ắt được.

Thầy quá đông-dài xuýt gần lạc-đề; về nghề viết, đối với chữ Hán, thầy xin chỉ cho Tuấn nên về học với mẹ, vì má Tuấn chữ Hán biết nhiều lắm, còn đối với chữ Tây cũng nhơn vui miệng, thầy xin kể đoạn Pháp-văn này và đây là nguyên văn:

“Mme Missia E..., de retour d’une randonnée en Hollande, dînait chez moi en même temps que Renoir. Elle avait conservé de son voyage un souvenir peu agréable.

- Là-bas, disait-elle, les gens du peuple sont de vrais primitifs. Je portais une toilette très simple. Les femmes me considéraient comme une bête curieuse. Si je vous disais que certaines venaient me regarder sous le nez quand je passais dans la rue. Quelques-unes même allaient jusqu’à tâter l’étoffe de ma robe... Ah! ces femmes avec leurs grosses joues et leurs mains rouges! Tout à fait votre affaire, Renoir!

- Mais, reprit Renoir, j’aime à peindre autre chose que de la grosse viande. Et puis, vous savez, la Hollande n’est pas du tout mon fait... A part Rembrandt et les quatre ou cinq grands Hollandais... Il n’avait pas si mauvais goût, Louis XIV, quand il disait devant des Teniers: “Enlevez-moi tous ces magots!” Et, pourtant, c’est dans ce pays que j’ai trouvé le plus merveilleux des modèles. Une vraie tête de vierge. (Se tournant vers son voisin, le peintre Albert André). Vous n’imaginez pas le téton de cette fille... lourd et ferme... Et le joli pli au-dessous, avec une ombre dorée... J’étais si sontent de sa docilité et tellement enthousiaste de cette peau qui prenait si bien la lumière, que je méditais d’emmener ma Hollandaise à Paris. Je me disais déjà: “Pourvu qu’on ne me la dépucelle pas tout de suite, et qu’elle conserve ce teint de pêche”.

"Je dis donc à sa mère, qui me paraissait la surveiller étroitement, que, si elle voulait la laisser venir avec moi, je prenais l'engagement de veiller à ce que les hommes ne lui courent pas après.

"- Mai alors, qu'est-ce qu'elle irait faire à Paris si vous l'empêchez de "travailler"? me demanda cette mère vigilante.

J'apprends ainsi quel était le genre de "travail" de ma "vierge", quand elle ne posait pas chez moi.

(trích quyển sách "Souvenirs d'un marchand de tableaux" par Ambroise Vollard, édition Albin Michel, Paris, 1959, trang 102).

Dịch.- Bà Missia E... đi chơi ở Hòa-lan về, bà đến dùng cơm tại nhà tôi, có họa-sĩ Renoir cùng làm khách. Cảm-tưởng của bà nảy về buổi viễn-du có lẽ không hoàn-hảo lắm. "Dân xứ đó, - bà nói - chúng còn rùng rợn lắm. Tính coi, bữa ấy tôi mặc một bộ đồ đơn-sơ thôi, thế mà có tin lời tôi không, tụi đàn bà, họ xem tôi không khác một thú lạ thuở nay chưa từng thấy. Mấy con mẹ đó, chúng nó xấp lại gần, thiếu điều gì mũi vào mặt, và với cái má xê-xê bàn tay đỏ bầm, chúng rờ rẫm vào áo vào mình, thiệt là, mấy con mẹ gì, ghê-tởm quá! Ý mà anh Renoir, họ rất xứng với anh lắm!"

- Chị nói sao vậy? - Renoir đáp - Tôi đâu có thích và đâu có vẽ thứ vai u thịt bắp như vậy. Xứ Hòa-lan, chị biết mà, đâu phải chỗ tôi sở-trường. Xứ ấy chỉ có

như ông Rembrandt và năm ba ông khác là thực có chon-tài, và quả để Louis XIV. đâu phải là ông vua khiếm nhã, vì để đã từng phán dạy, bảo kẻ bề tôi là des Teniers: "Hãy dẹp mấy tranh khi (magot) kia cho khuất mắt trẫm". Nói rồi Renoir day qua ngó người ngồi kế bên là họa-sĩ Albert André, rằng: "Tuy vậy mà nơi xứ đó tao đã gặp một mẫu tuyệt-trần, một trinh-nữ có cái đầu tuyệt-thế. Mày đây (họa-sĩ André), mày chưa thấy vú nó, cha chả, vừa tròn vừa cứng. Còn cái kia ở dưới nữa, úy-chà, lông lại vàng-vàng. Tao khoái quá, khoái vì da thịt mịn-màng rất ăn ánh-sáng, thêm con nhỏ gì dễ thương, mình muốn gì được nấy, tao định chở người đẹp Hòa-lan về Paris, miễn chúng đừng đổ-lộp phồng tay trên và để cho tao thưởng-thức cái nõn-nà da lê da quả đào. Nhưng mẹ của y-thị, cứ theo giữ chằng-chằng, tao mới hỏi mụ ấy có bằng lòng cho con bà theo tao đi Paris và tao cam đoan không cho ai rở tới. Mày biết mụ trả lời thế nào không? Mụ nói tỉnh bơ: - Ông dắt con nhỏ đi Paris mà không cho nó "làm việc" thì nó đi làm gì chứ? Chừng ấy tao mới biết con nhỏ này (mà tao định là trắng trong trinh-thục) nó "đã làm gì" trong mấy lúc nó không làm mẫu cho tao vẽ".

(Dịch trên máy, không giấy giáp, ngày 10-VI-84).

Đó thầy dịch sơ-sơ như vậy đó, Tuấn hãy đem về cho chị ấy xem lại. Và thầy cũng nói luôn và chỉ luôn cho Tuấn thấy mớ-nhắm bí-quyết của thầy: "Phải viết cho thật dễ-dàng, và khi dịch, không nên tìm chữ khó.

Thấy sao, nghe sao, thì cứ viết cứ dịch y như mình hiểu hay thấy. Mới coi tưởng dễ, nhưng sau xét và gẫm lại, quả mắc vô cùng. Coi thì dễ, nhưng vẫn khó bắt chước lắm. Tục-ngữ La-tinh có câu: "Traduttore, traditor" (traducteur, traître) (dịch là phản). Như vậy, phải châm-chế, châm-chước, mới là người biết điều. Khi viết cũng vậy: viết phóng-túng, dễ nguoi, ý mình hay giỏi, thì lâu ngày quen tánh, vẫn không thâm gọn, hóa ra bừa-bãi, cầu-thả, vụng-về, tục-tần và gì gì nữa. Mà vẫn viết gầy-gọn quá hợp cũng không xong, vì tiếng Việt vốn là đơn-âm, nói vắn-tắt, nói tiếng một, cha ai nghe cho kịp. Cho nên đã có sẵn trợ-từ "thì, mà, ấy, đó", vân vân, những chữ ấy dùng lót đường và biết dùng hay chẳng ở trong tay thợ khéo. Dặn Tuấn cũng đừng ham nói chữ. Dùng chữ Hán mà lạm-dụng, dùng không nhằm chỗ, thì ngớ-ngẩn khó nhìn cười. Tôi thuở nay như đã nói, không rời tự-điển, và rất sợ chữ nhỏ. Thay vì nói "kinh-cức", "phần-nộ", tôi không biết "cức viết c hay t ở sau", hoặc "phần" dấu ngã hay hỏi? Tôi cố tránh mấy chữ khó như vậy, và khi gặp, thay vì nói "kinh cức" tôi nói "chông gai", và thay vì nói "phần-nộ" tôi đổi lại "giận hờn", mặc dầu có người cười tôi nôm-na, nhưng tôi đã tránh được hai danh-từ ác-ôn quá Tàu, lại được tiếng có lòng với tiếng mẹ. Ấy tôi đã không giấu nghề và nếu Tuấn mông tai thì biết, nghề-thuật gồm bao nhiêu đó. Nhưng nên nhớ, vắn dễ phải viết thiệt sạch mới là "văn". Chưa sạch, "văn" hóa ra "lông-lổng", không phải "com" và đó là "cháo". Cũng thì

"com", nấu nhão mất ngon, nấu khô khó nuốt, phải giữ thật vừa thật chín. Văn, muốn mau chín, phải du-lịch thật nhiều, giao-thiệp thật rộng, năng tới lui với kẻ sạch đời, vừa học cái khôn khéo nơi trường không dạy, lúc nhỏ, lặn ngòi ngòi nước thật nhiều, thì khi già họa may vẫn thêm già-dạn, miễn đừng lắm-cắm. Bị cấm sừng chưa phải là nhục, lấy vợ người mới xấu, và có đập gai mới hiểu lòng-dạ đàn bà, họ khoe "biển ái đầy voi" voi nhiều hơn thì có. Trái cây, trái nào có con sâu đục khoét, vẫn là trái ngon. Khi Tuấn đọc tiểu-thuyết của André Maurois, hễ đọc xong "Climats" phải tìm đọc tiếp "Terre promise", "Terre promise" kể chuyện bà Claire có chồng già, rất giàu, nhưng bà không thương, ly-dị xong, bà chấp nối với một chàng thi-sĩ, nhưng Claire bị cấm sừng, khi ấy mới nhớ tiếc chồng cũ, trái lại trong quyển "Climats", chàng Philippe ghen nên Odie ly-dị, sau Philippe tục-huyền gặp Isabelle và bị ghen ngược, chừng ấy Philippe mới hiểu ý-nghĩa chữ "ghen". Khi Maurois học thành tài, muốn vào học chữ thêm nơi trường Nột-manh (Đại-học sư-phạm trứ danh của Pháp), thầy là Alain khuyên Maurois nên xin vào làm việc nơi hăng dẹt của cha, học cho hiểu-biết tâm-lý tình-đời, lại hay hơn học chữ. Nếu có óc suy-xét và có mắt tinh đời, giàu kinh-nghiem sẽ hay hơn ông đồ (agrégé) Nột-manh, Nột-miét! Nghe theo lời thầy là Alain, nên Maurois sau này trở nên danh-sĩ một thời.

Tuấn tốt phước, có cha mẹ thầy đều hay chữ, nhưng ở ăn chặt-chĩa, ky-cóp đồng tiền chẻ góc tư góc tám,

hay chữ ích gì? Mẹ Tuấn mất tiền gửi nhà băng, mất luôn vàng ngọc ký quỹ ngân hàng, uống công bấy lâu chắt-mót. Tôi đây không phải tự khoe, nhưng chỉ muốn lấy gương mình chỉ cho Tuấn thấy. Tôi học, chữ không đầy lá mít, lem nhem ba tiếng Pháp sái mùa, ngoài bốn-mươi tuổi trên đầu, chưa hiểu “văn” là gì, chỉ đọc văn của người khác. Tôi đọc Liêu-trai, tự ví mình như Diệp-Sinh. Tôi lận-đận trường ốc, Diệp-Sinh cũng thi hoài không đỗ. Mối tình uất-ức, Sinh đau rồi chết mà chưa hay, hồn còn ở lại dương-trần, hồn của Sinh dạy con một tri-huyện, sau đó trò và thầy, con ông Tri-huyện và Diệp-Sinh cùng đỗ một khoa, hồn Sinh ngồi xe về bãi-tổ vinh-qui, khi xe ghé cửa, thấy vợ còn đầu tang tóc chế, hồn Sinh tỉnh giấc, bay mất bỏ lại áo-mão tân khoa cho một đồng, tôi đọc Liêu-trai, chấm tích Diệp-Sinh sao gần giống tình-cảnh của mình, từ sau cuộc đảo-chánh năm 1945, đất Sốc-trắng không chỗ dung-thân, tôi mới chạy lên đây, tưởng ở tạm chờ dứt chiến-tranh, sẽ về xứ, ngờ đâu mắc gốc mắc rễ nay trở nên người đất Gia-định. Tôi tập viết từ ngày vô làm ăn lương công-nhật nơi viện bảo-tàng. Ông Đoàn-Quan-Tấn dạy tôi gọt bút tiếng thừa, nói “tai, mũi” đủ rồi, tránh được hai cái lỗ”. Anh Lê-Ngọc-Trụ giúp tôi về chính-tả (không quên công của Lộc-Đình sau này), anh Lê-Thọ-Xuân giúp tôi lấy bài tôi viết gửi cho báo Xuân đổi ra tiền, đỡ khổ, lần hồi tôi biết viết, nhưng nào dám rời cuốn “Việt-ngữ chánh-tả tự-vị” giờ phút nào? Không đâu, còn phải ma-luyện thêm nữa, than ôi, quên rằng ngày

xuống lỗ hầu kê, nhưng tham quá cũng không nên, trời cho sống tới đâu hay tới đó! Sở dĩ tự vạch đường đi, chớ nào có Alain dẫn dắt. Nước ngoài sẵn trường sẵn thầy, nước ta giặc đánh triền-miên, Tuấn khỏi đi lính chớ đời này bỗng súng rồi chết tại trận tiền, ít được mài đống quân nơi nhà trường như Tuấn.

Hôm nay tôi vui miệng đến phạm tội “khoai vò mình củ”, Tuấn về xin đừng học với mẹ. Trở lại nghề viết văn, phải nhớ “học ăn học nói học gói học ghém”, bao nhiêu chữ học văn chưa là đủ, phải dùng rời cuốn sách, và khi rời phải biết để mắt nhìn đời, năng đi đó đi đây, và phải nhớ rằng có tài không chưa đủ, không khác nào trái xoài trái chuối, hái sớm không ngon, phải đợi chín bói, nhứt là phải phòng thứ giú ép hoặc giú bằng hơi nóng khí đá, ngoài vỏ trông ngon mắt mà cắn vào mồm, nó chưa té dái.

Hôm nay vui miệng nói luôn, - tâm-sự đôi điều với Tuấn, tôi đâu ngờ viết được chẳng qua bụng đói phải bỏ. Văn tôi viết, ban sơ lúc chạy lên đây, năm 1947, chỉ có lời suông mà trống rỗng, tức như cô đào mơ trên kia, có giọng tốt mà chưa biết nhịp nhàng, giọng chưa tập luyện, hát ca nghe sống sượng, không ra điệu gì mà muốn thính-giả mê là mê làm sao được. Thú thật, lúc nhỏ tôi ham sách sẵn nên mua thật nhiều, lại có tánh tôn trọng văn người khác, mua để mà đọc, học hỏi theo người, nay già té ngựa ra, các ông đồ ông cử vô đây lộng bút, phiên-âm tiếng nôm trong Nam sai bét, mà

biết nói với ai vì phần đông đi bán muối lâu rồi. Tôi bỏ xứ chạy lên đây, học đi xe buýt đi xe lam, tập cước bộ cho đỡ tiền, ở nhà lá tuy ọp-ẹp lại thấy mát hơn nhà lầu nhà ngói. Đến khi kiến cắn bụng, giựt mình mới lấy những gì hiểu-biết viết ra hàng, nhờ anh Lê-Ngọc-Trụ, anh Lê-Thọ-Xuân dẫn dắt, ông Đoàn-Quan-Tấn dẫn đường, đến bây giờ ba ông đã ra người thiên-cổ, thì đây trâu còn trụ-nọc, tôi may thời còn nhiều bạn quý, không có những người ấy, thì làm sao tôi ra đời "Sài-gòn năm xưa"? Nói bao nhiêu ấy đã nhiều, mặc dầu còn muốn nói, cho đến nay, "Hơn nửa đời hư" còn chết nghệt và chưa xuất-bản. Văn của tôi, Tuấn đọc lại đi, chỉ toàn tiếng nói trong Nam, vì tôi nào biết chữ mà hồng nhại văn Nam-Phong, đập cút anh Đông-Hồ. Nếu trời cho tôi khỏi viết, có lẽ tôi sung-sướng hơn chẳng, vì tôi có giờ sấm-soi đồ sứ đồ sành, đó là món sở-trường, yêu như yêu con mèo hai cẳng, một khi biết nó là giả, đập nát nó đi, tuy toi tiền mua mà cũng hả được chút hơi giận trong lòng, chẳng như bây giờ, vợ đẹp bị chúng mượn, tiền gởi bạn không trả, mà làm gì được chúng, chúng có xe mình đi bộ, ló quố chúng cán bỏ mạng, không chết cũng mang tật suốt đời.

Tuấn nên nhớ cho kỹ, học trong trường không chưa đủ, vì giáo-sư dạy văn-phạm thì hay mà có ông nào viết văn giỏi hơn một vài học-trò sau này, Tuấn nên học thêm ở ngoài đời, vì có nhiều chị hàng cá giàu tiếng chửi-rủa hơn từ-điển, và nhiều anh xa-phu ngồi lẽ đường "xài

chữ nho" mình nghe không hết! Có lịch-duyet, có từng-trải, như chị nọ có đứa con trong bụng, đến ngày thì đẻ, nhiên hậu Tuấn lịch-duyet và từng trải có thừa, thì văn trong bụng tuôn ra, vật-liệu làm văn có lấy thúng mà hốt! Tuấn có thấy chẳng, gương trường luật năm xưa, ở Sài-gòn, năm thứ Nhứt, sinh-viên đăng tên đến số muôn (10.000), giáo-sư làm sao biết mặt học-trò cho đủ? Nếu ra trường giữ y số đậu, thì có lẽ ở tòa án, thầy cãi đông hơn người đi kiện-cáo còn gì? Tại sao trong số sĩ-tử ứ-động ế-ảm như vậy, không có cô hay cậu nào thấy một con đường mới, lại đây cho tôi dạy cho biết về đồ cổ đồ thạch-khí, vạch cho nghề sau làm quản-thủ viện đồ xưa, như vậy chẳng độc-đáo hơn là giẫm chon nhau học luật, không ăn bã mía thì nay bị treo giò.

Ham nói quá đến gần lạc-đề, Tuấn nay muốn viết theo điệu truyện ngắn (đoản-thiên tiểu-thuyết) hay chuyện dài (trường-thiên). Thiết tưởng ban đầu nên tập viết chuyện ngắn-ngắn thôi, khi thành-thạo sẽ bắt qua chuyện dài, vì chuyện dài gồm nhiều nhon-vật xung-đột lẫn nhau trong một hay nhiều hoàn-cảnh nhứt định, để rồi hoàn-cảnh phản nhau, nhon-vật cũng có khi phản lại tình-trạng, tóm lại trường-thiên tiểu-thuyết là một cái "toàn-thể phức-tạp", tay mơ như Tuấn khó mà sắp-xếp cho khéo cho êm từ trên xuống dưới được. Chỉ cho bằng tập viết lối đoản-thiên, nó có bộ-phận giản-đơn, dễ sắp đặt hơn nhiều. Nói tỷ dụ, Tuấn muốn học chế-tạo một động-cơ của cái máy xe hơi, việc ấy thiết

tướng khó lắm, vốn ít tài sơ, tướng nên chuyên chế một cái “trái khế” cho thật khéo, các nhà chế xe đến mua của mình ráp vào xe họ, như vậy mà chắc ăn hơn chẳng? Một khi nghề dạy nghề, Tuấn có vốn dư-dả rồi, khi ấy góp gió làm bão, hay lông cánh mọc xong, Tuấn muốn bay nhảy hay chế máy xe thì chế.

Sửa máy xe, sửa văn của người khác, dạy làm bát-cú, đều là nghề của mấy bọm già. Có nhiều cô nhỏ, đến một nhà văn kia, xin học làm thơ mới, ít lâu thơ chứa bụng no tròn. Ông H.B.C sanh tiền không dạy ai và hãy khoan cười điệu ông viết. H.B.C. theo tôi, là một nhà tiên-bối, đã có công mở đường cho một lối rất giọng Miền Nam.

Tôi nhắc lại: trong đoản-thiên, thường chỉ có ít nhân-vật, mình nên tả-mạc mỗi nhân-vật cho thiệt được tự-nhiên, và nên nhớ đừng ham kéo dài, và phải vắn và gọn. Tả về một tình-trạng gì, thì nên sơ-lược, toát-yếu mà thôi. Bi-kịch rất khác hài-kịch và thơ tám câu phải cho có hồn. Một bài đoản-thiên, mặc dầu ngắn, phải có một dư-hương man-mát dịu-dịu về lâu sau, khi đọc xong, phải khiến cho độc-giả mơ-màng nghĩ-ngợi, y như ly huyết-ky khai vị, nếm đến giọt cuối, thấy ngọt-ngọt trong cổ, khiến còn muốn uống thêm, hoặc như chén trà nhà anh Lộc-Đình, muốn xin chủ một chén thứ hai, nhưng lại sợ sắp mình vào hạng ngu-ảm.

Trong làng văn, găm lại bồng tức cười. Ít dân số hơn ai, mà không ai thuận với ai cả. Tuy vậy mà vẫn có trật-tự. Thường thì nhà viết tiểu-thuyết, làm kịch-bản, dường

như được sắp có giá-trị hơn nhà phê-bình, nhà làm báo. Nhưng theo tôi, xếp như vậy chưa được công-bình. Nếu nói dễ kiếm tiền hơn thì tôi xin chịu. Theo tôi, viết một bài báo cho hay, nhiều khi phải có tài hơn làm một quyển sách. Tuy vậy, cái phận nhà báo nó mong-manh làm sao, có lẽ nó giống hay còn mỏng hơn tờ nhứt-trình kia nữa. Văn viết báo “kêu” đến bức nào, qua tuần lễ sau, vẫn thấy cân kí-lô bán cho chệch ve chai, tiêu-trầm vào chốn vô cực, nếu cho nói tục, chị kia cho chửi đi. còn chê! Ít ai chịu nghĩ như tôi, cất để dành, hôm nay có tài-liệu dẫn chứng. Thông thường thế tục cho rằng nhà báo không bằng nhà văn, nhưng đừng quên rằng nhà văn muốn được chúng biết, trước tiên phải viết báo. Nhà văn được cái phong-lưu, ăn ngủ có chừng có độ. Nhà báo viết một bài nóng hổi, ngày thường đi săn tin, phải bỏ ăn bỏ ngủ, thường đau dạ dày cũng vì vậy, thêm hễ có tiền xọc-xạch trong túi, thì thêm tật thức khuya hút-xách, đánh phé, nuôi em út. Các bà già xưa sợ không gả con cũng phải.

Nhưng đó là nói để kéo dài rồi đó, nói cho có vách ngăn thì nay đã khác xưa. Không mấy nhà văn là không viết báo, lắm khi hằng say viết tiểu-thuyết, làm kịch-bản, soạn thi-ca, thêm leo lên đài phát thanh, đưa em út thả giọng bằng Mây-Tần, bằng Tao-Đàn, tiền ban đầu xài không hết sau chết như Lê-văn-Trương, chuyện “Người anh cả” và các chuyện khác, bán một lần rồi không in lại.

Cuốn sách do nhà báo viết, vì tác-giả mải chạy tới chạy lui săn-sóc tờ báo mà ít săn-sóc câu văn, văn ấy lại đã in trước vào tờ báo rồi, khiến độc-giả phân-vân không muốn đọc lại lần nhì, nhứt là viết mau ít thật chải-chuốt. Mâu-thuần vậy thay: nhà báo có danh giá phải là nhà văn đã có tiếng tăm, lại lắm nhà văn bất-đắc-dĩ, vốn trước là xếp-chữ ở báo quán! André Heurteau, Paul Bourde, bên Pháp, xuất thân như vậy. Cũng có nhà báo cao-thượng, không nghĩ đến thân danh, không muốn ai ca tụng mình, khi buông ném cây viết xuống, nhà văn nghèo đến không bàn không ghế, tuy đã từng leo lên ghế Thủ-tướng, mang tiếng nhiều mà không làm được việc gì theo ý muốn. (Tôi muốn nói ông Nguyễn-Phan-Long). Thuộc giống chim hải-âu, sống trên lượn sóng biển ngoài khơi, ăn tuyết nằm sương, mót từ con cá con tép con, nói theo xưa, quen "lang bạt kỳ hồ", trong Nam ưa nói "quen thả cầm-thi rày đây mai đó", chết không vương-viu, chết không cần ai đọc diếu-văn, theo tôi, như vậy mà sướng!

Tuấn nghe lời tôi ba hoa, có lẽ chán, nên phẩm-bình vu vơ: "Văn ông mỗ "khó ngữ" văn ông Tê "khó thương", ông này giàu sẵn, không chịu hưởng, lại còn xin vô làm giảng-viên đại-học cho được tiếng; ông kia vô hạnh, viết văn đủ người biết, lại bất kỳ đảng nào hội nào cũng xin gia-nhập, để cho báo chế-nhạo thường ngày.

Tôi khuyên Tuấn bớt chỉ-trích vì còn nhỏ tuổi, nhà tôi không chứa lời chê khen. Một câu thơ tục, tuy ngộ,

nhưng nói lỡ, chúng nhắc đời, nên tránh. Một chữ dùng không thanh, "trống đánh nghe ìn-ìn", hai chữ "ìn-ìn" báo in một năm mà chưa chịu thôi và phải đúc chữ mới!

Nhà văn phải nhớ như cái bình cấm hoa quý, để chung ở sa-lông. Xưa La Fontaine, Voltaire, rất được trọng-vọng, được ăn cơm khách thường ngày, không như bên ta ngày nay, nhà báo, nhà thơ, nhà văn, má hóp, cơm không no bụng. Nhiều ông, đang viết có nhiều người đọc, bỗng ra làm chánh-trị, hoặc nuôi chim cú, hoặc làm nghề "chửi mướn", tiền nuốt hết, thân phải chạy vong quốc tha hương.

Thân làm kẻ sĩ, phải có trăm hạnh, hạnh thứ nhứt là phải biết chịu nghèo, và đừng để cho ai ý tiền ý có quyền-thế, uốn ngòi bút của mình cong vẹo. Cũng đừng để thế-lực kim-tiền sử-dụng. Nhớ mình không khác gì con chim thẳng chài. Chim này ăn toàn cá tươi của tự mình gắp, từ dưới nước xốt ngon lành. Rủi bị chúng bắt, nhốt vào lồng, thả nhịn đói chờ chết, mặc cho chúng bày lầy lông kết mao đội đầu!

Mục-dịch của nhà văn, không phải để kiếm tiền, cốt tìm sự thích chí trước đã. Rồi truyền cái thích-thú ấy cho người khác. Viết được một câu đắc ý, rung đùi ngâm vang, tuy bụng xẹp lép. Nhà văn nào, bắt đầu viết được một cuốn sách không dày mà chỉ trông mong bán được nhiều tiền, người ấy làm thợ đóng sách, nên hơn. Thiếu chỉ sách nay không còn người đọc, và hộp tộp không phải thời, chỉ chọc cười cho thiên-hạ. Một

anh làm pháo, làm xong rồi đem khoe với lối xóm. Anh nhè cây pháo cốt-cán, - cây pháo thăng-thiên, lẽ đáng nên chừa lại sau chót sẽ đốt cho nó tủa như sao trên trời mới là sướng mắt, nào ngờ anh nhè pháo thăng-thiên anh đốt trước, khiến nên tiếp theo anh đốt thứ pháo gì thiên-hạ công-chúng cũng bỏ ra về hết, hàng bán không chạy, anh đứng bơ vơ một lát rồi hốt xác pháo rung rung nước mắt, cái tiền-đồ, tưởng là huy-hoàng, ngờ đâu nó đã bỏ chạy từ ban đầu. Phát quá sớm, lụn tàn không mấy chốc. Để cho tài mình tự nhiên rồi có, hơn là chọc nó trở sớm hóa lúa lép và thứ lúa ấy không nuôi người. Lời tôi dặn chót: “Góp nhặt tài-liệu trước, sắp-xếp các chuyện, hãy chứng thực bằng lời văn, ghi sâu tâm-lý người đọc, viết tránh thô-lỗ, chẳng bao giờ bịa chuyện vô-lý, đừng quá vắn-tắt khô-khan như lối xưa, đừng ham khô-hài không phải chỗ, tránh nhạt nhẽo của người vô duyên lấy văn người làm văn mình, nên nhớ mình chép là chép để trăm năm, phải bao hàm chặt chẽ muôn việc”.

Nói nghe dễ-dàng mà việc khó vô ngần. Bí-quyết có mấy câu như trên mà viết hoài chưa được. Nước ngoài, như nước Pháp, ông De Gaulle viết sử, có thơ-ký góp-nhóp tài-liệu sắp xếp sẵn cho ông viết. Ông Anatole France có thơ-ký nhiều người và ông đeo gọt, ông Chateaubriand sửa đi chữa lại cắt xén thêm bớt không biết mấy lượt mới cho ra cuốn édition ne varietur (tác-phẩm bất di-dịch), không như văn bên ta, in một lần,

không cải-chính và ít khi có tái-bản. Như đã nói, Đông và Tây ít chỗ gặp nhau: Samuel Butler dạy: “Il faut toujours manger le raisin en commençant par les meilleurs grains” (phàm ăn nho trái, nên lựa trái ngon ăn trước), nhưng bên ta chẳng có nho tươi và phép ăn mía vẫn khác. Ngày nay đã có máy ép mía, đâu còn cái thú vô rầy mua mía cây vừa xước bằng răng, vừa nhai nước miếng nước dãi chan hòa, vừa ngon vừa bổ. Phép ăn mía cây theo ông bà xưa, dạy “cái khó làm trước, thì sau dầu mệt đã gặp dễ ít ngán”, vậy thì ăn khúc gốc trước, vừa ê răng ăn lần lên khúc ngọn, gặp mềm tuy lạt nhưng đã vớt lại bằng khúc giữa vừa mềm vừa ngọt, đó là an-ủi buổi thành công, và chớ nên bắt chước kẻ ăn mía bỏ thầy, nhè khúc giữa xoi trước, chê khúc ngọn và bỏ khúc gốc, đó là xa-xí. Ông Valery Larbaud nói “la lecture est un vice impuni” (đọc sách là một thói xấu dễ dung-tha), ông Descartes lại nói “c’est une conversation avec les plus honnêtes gens des siècles passés” (đọc sách là luận-đàm với nhơn-vật cổ-kim), tôi cho cả hai đều hữu lý, duy nhớ lại tài hèn như tôi, mà dám viết để dạy viết thì quả “Ban môn lộng phủ” ấy chết, tôi đã phạm tội ham nói chữ, Tuấn không nên bắt chước và nhớ giùm nên nói “chông gai hơn là kinh-cực” và nên nói “giận dữ hơn là phẫn nộ”. Tôi già đời còn mê cặp mắt bò câu của ai kia, chớ Tuấn là con nhà nòi, nửa viết hơn tôi xa lắc.

(viết lại ngày 11-VI-1984 với mớ tài-liệu cũ
có từ 14-IV-1972).

Nhắc lại một chuyện cũ vào năm 1972: Giải thưởng Tuyên-dương Sự-nghệp Văn-chương - Học thuật - Mỹ thuật

Ủy-ban tổ-chức các giải-thưởng, có trách-nhiệm khảo-xét tác-phẩm và phát thưởng là Phủ Quốc-vụ-khanh đặc-trách văn-hóa, số 8, Nguyễn-Trung-Trực, do ông Mai-Tho-Truyền làm lớn, phụ-tá có: ông Võ-Long-Tê, trông-nom bài-vở, nhưng việc quản-trị thì có ông Châu-Ngọc-Thôi làm đồng-lý văn-phòng, bao hàm mọi việc ô-m-đồm lem nhem cô nữ thư ký.

Năm 1972 này, ban khảo-thí kể chung, thì có quý ông:

- Giản-Chi (Nguyễn-Hữu-Văn),
- Bùi-xuân-Bào,
- Ngô-đình-Hộ (nhạc-sĩ Lê-Thương),
- Lưu-đình-Khải,

- Nghiêm-Toản,
- Nguyễn-văn-Quyên,
- Võ-Long-Tê.

Trong mấy người này, kẻ còn người mất, sống sạch-sành-sanh, sự-nghệp mất hay tiêu-hao, thân đi cải-tạo, bút-mực nào dám phê-bình, thương nhau không hết, tôi biết có một ông, trên tám-mươi, xưa không nhận thù-lao công chủ-khảo là hay, nhưng ông nhìn nhận chưa đọc đủ tác-phẩm, thế sao phê chữ ký, như vậy vẫn chưa hay lắm, bây giờ ngày-ngày xê-dịch bằng chiếc xe đạp cốt-kết, nhà bên kia cầu quây qua Khánh-hội, người này tôi phục, nhưng cũng ít gặp nhau, trên tám-mươi mà còn đạp xe nổi, xin chịu thua.

Tôi đã đại, góp nhóm sách xuất-bản, và dự thi kỳ đầu, suýt quên năm thi nay nhớ có lẽ là 1972, duy nhớ giải giỏi nhứt về văn năm ấy là 1.000.000, một ông ngồi ghế trên, hàng giáo-sư, vẫn nhảy xuống ghế đăng tên ứng-thí, được chấm đậu nhứt, lãnh tiền gởi bằng, ký-cóp cạn tàu ráo máng, vét túi trong túi ngoài luôn túi áo khi, gởi quỹ tiết-kiệm, không phải, gởi chương-mục “công-khố-phiếu” để lời hoảnh-buộc-xăng (20%), cộng số tiền gởi 96 triệu, tính mỗi năm sẽ thâu tiền lãi ngót hai chục triệu, bổ đồng mỗi tháng có gần hai triệu, mẹ ơi, xài làm sao cho hết, ngờ đâu súng nổ bùm-bùm, của tiền ra nước, hườn tay không, thêm mang tiếng “sĩ thiếu hạnh”, chơi với ông ấy làm gì, nhơ tay.

Mấy kiêu-ngạo người mà mấy sạch nhốt chưa?

Tranh làm gì, đại quá. Xin dặn, nên viết, gọi giải khuây, đừng trông-mong văn của mình hơn ai, nói theo Pháp, viết "pour moi seul" mình nói mình nghe, nữa chết làm cuốn kèn để liệm, như vậy là tốt nhất.

Một phụ-nữ Pháp, trước có chồng làm đến tổng-thống nước Mỹ, sau tái-giá lấy một lão giàu số 1 số 2 trong thiên-hạ, của hồi-môn lớn không chỗ nói, khiến một nhà báo hạ câu "Jamais une femme ne s'est donnée à un tel prix" (chưa có một đàn-bà nào bán mình mắc đến thế), câu này độc-địa vì hạ bà xuống hàng kỹ-nữ mãi thân. Nhưng tôi là người Y-nam, thích nước mắm hơn hơn maggy, tôi thấy ông Tú Xương nghĩ ra câu này, có lẽ độc hơn câu Pháp:

"Ba-mươi mấy độ chôn chồng,
Còn mong trang-điểm má hồng chôn ai?"

Nhưng kể về đàn bà đẹp, làm sao kể ra cho hết, có cả hơn mấy vạn thứ, thứ bị tuyển vào cung vua rồi mới lên chon, - Đất-Kỷ, Bao-Tỷ, Muội-Hỷ, có thứ lấy cháu rồi ngủ với ông mà cũng là ông-vua, rồi giả làm mẹ nuôi để dễ gần hót với con nuôi, ngoài miệng vẫn thề với vua chồng "Tại thiên ty-dục-điều" báo hại mình mua dĩa xua chấm kiểu này gần sạch vốn, có thứ tân thời hơn, nằm ngủ với gần khắp kép trai đẹp và gân, rồi mới câu ông già lợi-sông-Dương-tử-trên-mười-mấy-số-ngàn, khi ông già ấy mê cúp hàm-thiết nói chi nghe nấy rồi, mới bán-dạng thuyền-quyên, cầm đầu tứ dân-bang, đục bỏ đèn miếu nét chạm hay của văn-hóa cũ, là bà Giang-

Thanh bên Tàu, lại cũng có thứ phải ăn sốt-dẻo như cái ba-tê-sô của lò bánh Tây, ấy là đàn bà ăn nói như "dùi đục chấm nước cáy", duy kể về sắc thì quả xinh tốt và phải làm liền mới ngon, xứng với câu từng đọc trong sách: "les femmes dont le seul mérite est la beauté sont comme les petits pâtés", nhưng xin thêm họ tinh-ma lăm-lăm, chớ tin bụng họ xẹp-lẹp là họ chung-tình, vì đã có câu "ventre plat, enfant il y a", kinh-nghiệm cho biết có thai mà bụng chưa phì, mới lăm chết cha của tứ, (bụng xẹp, có thằng tí-hon trong ấy). Nhưng cần gì nói nhiều, ba chữ "của bà to", trong câu sau đây của cụ Trần-tán-Bình mừng bà Tư-Hồng: "Ngũ phẩm sắc phong hàm cụ lớn, Trăm năm danh giá của bà to", người hay chữ, đặt ra câu này đã sướng, mà mình đánh máy lại cũng thấy sướng lây. Gẫm lại nghề viết văn, viết cho đã, quên việc ở tù lên ở tù xuống cũng là nghiệp-chương. Vả lại đây là mục "nhớ thương sách cũ", cho phép tôi tha hồ nhắc lại những bài dĩ-dorm về cô Tư-Hồng. Ông Phạm-xuân-Khôi, tri-huyện huyện Bình-Lục, tức huyện sở-tại của cô Tư, mừng cho bà (hay cô) bài này, ý thật thà tán-duyệt, chớ không "soi" không "móc":

Miêu:

"Năm mây bỗng thấy chiếu trời,
Khâm ban sắc-chỉ tới nơi rành rành,
Nền phú-quí, bậc tài-danh,
Ngẫm cơ hội-ngộ đã đành hôm nay.
Đội đức cao dày..."

Nói:

"Ôn vua lộc nước, há riêng gì nam-tử
mới công-khanh?
Khách trăm thoa này cũng trăm anh,
Cũng bia đá bảng vàng danh giá vạn.
Bạch thủ thành gia thiên hạ hãn,
Hong quần bạt tục nữ-trung anh".

Tout chauds dont on se détourne dès qu'ils sont
refroidis (ségur).

(Khi còn nóng thì ngon, để nguội ăn lảng nhách)

"Về hào hoa phong nhã tài tình,
Gương kim cổ soi chung người phấn đại.
Danh giá tự cao nhân-phẩm tại,
Bắc-Trung-Nam lòng lấy tiếng bà Tư,
Một đời được mấy anh-thư?"

Đến đó là hết văn không vẹo, nay tới lượt văn méo-mó. Cụ Trần-tán-Bình, một bậc danh-sĩ đất Bắc, lúc bấy giờ là đốc-học tỉnh Hà-nam, không biết hai tay ông có khi nào nghỉ viết hoáy, có để yên chẳng, nhưng khi mừng cha lên chức hàm, bà được ban biển, cụ đốc tập Kiều:

"Rằng nay thánh-trạch dồi dào,
Mà cho thiên hạ trông vào mới hay.
Đàn bà dễ có mấy tay?
Hoa chào ngõ hạnh, hương bay dặm phần.
Vinh-hoa bỏ lúc phong-trân,
Làm con trước phải đền ân sinh-thành.

Nền phú-quí, bậc tài-danh,
Khâm ban sắc-chỉ rành rành tới nơi.
Năm mây bỗng thấy chiếu trời,
Hiển thân là hiếu, cứu người là nhân.
Phong lưu rất mực hồng-quần!"

Rốt lại, lơ thơ 14 chữ trên kia, nôm na, thiết-thực, giản-dị, tầm-thường, nhưng thật là sâu sắc. Văn đẹp như mặt mỹ-nữ, nhưng ý nghĩa nọc độc hơn rắn. Còn hoa nào hơn hoa hồng, nhưng xin lỗi, hồng có gai, hí-hởn gai đâm, bây giờ bác-sĩ chém đau lắm.

Có người hớp-tớp ngại: "hàm cụ lớn" đối với "của bà to", nghe chưa được chỉnh. Ấy chết! Chính chữ "của" ấy mới là chữ đặc-ý nhất của nhà nho. Trong 14 chữ chỉ có "nó" là bật lên như tiếng trống đánh "thùng", có "nó" câu đối mới hay, một mình "nó" ký thác cả hai ý muốn, vừa khen tâng-bốc, vừa "bốc" ngấm-ngâm hang cua hang rắn, bỏ "nó" đi là bỏ thế nào, bỏ "nằm" sao được".

Đến đây, xin trở lại văn đúng-đắn, có chữ ông đốc, ông huyện, cụ Tam-Nguyên đâu dễ chịu cho qua, và cụ Nguyễn-Khuyến đã viết:

"Có tàn, có tán, có hương-án thờ vua, danh giá vang
lừng băm sáu tỉnh,

Nầy biển, nầy cờ, nầy sắc-phong cho cụ, chị em hồ dễ
mấy lăm người".

Thế là vui cả làng, những sách như vậy mà đem đốt, thật là quá ưống.

(trích Cô Tư Hồng, của Hồng-Phong, Đào-Trinh-Nhất, bản Trung-Bắc thư-xã 1941).

Nhưng chuyện về đàn bà, nói biết đời nào cho hết? (viết 5-VI-1984)

*

* *

Nói chuyện đàn bà cho đã, rồi bắt qua chuyện đàn ông: già, tuổi làm ông nội, ông cố mà còn ham chuyện “phong-nguyệt” gió-trăng, người Pháp gọi “le démon du midi” (con quỷ, không rõ ắt của giờ ăn cháo trưa, “ngọ”, hay giữa đường đời) hoặc văn-hoa hơn là “les feux du couchant” (bóng râm trời tà, hay lửa lóe tàn lúc mặt trời gần lặn), giữa cảnh ba lẳng-nhăng ba chớp bốn sáng ấy, còn bao nhiêu xăng-nhót không giữ để lo kéo cái xác về-cho-đến-nhà, lại đi lo ham việc trai trên gái dưới, thì không khác giỡn với tử-thần, xưa gọi “cỡi ngựa gió” hoặc bị “hạ-mã-thượng-mã-phong”, - về les feux du couchant, trong sách Thánh-kinh vẫn có nói (hãy đọc littérature biblique) nhưng hãy nghe đây lời khuyên chí lý của nhà văn Paul Reboux:

Câu 1.- “Si l’amour veut rôder encore autour de vous, repoussez-le. C’est plus digne. Si, renvoyé, il revient, congédiez-le, c’est plus sùr”. (Nếu dục-tình còn lẻo-đẻo bên mình, hãy khước-từ, xô khéo nó ra. Như

vậy coi có thể-thống với tuổi mình hơn. Nếu đuổi, nó còn trở lại nữa, thì hãy tổng-khư mạnh nó đi. Như vậy, chắc ăn hơn).

Câu 2.- “Et lorsque sonne l’heure de la vieillesse? Faut-il aller jusqu’à dire que chaque fois que l’homme se livre au coït, c’est une pelletée de terre qu’il se jette sur la tête”. Khi cái máy đồng-hồ của tuổi già đã gõ một tiếng keng mà chưa biết thân, còn ham thực-thi giao-cấu, ấy không khác mình xúc một vá đất hất mạnh lên đầu (để sớm chôn thân). (trên đây là làm quảng-cáo không tiền cho quyển “l’Amour Parfait du docteur Michel Orengo”) (sách của luật-sư Lê-văn-Trá cho đọc th.8-1977 trước khi ông lui về Marseille – Pháp).

Đọc sách, nhưt là gặp sách hay, người được mớ sâu vạn-cổ. Tôi vẫn mua sách chợ trời về đọc, gặp thì mua, hoặc may hoặc rủi, chớ nào còn thú chơi sách như cũ, lựa giấy tốt xấu hay lựa theo ý thích. Như tôi mua về đọc cuốn này: “Un rêve de roi”, tác-giả là người Mỹ, Harry Mark Petrakis, do Jean-Gérard Chauffeteau, dịch ra tiếng Pháp, Stock xuất-bản, tôi cũng lượm được hai ba câu dạy đời, tỷ như:

Tr.38: “Les voilà bien les trois fléaux de la vie moderne: la pernicieuse influence du diable, une belle-mère, et des dettes” (Đời nay có ba nạn, tai-ách động trời là một, bà nhạc ác-ôn, nợ nần lút đầu lúc cổ và ma dất lối, quỷ đưa đường, bạc-rạc “nói hay đừng” (ba tiếng sau phải nói lái, phản trở lại mới có nghĩa). Đây

belle-mère, không rõ mẹ vợ hay mẹ chồng, nhưng theo tôi, cả hai đều ít tốt; nợ-nần bởi quá nhiều mới trốn ra khu, còn tuổi già mà còn ham muốn, cho nên con cháu mới phạm tội bất-kính; tôi khi dịch, đổi trật-tự cho dễ viết, xin thông-cảm.

Tr.78: Les hommes sont comme les cloches. Il faut qu'elles sonnent pour qu'on reconnaisse celles qui sont fêlées. (Người đời ví tợ chuông đồng, phải gõ phải khua, mới biết được chuông thanh khác với thứ kêu cộc-cạch). Nhưng chép đến đây mới thấy nước ta giàu hơn họ. Mở từ-diễn của Hội Khai-Trí thiếu gì câu thâm-thúy:

- Chuông có đám mới kêu, đèn có khêu mới tỏ;
- Chuông kêu thử tiếng, người ngoan thử lời;
- Mang chuông đi đám nước người, không kêu cũng đám một hồi kéo côm (hội Los Angelès);
- Người thanh tiếng nói cũng thanh, chuông kêu sẽ đánh bên thành cũng kêu;
- Tiếng ai như tiếng chuông vàng, tiếng ai như tiếng họ hàng nhà ta;
- Chuông già đồng điệu chuông kêu, anh già lời nói em xiêu tấm lòng (Tha hồ mà lựa).

Tr.122: Noi trang này, có tích như vậy, tôi cho là ý-vị nhưt: "Cicéron, đến nhà bạn là Matsoukas, ông này cho Cicéron ngồi trên chiếc ghế gãy hết một chon, Cicéron té, cười lớn mà rằng: "Autrefois, les fléaux que connaissait le monde, c'était la peste, les terres ingrates,

les solitudes sauvages. Aujourd'hui, c'est la peur, l'ennui, le découragement, le désespoir. Et toi, tu passes au milieu de tout ça, serein, inébranlable. Tes souliers sont éculés, tes manches de chemise sont usées, ton col est élimé, et pourtant quand tu agis, on dirait que tu es le maître de ta destinée". (Ngày xưa, con người có ba tai-ách lớn, đó là bệnh ôn-dịch, đất khô cằn không sanh hoa-lợi và cảnh cô-độc thâm-sơn. Ngày nay tai-ách đáng kể là mối lo sợ, mối buồn bực, tình-trạng chán nản ngã lòng, mối tuyệt vọng. Còn mây, mây vẫn sống giữa cảnh hỗn-độn đó, mà tao thấy mây vẫn sống bình-tĩnh, y-nhiên bất-nhiễm, mặc dầu dấp mây lồi gót, áo xơ vai, tay áo rách lồi cùi chỏ, mặc dầu vậy, mỗi lần mây hành-động làm việc gì, mây vẫn giữ được tự-chủ và cầm vững vận-mạng của mây, bao giờ mây cũng thanh-thoi ngê-u-ngao tự-tại, sướng quá! (không y nguyên-vãn, nhưng trời kệ, ngày 6-VI-84).

Cái thú vui đọc sách (tôi thêm chữ "vui" để tránh "thú đọc" (đừng lái lại), "thú xem sách" đã đem cho tôi nguồn an-ủi vô biên. Một cuốn sách xoàng-xĩnh, mua chợ trời, nói về chuyện anh tù vượt ngục, nhan là "PAPILLON" của Henri Charrière, bản giấy tốt của nhà Robert Laffont, Paris, năm 1978 tôi mua giá có 10 đồng, thiệt là "của Trời cho", ngày nay nếu gặp, giá không dưới một trăm, tôi lại làm tài khôn, tiền túi không nhiều mà tôi mua đến hai lần, lần nhưt sách bình-dân, giấy xấu, tôi đổi được cuốn này, mà anh bán sách, trước

quen nhau vì đều viết văn-lá-cải cho tập bán-nguyệt-san BÁCH-KHOA, anh Hoàng không nhận thêm tiền, thiệt là tử-tế quá, tôi cũng không còn thì-giờ kể lại đây, bạn đọc muốn biết cứ ra chợ trời may khi còn gặp trong sách nơi trang 128, có câu này của một ông cố-đạo khuyên Papillon như vậy:

“Dieu donne quelquefois à ses enfants de supporter la méchanceté humaine pour que celui qu’il a choisi comme victime en ressorte plus fort et plus noble que jamais. Vois tu, mon fils, si tu n’avais pas eu ce calvaire à gravir, jamais tu n’aurais pu t’élever aussi haut et t’approcher si intensément de la vérité de Dieu. Je dirai mieux: les gens, les systèmes, les engrenages de cette horrible machine qui t’a broyé, les êtres foncièrement mauvais qui t’ont de différentes manières torturé et porté préjudice, t’ont rendu le plus grand service qu’ils pouvaient te rendre. Ils ont provoqué en toi un nouvel être, supérieur au premier et, aujourd’hui, si tu as le sens de l’honneur, de la bonté, de la charité, et l’énergie nécessaire pour surmonter tous les obstacles et devenir quelqu’un de supérieur, tu le leur dois. Ces idées de vengeance, de punir chacun en raison de l’importance du mal qu’il t’a fait, ne peuvent prospérer dans un être comme toi. Tu dois être un sauveur d’homme et non vivre pour faire du mal, même en croyant que ce serait justifié. Dieu a été généreux envers toi, il t’a dit: ‘Aide-toi, je t’aiderai’. Il t’a aidé en tout et même t’a permis

de sauver d’autres hommes et les emmener vers la liberté. Ne crois pas, surtout, que tous ces péchés que tu as commis sont tellement graves. Il y a beaucoup de gens de haute situation sociale qui se sont rendus coupables de faits bien plus graves que les tiens. Seulement eux n’ont pas eu, dans le châtement infligé par la justice des hommes, l’occasion de s’élever comme toi tu l’as fait”. (Chúa Giê-su đã ban phép lành khiến các con đủ sức gánh chịu bao nhiêu điều ác của loài người làm hại lẫn nhau và đã khiến ai, Chúa lựa làm vật hy-sinh, sẽ thoát nạn và trở nên thêm mạnh và thêm cao-thượng hơn trước. Như con đây, con có thấy chẳng? Nếu con chưa nếm nỗi thống-khổ đường đời như Chúa đã trải trên con đường Thập-tự-giá, thì con nào lên đỉnh cao để đến gần chân-lý của Chúa như hiện nay? Cha đây còn nói thêm: tất cả những gì, những người, những chế-độ, những bộ răng-cưa-ăn-khớp nhau của cái máy hung-tợn đã nghiền, tán nhỏ thân con gần tan-nát đó, tất cả những ai cực-kỳ xấu-xa ác-đức đã hại, đã tra khổ-hình cho con, bọn chúng có ngờ đâu đã làm ơn cho con một ơn vô cùng trọng-đại. Chúng đã biến con ra một nhân-vật cao-thượng hơn xưa rất nhiều, và ngày nay, nếu con được có đủ vừa vinh-quang, vừa từ-thiện, đạo-đức và đủ nghị-lực để lướt qua bao nhiêu trở-ngại trên đường đời để trở nên một con người khả-lân khả-ái cao-cả hơn xưa, tất cả những điều kể đây, con đã nhờ họ mà có. Ngày nay, bao nhiêu ý-nghĩ trả thù báo oán, dầu cho con muốn trước chúng làm sao nay chúng phải đền tội

y theo một cách, dùng con, những tích-oán như vậy, không nên có trong đầu-óc con nữa. Con đã là một thượng-nhân, sanh ra để cứu-giúp đồng-loại, không phải sống để làm hại bất cứ là ai, dầu đó là lấy theo mực công-bằng cũng thế. Chúa đã hết sức nhơn-từ rộng-rãi đối với con đây. Chúa đã phán: “Hãy cố gắng đi, Min đã ban ơn sau”. Và Chúa đã rộng ban cho con đủ mọi việc, Chúa đã giúp con cứu vớt được nhiều người và dẫn-dắt họ trên đường Tự-do. Con chớ nên lầm tưởng rằng những tội-lỗi con lỡ phạm là nặng lắm. Thiếu chi người trong xã-hội địa-vị cao-sang hơn con nhiều và đã phạm nhiều tội nặng hơn tội của con gấp mấy. Nhưng trong lối ân-oán đồng đều theo luật công-bằng, chúng nào được như con leo cao như vậy? Được như con ngày nay vậy”.

Tôi đọc dứt đoạn này, thấy rằng đạo nào cũng cùng đi một đường, vẫn khuyến thiện trừng ác, tôn-giáo như cái bánh-lái ghe, khi thuận buồm xuôi gió thì nào cần bánh lái, nhưng những khi phong-ba bão-táp, lúc đau-ốm bệnh-hoạn, tôn-giáo giúp mau mạnh, không mạnh thì đổ thừa tại số trời chẳng là một an-ủi lớn hay sao? Thôi, nói bấy nhiêu đã là nhiều, duy răn nói, chơi sách là một thú mạnh-lành, sức bực bộ tiểu-thuyết Tàu Kim-Bình-Mai, vốn nói chuyện âm-ô, nhưng trong bộ “Hậu Kim-Bình-Mai” thuật chuyện sau khi nhà Tế-tướng Thái-Kinh bị đền tội và phá tan, mẹ của ông Thái-sur hách-dịch một thuở nay phải đi hành khất độ

nhật, và khi đến chùa gần bên phủ cũ, vị hòa-thượng nhìn được và kêu trả lại bao nhiêu gói nào cơm khô, nào lương-thực nắm ngon rau quý ngày trước bên phủ xa-xỉ quăng-liệng xuống cống xuống mương, chảy qua chùa, hòa-thượng lượm mót lại, phơi khô, nay có dịp trả lại cho Thái-mẫu, chuyện dầu dơ nhưng chứa một bài học như vậy, đốt đi quá uổng.

Kể về truyện Kim-Bình-Mai, đó là ngoại-sử tách ra của bộ Thủy-hử đẳng-khẩu-chí sự tích 108 vị anh-hùng trên Lương-son-bạc, trong Nam gọi tắt là truyện Thủy-hử, Tống-Giang, Võ-Tòng... gái như Phan-Kim-Liên dâm-loàn, sau bị Võ-Tòng bắt về tế anh là Võ đại-lang, thân nghèo bán bánh bao độ nhật mà vì ham vợ có sắc, nên bị đầu độc, sau Võ-Tòng trả được thù nợ, thì vẫn là khuyến thiện, ngày nay ông Mao còn lấy ra phê-bình cho in lại, chớ nào đốt nào thủ-tiêu, vì vai Lý-Quì, khá quan-trọng, Quì tuy lỗ-mãng ưa chém ưa giết, nhưng ông Mao vẫn cho rằng chính đó là dân-tộc-tính của thẳng dân bị hiếp. Thủy-hử có nhiều bản dịch ra quốc-ngữ, Bắc là bản Phan-Kế-Bính, Nam có bản Nguyễn-An-Khương (bác của Nguyễn-An-Ninh) gồm 37 cuốn do nhà in Imprimerie Saigonnaise xuất-bản năm 1906 (trước bản ở Bắc) nhưng in phải nhiều năm mới toàn bộ. Ngày nay, xét ra có đến ba bốn bản nguyên-văn chữ Hán, một bản cổ hơn hết, gồm lối bảy-chục hồi, đến bình-khẩu, chinh-phục xong đám anh-hùng trên Lương-son-bạc là dứt, đánh máy đến đây tôi bỗng giựt

mình, lấy cuốn 2 của bộ Hiếu-cổ đặc-san, nơi trang 67, tôi đã kể cả thầy là sáu bộ chữ Hán, đó là:

- 1) Bản Trung-nghĩa Thủy-hử 100 hồi;
- 2) Bản 100 hồi, có đôi chỗ khác bản trên;
- 3) Bản gồm một trăm hai mươi bảy hồi;
- 4) Bản chỉ có bảy chục hồi, nhưng có lẽ xưa và đáng tin cậy nhất;
- 5) Bản của Thi-Nại-Am soạn, gồm một trăm hai chục hồi, nhưng sau in lại còn 70 hồi;
- 6) Bản có lời phê-bình của Mao-Trạch-Đông, không rõ có mấy hồi. (Năm xưa tôi hỏi và kiếm mua bản này ở Đài-Bắc, tôi bị các bạn bên ấy ngầy-ngà dữ quá, họ trách tôi không biết họ chống cộng hay sao mà còn hỏi làm vậy, sau lại họ chỉ tôi nên hỏi ở Hồng-Kông, nhưng ghé ít thì-giờ quá, tôi không hỏi được).

Sở dĩ có nhiều bản, theo tôi hiểu, có lẽ vì hễ con cháu của Tống-Giang thì nói tốt cho họ Tống, đưa ra thuyết anh-hùng ra đầu hàng chính-phủ được sai đi chinh-an và chết lần hồi, hoặc chết trận, hoặc bị nịnh đầu-độc, rồi lại vẫn là Trung; bản khác thì cứ theo sử mà viết, và bản khác nữa là chế-biến thêm nhum thêm nhị, Phan-Kim-Liên, họ Hoa, họ Bình, vân vân kéo dài ra nhưng chung qui Kim-Liên cũng chết về tay Võ-Tòng.

Ngoài ra, đứng về phương-diện chơi sách, tuy tôi không đọc được Anh-văn, nhưng tháng 10 năm 1976, tôi ra chơi nơi chợ trời, bỗng bắt được tin có một người

ở đường Cách-mạng tháng Tám có một cuốn chữ Ảng-lê nói về Thủy-hử, tôi lên đến nơi thì sách đã bán về tay một Ba Tàu chuyên mua bán ve chai, tôi không bỏ cơ-hội và lặn-lội mất cả mấy ngày công và đã tìm ra manh mối nài lại được cuốn ấy, nhan là "The evolution of a Chinese novel, Shui-hu-chuan" by Richard Gregg Irwin, - Harvard University, 1953 (Lư-tuấn-Nghĩa viết là Lu Chün-i, quý hóa quá mà giá rẻ vô cùng (15đg, 6-X-76). Súc bực người Mỹ và trường trứ-danh Harvard mà còn mê Thủy-hử! Và quả tôi có vảy may về thú chơi sách, là ngày 7-12-1977, tôi mua ở chợ trời thêm được hai quyển Anh-văn "Water Margin, written by Shih Nai-An, translated by J.H.Jackson, - The commercial Press Limited, Hồng-kông 1963, trọn bộ hai cuốn mua 20 đồng (7-12-1977) thiệt là trời cho. Cần gì đọc được chữ Anh, có sách trữ trong nhà, đủ là người chơi sách. (6-VI-84).

Nên chơi sách hay là nên mua tranh?

(viết ngày 16-6-84)

Chơi sách, sách bị hốt. Hết sạch sành-sanh, nào dám than thở, tiên bảo kỳ thân. Tôi thấy lắm người, chẳng biết ắt-giáp gì, vẫn đua đòi bỏ sách chơi tranh. Nói "chơi" chưa đúng, vì họ có tiền, đánh hơi tranh dễ gỏi ra nước ngoài hơn sách, nên chạy theo tranh. Tranh đây chẳng phải tranh Tàu "thủy-mặc" vì làm gì có thứ cổ, cũng không phải tranh Tây của các họa-sĩ và giáo-sư trường vẽ Gia-Định (Joyeux, Le Maire, Mme Gioan...) hoặc trường Hà-nội (Tardieu, v.v.), cũng không phải của các tài-tử kỳ-cụ (Tôn-Thất-Tùng,... Thọ,... Sa), phần đông môn-đệ của họa-sư dạy vẽ Pháp hoặc thuộc lớp tiền-chiến 1914-18, bút-họa chất-phác cổ-điển, vì lớp trước chưa biết "chơi" cũng chưa biết giữ-gìn, nhà cháy, mối ăn, nay không còn lại là bao, tranh tôi nói đây là tranh vẽ dầu hoặc nước màu, của các tay mới, chưa quá nửa thế-kỷ, tác-giả phần đông còn sinh-tiền, không quen mặt cũng nghe danh biết

tiếng, vốn người đồng-điều, hoạn-nạn hiểu nhau, tôi nào dám chê khen cho méch lòng. Không nói được về tranh mới, tranh nửa sặc, chưa già, còn non, vậy thì xin có ít trang về danh-họa cổ của Tây-phương, thường thấy in hình trên các sách nói về mỹ-thuật.

Trong một quyển nhỏ "L'Ermitage" (quên tên tác-giả), trang 106 ghi sơ: "le 15e siècle, en Italie, les artistes élaboraient les lois de la perspective et des proportions du corps humain". Như vậy, Tây-phương hiểu phương-pháp viễn-thị chỉ từ thế-kỷ XV, trái lại Trung-quốc từ đời Đường (Vương-Duy) lại đặt mực thủy-bình (ligne horizontale) và nhìn "từ gần vô trong xa" (cận-thị), và Mao-Diên-Thọ đời nhà Hán đã biết họa chon-dung và vì Vương-Chiêu-Quân không dăng cửa lót, nên bị vẽ hình xấu-xí, khiến có cuộc "hòa Phiên" rắc-rối. (Chiêu-Quân cống Hồ).

Có một ông, làm nghề bào-chế thuốc Tây (dược-sư), trước năm 1975 có sáng-kiến mỗi lần có tổ chức triển-lãm bán dịp lễ Giáng-sanh (Noël), Tết Dương-lịch, ông đều không bỏ sót, đến dự, và sau nhiều ngày nhìn-ngắm, ông mua những tranh dầu, tranh sơn-mài, luôn những bức vẽ phác,... tranh ít choán chỗ, treo chơi cũng vui mắt, xếp vào cạc-tông cũng gọn, dùng một cái, mấy anh vô đây, ông ta xách gói thẳng xông một đường sang Pháp, nghiêm nhiên đó là nhà chơi tranh sớm nhứt, có cái óc mới-mẻ mở đường cho khách mua và bán tranh tân-thời, khỏi nói ông trở nên giàu xụ.

Nhưng mua sắm phải cho cẩn-thận. Thiếu chi họa-sĩ phóng-bút, cũng vẽ chơi, nhại nét bút của danh-họa cũ, gọi làm copie, những bức “ký kiểu” ấy, thỉnh thoảng thường gặp, bán không mắc tiền, các tay con buôn tinh đời, họ mua về, lồng vào khung gỗ quý, đặt dưới kiếng năm ly có mài cạnh, các nhà chập-chủm, túi có tiền, óc chưa đủ kinh-nghiem lân-la đến nài, đưa cổ non cho họ khứa.

Cũng may, trời sinh voi sinh cỏ, họa-sĩ, con buôn, nhà sưu-tập vẫn sống nhàn, mất một tay mọc ra tay khác, cũ đi mới đến, luân phiên trong làng chơi tranh, tổng-kê lại chẳng mất bao nhiêu, còn đông hơn xưa là khác.

1) Hỏi.- Nền tin lời quản-thủ thư-viện, viện bảo-tàng, nhà giáo-nghiem, các tay chơi sành sỏi, nhà nghề hay chẳng?

Đáp.- Hỏi và đáp cũng một mình. Có thể tin được vì họ vẫn là người có kinh-nghiem, nhứt là khi họ có chon-tinh. Nhưng lắm khi họ cũng lầm-lạc như ai, họ cũng mắc bẫy, - khách lão-luyện hái hoa bắt rắn vẫn bị gai đâm nọc chạy, khách chơi hoa biết nói, coi chừng hoa-liều, dương-mai, thiên-pháo nổ thật to, y hệt vi-trùng “tranh giả-mạo” không tha người chuyên-nghiep, càng phong-lưu lắm, càng oan-trái nhiều. Trong quyển “Au pays des antiquaires”^(*) (André Mailfert, Flammarion

(*) Trong quyển “Les imposteurs de l’Art” (Fernand-Demeure, nhà Frédéric Chambriand xuất-bản năm 1951 tại Paris), (sách nói về ngón gian-trá, phỉnh gạt về mỹ-thuật-phẩm), tác-giả cho biết quyển kể trên “Au pays des antiquaires”, xuất-bản năm 1929, nhưng đã trở nên

1954, sách khiêm tốn 171 trang khổ 14x21cm, mua chợ trời 22-6-1980 giá 7 đồng, bất ngờ đó là sách quý, các quán Paris nay cũng không còn), tác-giả André Mailfert tả tỉ-mỉ cách thức giả-tạo cổ vật, giá thử sách này lọt về tay các nhà “chế đồ cũ” ắt là đại họa cho giới học chơi học sắm. “Antiquaire”, vừa là người nghiên-cứu cổ-vật, người hiếu-cổ mà cũng vừa là nhà buôn chuyên bán đồ cũ đồ xưa. A.Mailfert đã từng nhại, đến các hiệu buôn khác lắm, những đồng-hồ chung trên lò sưởi, khuôn hình đời Louis XV, v.v. trông như thật, ông viết sách thuật lại rành-rọt mảnh-khoẻ cách làm, và ngón xảo của con buôn đồ cổ, tôi đọc mà ngán ngấm cho tình đời, và hết muốn chơi. Ông thú nhận suốt hai mươi năm trong nghề, ông đã giả-tạo trên 30.000 món giả (tr.74), nhưng ông có óc chon-chất không thừa dịp đối gạt thế-

(tiếp trang 194)

introuvable bên Pháp. Thế mà ở chợ trời tôi vẫn còn gặp, phải vậy may chăng? (Hai quyển này là sách gối đầu nằm, nếu gặp đừng bỏ qua, đáng tiếc lắm).

- Manuel d’Ethnographie par Marcel Mâuss (Payot 1952) khảo về nhân-chủng học;
- La vie étrange des objets (Maurice Rheims, 1963), dạy về đời sống các vật từ-khi;
- La vie en chose (tác-giả xưng Noctuel, Calmann-Lévy, 1964), luận về gốc-tích đồ vật;
- Les scandales de l’hôtel des ventes (Sheridan, 1926), các tệ-đoan nơi nhà tầm-tầm;
- L’Art de la table (Pierre Andrieu, Albin Michel, 1961), dạy dọn bàn ăn, gốc tích món ăn;
- Les vins de Bourgogne (P.Poupon et P. Forgeot, Presses Universitaires), rượu ngon Pháp.

gian, vật ông làm, ông vẫn bán giá hạ. Có một lần, ông làm ra một bức tranh, đề dưới góc tranh: “sáng-tác năm 1650-1670, tái tu-bổ vào năm 1750 và tranh vô khung năm 1870”, có một vị quản-thủ viện bảo-tàng nọ, thấy tranh thích quá, nên nài mua với giá 100.000 francs, nhưng Mailfert không khứng bán. Ít lâu sau, vị quản-thủ gửi một ngân-phiếu 400.000 francs, kèm một bức thư hỏi nài, nhưng vị quản-thủ chung-hung vì Mailfert gửi trả ngân-phiếu xé đôi vô dụng và viết kèm một bức thư thật nhã: “Tôi sẵn lòng để bức tranh ông muốn đó cho ông chơi, nhưng tôi chỉ tốn 90fr. tiền mua bố và màu, ông hoàn lại tôi số bạc ấy là vừa, vì tranh ấy không đúng cổ và vốn tôi sáng-tác”.

Nhưng trên đời có mấy người được như A. Mailfert? Đa số vẽ tranh giả, gạ gẫm bán giá siết hòng, chỉ biết có kim-tiền. Tội nghiệp cho các nhà tay mơ học chơi, đến vấn kế các sư, gặp như vị quản-thủ nói đây, thật báo.

CHỮ KÝ TRÊN TRANH - đọc sách cũ, học được đôi ba tài-liệu:

Chữ ký trên tranh, bên Âu-châu, thanh-hành từ thế-kỷ XVII. Vào thế-kỷ XIV, đã có ông Orcagua đề tên mình trên tác-phẩm, có lẽ là trước hơn ai, khi thì viết Orcagua scultor (điều-khắc), khi lại đề Orcagua pictor (họa-sĩ), phân phân bất nhứt.

Chính Michel Ange (1475-1564) ký tên mình có một lần trên tác-phẩm “la Vierge” (trình-nữ) trung-bày ở

thánh-đường Saint-Pierre, vì có người trông-trành rằng tranh ấy do một họa-công ở Milan, tên Gobbo vẽ nên Michel Ange mới đề tên mình vào như vậy, cho khỏi nghi-ngờ (trang 14).

Hiện ở viện bảo-tàng Villa Borghèse, có đến hai bức tranh ký Titien, vậy tranh nào là thật, tranh nào là giả? (tr.28).

Bức danh-họa “l’Adoration des Mages” (tôn-sùng các thuật-sĩ), không rõ tác-giả là ai, kể rằng của Greco, người rằng của Bessan, cãi nhau ỏm tỏi, sau nhờ lật vào bên trong mới thấy chữ đọc được Theotokupuli, như vậy không phải Greco mà cũng chẳng phải Bessan.

Tỷ như danh-sư Van Dyck, có để lại lối 70 hay 80 bức tranh là cùng, thế mà tổng-kê hoàn-cầu có đến 2.000 Van Dyck, thiệt là rối. Nhưng nhờ bọn giả-tạo làm ăn sát-nhơn như thế ấy cho nên các viện bảo-tàng bên Âu và bên Mỹ mới có danh-họa và tác-phẩm treo cho công-chúng chiêm-ngưỡng theo lòng đòi hỏi của khách hiếu-kỳ.

Utrillo, đứng trước một bức tranh chính tay ông vẽ, nhưng miệng bô-bô phản-đối rằng đó không phải là tranh của mình sáng-tác. Tại sao vậy? Vì đã trót ký giao-kèo với nhà buôn Pétridès, độc quyền bán tranh của mình, nay nếu tuyên-bố tranh nầy vẫn của mình, thì Pétridès sẽ kiện thưa lòng-vòng lăm. (tr.68).

Riêng về Corot, mới tai hại (tr.81). Khi chưa nổi-danh, buổi hàn-vi, Corot vẽ không biết bao nhiêu tranh mà đếm.

Khi mãn phần, nhà giáo-nghiệm Alfred Capus nói: “Có cả thầy 1.500 tranh do Corot để lại”, mà tranh lọt qua Mỹ-quốc có đến 3.000 bức. Sau đó Capus cải-chính và nói Corot vẽ được 2.000. Nay bên Mỹ, có bao nhiêu tranh có chữ ký Corot? Năm 1937, ở New-York, lập bảng tổng-kê thì khắp nước Mỹ có 20.000 bức! Lấy số trung-bình mà nói, chiết-trung trong 50 tranh Corot, có bức do tay Corot vẽ một vài nét chỗ này, chỗ nọ, kỳ dư đều do tay người khác, học trò học chung một lò vẽ và đề tên Corot vào để gây uy-tín, ai đâu đủ tài phân biệt? Theo Moreau-Nélaton, lại có thứ tranh vẫn do Corot vẽ, lâu ngày màu phai-lọt, tay khác vá-giặm vào. Như vậy bức tranh còn xứng danh là của Corot nữa chăng? Xét ra, tranh giả của Corot, do người khác vẽ, cũng chưa đúng là giả, vì Corot dễ-dãi và nhẹ tánh, mỗi lần có người quen đem tranh lại kỳ-kèo thì ông ta lấy cớ sửa-chữa một vài chỗ, biến tranh thiếu hồn ra tranh linh-động, những tranh ấy nên gọi là gì? Giả Corot, hay Corot giả?

Trang 72.- Constance Mayer là một nữ họa-sĩ đa tài mà thêm đa-tình, nhưng bạc-hạnh. Lúc thanh-xuân theo học nghề nơi lò Suvée rồi nhảy qua lò Greuze. Đi đến đâu đều gieo-rắc, lưu-niệm khi chút tình khi vài mảnh tài-nghề. Nhiều tranh nàng để lại đều do Greuze phóng-tác, thân mình do nàng phụ-họa, Greuze o-bế mặt và đầu. Một mớ tranh khác nàng vẽ chung với thầy là ông Prud'hon, vì tập-tàng là tiếng Việt, nên không biết gọi những tranh ấy là gì cho đúng.

Sau ngày nữ họa-sĩ đa tình này chấm dứt cuộc đời bất mãn, có bỏ lại một bức lơ-dở, Prud'hon nhớ và thương cô học trò bạc mạng, nên tiếp tay hoàn-tất và để tưởng-niệm người quá cố, Prud'hon tuyên-bố đề-tài phác-họa là của Constance Mayer, Prud'hon này chỉ là người nối-điều.

Như vậy không nên hoàn toàn tin vào chữ ký trên tranh. Thuở trước, các danh-sư đều có lò dạy vẽ (không khác bên ta nay dạy đờn), học trò đến đây học phóng bút theo thầy và vẽ theo kiểu-tức của thầy phác-họa, khi thầy rồi-rảnh sẽ xem lại, tô-điểm, sửa-chữa rồi ký tên “thầy” vào và kể đó là tranh của thầy sáng-tác.

Trang 19.- Charles Schwab, vào thời đang vượng, xưng là “ông vua sắt-thép đất Mỹ”. Một hôm lão mua một bức ký Raphael, trị giá một triệu đô-la. Có người mách với lão, tranh ấy là giả, lão cười hề hề: “Tranh lọt vào tay Schwab này rồi, ai dám nói rằng giả. Dầu giả, ở với lão ít lâu cũng hóa ra thật!”

Tóm lại, thời cổ, bên Âu-Tây, thế-kỷ XV, XVI, chưa có trường công mở ra dạy nghề. Vẽ tranh, chạm, khắc, làm kim-hoàn, đồ nữ-trang vàng bạc, đều học nơi lò. Xin lấy lò Ghirlandajo làm tỷ-dụ:

Ghirlandajo dạy nghề cho Michel Ange, lúc nhỏ tên là Buonarrotti. Michel Ange là thần-đồng, vừa mười-ba tuổi đã tài cao, giỏi hơn thầy đến Ghirlandajo cũng ganh. Michel Ange vẽ một bức nhái hệt điệu vẽ của thầy, đến thầy nhìn không ra và quả quyết tranh ấy

do mình sáng-tạo. Michel Ange cười thâm và không tiết lộ. Vả lại Michel Ange đúng là đa tài, vừa vẽ giỏi, vừa giỏi nghề điêu-khắc, luôn nghề kiến-trúc, vừa là một thi-sĩ quán chúng. Cho đến ngày nay, chưa có người nào tài bằng ông, tuy vậy lúc chưa phát-tích Michel Ange vẫn phải ký tên người khác mới kiếm đủ ăn, họa-phẩm, tác-phẩm của mình mới có người mua người hỏi, và như vậy ai dám nói mạo-tể là một nghề nhục-nhã?

Sau này có ông Daguerre (1789-1851) chế ra máy khắc gọi theo tên ông là Daguerrotype, ký kiểu, in lại trên giấy, giống hệt nguyên-tác, có khi đến nhìn không phân biệt bức nào vẽ tay bức nào in trên máy.

Trong sách kể đức giáo-hoàng Léon X có sai Raphael vẽ chon-dung, sau đó giáo-hoàng Clément VII lại lấy tranh Léon X, sai một bộ-thần mang qua dâng cho công-tước duc de Montoue, trước khi giao bức tranh, ông bộ-thần này có nhờ Andréa del Sarto phóng ra một bức khác, khiến nay có hai chon-dung Léon X, một do Raphael sáng-tác, một do Andréa del Sarto coi theo vẽ lại, cả hai tương đối đều quý như nhau.

Theo tác-giả Fernand Demeure viết trong quyển "Les impostures de l'Art", có nhiều bức kiệt-tác của các viện bảo-tàng trên hoàn-cầu, nhiều bức bị liệt vào hạng khả-nghi, vì "chữ Trình đã mất", tỷ-dụ:

a) La Joconde của Viện Le Louvre bên Pháp, vì tranh này kẻ trộm đánh cắp năm 1911, dầu cho nay đã phục-hồi nguyên-vị, nhưng "gái trốn nhà đi ra một đêm",

cũng đủ mấy ông khó tánh nghi-ngờ "tân-trình, thực-đức". (viết ngày 16-6-84) .

Chính thi-sĩ Guillaume Apollinaire luôn họa-sĩ Picasso vẫn bị lôi-thôi tình-nghi trong vụ đánh cắp này, G. Apollinaire bị giữ vài hôm nơi bắt vì tội oa-trữ bộm gian, sau nhờ bắt được tên trộm ở Belgique, nên mới được tha... Tranh La Joconde mặc dầu được trả về viện Le Louvre, nhưng ở Belgique vẫn còn lời nghi-ngờ bức tranh chính đã bị hỏa-thiêu và tranh ở Le Louvre là tranh vẽ lại.

Năm 1949, một nhà buôn đồ cổ ở Côte d'Azur có trưng bày một bức La Joconde y hệt tranh của Le Louvre, xin hỏi đó là tranh ký-kiểu hay quả đó là của Léonard de Vinci?

Năm 1950, bên Mỹ, bác-sĩ Yodston lại định-ninh La Joconde của viện bảo-tàng bên Mỹ vẫn cổ-kính hơn tranh của nước Pháp. Hai nhà giáo-nghiệm Roberto Longhi và Roberto Papini phải dày công cải-chính vụ này.

Năm 1963, tôi qua Pháp, đã thấy tận mắt ở điện Le Louvre bức tranh vô giá này, quan khách đến cung-chiêm phải đứng cách xa bức tranh hơn vài mươi mét, tranh có đặt vòng rào sắt không cho đến gần, dưới chỗ trưng bày có hai lực-sĩ ngồi canh chừng, theo sách chỉ-dẫn, mỗi người có sức cự-đương trên hai chục người muốn xâm-phạm, riêng bức tranh được đặt trong khung kính dày súng bắn không thủng, - khi thu-hồi bức tranh trong tay kẻ trộm đã có ban chuyên-môn giáo-nghiệm

và minh-chứng đó là tranh “thiệt” bằng chứng là thố bố của tranh lấy về vẫn y hệt như sơ-bố cũ giữ lại khi tu-bổ tranh lúc trước (có nói rồi trong Hiếu-cổ đặc-san), vả lại, bức tranh La Joconde của viện Le Louvre, một lần Mỹ-quốc và một lần sau, Nhật-bản, hai nước có mượn của Pháp đem về nước họ cho công-chúng xem, mỗi lần tiền trả bảo-hiểm cả mấy chục triệu đô-la, không lý hai nước ấy há rước tranh giả hay sao? Bao nhiêu ấy đủ chứng nhận giả hay chon rồi, nhưng tình đời, theo tôi “gái vắng mặt một ngày đủ khiến chồng ghen”, và có như vậy mới có giai-thoại voi-cạn chén trà chung rượu của bọn hiếu-kỳ.

b) Bức kiệt-tác La Belle Jardinière của Raphael, tranh bảo của viện Le Louvre cũng bị tình-nghi như bức La Joconde không khác. Có một chàng nọ có một bức, định-ninh của mình mới là tranh thật, còn tranh của Le Louvre là bức “kỳ-kiểu” (copie), nhưng tiếng nói của chàng vẫn không có hồi-âm, vì ai lại cải-chính cùng chàng làm chi, một khi đã biết hiện La Belle Jardinière (Hoa-viên tố-nữ) có đến trên hoàn-cầu tất cả là chín (9) bức!

Xét ra đã mấy trăm năm nay, từ khi thành-lập ra viện triển-lãm, viện bảo-tàng, các tranh kiệt-tác thường bị ngờ-vực về vấn-đề chon-giả, một điều không ai cãi, là nếu tranh không đúng là “chân” thì còn trình bày làm mẫu cho công chúng xem làm chi? Và có một lúc, bên Mỹ-quốc, đã toan lập một viện để trưng bày “đồ giả” (musée des faux) nhưng vấn-đề này “sẩy ngay trong

trúng”, vì có bao giờ các nhà buôn đồ-cổ lại cho phanh-phui mảnh-khỏe và mảnh-lỏi chuyên-nghiệp và mấy miếng sở-trường của họ ra trước mắt mọi người, thì còn gì nghề-nghiệp “làm ăn”? (trang 106 Impostures).

c) Tóm lại, tình-hình hiện-hữu, nói cách khác: sự thật trước mắt ngày nay là: Chính tranh “La fosse aux lions”, nói rõ hơn chút nữa là tranh “Daniel dans la fosse aux lions”, tức hầm chứa sư-tử, hay là “tên Daniel bị nhốt trong hầm sư-tử”, tranh này do vua Charles 1er sai đem phát mãi, ông Burton làm quản-thủ, bụng muốn mua cho viện bảo-tàng Anh-quốc “National Gallery”, viện không đủ tiền, và bức tranh giá 133.000fr. (tiền đời ấy), lọt về tay nhà tỷ-phú Beckett Denison mua được. Tầng tiu chưa kịp vui mắt, dùng một cái, tranh này định do Rubens sáng-tác, bỗng bị xem là đồ giả, và chính tranh thật là tranh hiện ở nhà thờ Goloshill, ai muốn xem cứ đến nơi đó mà xem. Cãi nhau như bọm mỗ bò, sau rốt hai bức tranh, bức nào chon bức nào giả, chỉ có ông trời họa may biết được.

d) Cũng như bức kiệt-tác “Les joueurs de cartes” (kẻ chơi bài), tranh của David Téniers họa, lúc lấy ra phát mãi, cũng bị tình-nghi. Báo Figaro đăng bài của hầu-tước Raousset Boulbon viết, tranh thật hiện vẫn treo tại nhà ông đã nhiều đời liên-tiếp, không dời đổi, và tranh bày bán nơi nhà tầm-tầm quốc-tế ở Paris, Hôtel Drouot là vật khả nghi. Rốt cuộc đầu vào đó, vấn-đề lui êm vào bóng tối, không ai giải-quyết được, chỉ có ông Thánh nghề hội-họa biết mà ông không miêng nói.

Một điều biết chắc chắn “ba bó một giá” là mỗi ông thợ vẽ “tổ sư” đều có một lò riêng biệt, ngoại-trừ ông Ghirlandajo là khó tánh, kỳ dư mấy ông kia, thấy thấy đều dung-túng cho môn-đệ mình tha hồ và tự-do phóng bút vẽ chi thì vẽ, khi nào có bức “xem bộ xài được”, khi ấy thầy mới chấm-phá đôi chỗ rồi hạ bút ký tên mình vào, - như vậy, đó là tranh giả ư? Đúng ra đó là tranh một phần của trò, phần kia của tôn-sư phụ-bút, xin đừng cãi-cọ, và mỗi tề-đoan kia vẫn tiếp tục sanh-sanh, trưởng-trưởng hoài-hoài không thôi, cho đến nay tục ấy vẫn còn! Rubens, Rembrandt, hay một họa-sĩ trứ danh nào khác, chỉ có công đưa ý-kiến ra cho môn-đồ khai thác, chợt khách hàng đến lò, thấy tranh vừa ý thì mua luôn, và thuở ấy, mua tranh như ta nay vào nhà làm đàn mua một cây đàn, khi đem về nhà hễ đàn “kêu”, phát âm tiếng thanh, tốt, êm tai thì đó là may thời gặp được đàn quý, chớ nào nài chữ ký, tỳ dụ đàn của nhà Trần-Đình-Thư Hà-nội, thuở tiền-chiến, hay đàn của hiệu “Tín-Thành” 250 đường Lê-văn-Duyệt (Hòa-Hung) Sài-gòn, hoặc của một nhà khác, khiêm tốn hơn, cũng không cần chạm tên khắc hiệu chi, không cần-thiết. (*)

(*) Một cây tranh, một cây kim, cần gỗ trắng, Nguyễn-Tùng-Bá từ Sài-gòn mang xuống tỉnh Sóc-trăng, bán giá 5\$ (vàng 60\$ mỗi lạng), nay đàn ấy sót lại bán trên 20.000\$. Một tỳ-bà, đáy cẩm-lai, mặt ngò-đồng, bán 18.000 năm 1983, nay giá trên 20.000 (vàng 80.000 một lạng). Trong báo “Temps nouveaux” (Tân thời-đại) số 29 tháng 9-1980 có đăng một tin: cây đàn vĩ-cầm của nhạc-sư Stradivarius, sáng-chế năm 1715, nay trị-giá 1,2 millions de francs suisses, có một nhà hiếu-cổ

Ông Rubens làm việc một cách “tài-tử” lắm, nào xem nghề vẽ làm trọng, ông là sứ-thần thay mặt cho vua, xuất ngoại là thường, thêm ông phóng-khoảng mãi ham vui chè chén với chị-em từ khách-phòng nầy qua sa-lon khác, thật ra ông không còn thì-giờ chăm chú nghề vẽ (trang 34), và có một giai-thoại nầy xin kể lại cho vui:

e) Về Utrillo.- Một hôm, tòa có một vụ án tranh chấp về chữ ký, và có vài bức tranh, rằng của Utrillo sáng-tác, nhưng người nhà của ông vẫn quả quyết là giả.

Utrillo bị lôi ra tòa nghe xử, báo Samedi soir (chiều thứ bảy) thuật như vậy:

Ngày 13-7-1950, các chuyên-gia giáo-nghiệm đang cãi qua cãi lại, thì một ông quản-thủ viện bảo-tàng tên gọi Brenner quả-quyết “đó là tranh giả Utrillo” vì chữ ký, theo ông, không phải là chữ ký quen thấy của Utrillo vậy.

- Coi lại xem - tòa nhấc chuông - hay đó là chữ ký của Utrillo phụ-nhân?

Brenner thua cũng vẫn không phải. Lúc ấy có một nhà giáo-nghiệm tên Schoeller ra trước mặt tòa và khai

(tiếp trang 204)

gặp tại Anh-quốc, ông mua và tặng cho thành-phố Crémone là nơi nhau-rún của thầy đàn kỳ-tài Stradivarius, mỗi lần lấy ra đàn cho khách-quan nghe, vẫn có hai người lính đứng gần người kéo cây violon quý-báu nầy, để phòng đàn bị đánh tráo hay đánh cắp. (tập notes số XIV). Đàn kim trong Nam, tôi chưa thấy cây nào xưa tới trăm năm. Một nhà họ Trần ở Tân-Định, hẻm Phan-Thanh-Giản có một đàn kim nơi cần có khắc niên-hiệu năm mua (1899), tương truyền đàn này trước của Triều (Rạch Gầm) đó là đàn quý đó.

huych tet: -Thưa đúng là của ông Utrillo vẽ và do bà Utrillo mang ra tiệm đổi lấy áo hồ-cừu (fourrures).

Chứng ấy bà Lucie Valore (tức Utrillo phu-nhân) mới chịu khai thật và nhìn nhận "Vì thương áo và muốn có một hồ-cừu như ai" nên đành mang tội "cắp".

Mặc dầu vậy, Utrillo vẫn còn vình-cương chịu một bức là của mình còn một bức kia là đáng ngờ. Sau đó phải mất thì giờ không ít và dày công xem đi xét lại mới rõ ra bức "đáng ngờ" ấy cũng của Utrillo tuốt lượt, chẳng qua vì vẽ đã quá lâu năm, Utrillo tô đi vẽ lại quá nhiều lượt quên phứt và vì không kịp suy nghĩ nên chạy chối như vậy. Trong Nam có câu "tâm-bôn, khỏi lỗ vỏ vế". Nên nhắc Utrillo vậy.

Cũng một phiên tòa ấy, nhưng trong vụ khác, đem ra xử một ông hoàng thứ thiệt, tên và chức-vị rất dài là Georges Khoury Commène, duc de Santiago et de Compostelle, công-tước hai quận chớ chẳng chơi, lại phạm tội giả chữ ký và giả tranh của Renoir, Matisse, Picasso, ba nhà họa-sư danh tiếng. Nhưng công-tước khai "đó là tranh tập vẽ", tòa ân-huệ tha bổng, hủ hồn (ce n'était que des pastiches, non des faux – tôi nhái, tôi học vẽ tôi chơi, chớ không có ý gian! (trang 70). (Lưỡi không xương, nhiều đường uốn-éo).

Trang 24.- Bây giờ mới rõ vào ngày trước kia:

- Albert Klomp phóng tác theo họa-sĩ Paul Potter;
- Paul de Vos nhại des Suyders;

-Johann Van de Broda bắt chước nét vẽ của ông des Breughel de Velours, cũng như các ông des Wouvermann, David Téniers, des Tizano, Constantin Netscher, Van Dyck và Luca Giordano bắt chước nhau qua lại hà-rầm và lộn-lạo làm sao nay biết rõ của ai. Việc đã rồi nui, nay biết làm sao phân-tách?

Phần đông lúc trước ký-kiểu của nhau là chẳng qua vì hám tiền, ngoài ra không có ý gì khác, buổi ban sơ chữ ký cũng chưa quan trọng và vì sau nầy các nhà chơi tranh đòi hỏi về chữ ký mới hóa ra có vấn-đề "mạo danh-tự". Duy một ông Michel Ange ký kiểu thầy là Ghirlandajo là một ca đặc-biệt không giống một ai.

Trang 27.- Năm 1918, giữa trận đệ-nhứt thế-chiến Âu-châu (Đức-Pháp) bỗng xảy ra một vụ, viện bảo-tàng hoàng-gia Đức "Kaiser Friedrich Museum" xin điều-tra về một tranh ký Titien, lại lôi ra bảy tám tranh của Le Titien, vẫn vẽ cùng một đề-tài: "Nàng vệ-nữ ham nhạc với tên đánh đại-phong-cầm" (Vénus se récréant avec la musique et le joueur de l'orgue).

Le Titien vẽ một bức như vậy, nhưng hiện nay viện Le Prado giữ hai bức, ở nước Anh có đến ba bức, một bức khác ở Dresde, một bức khác nữa ở La Haye, và dường như nghe nói có nhiều bức hiện lưu-lạc ở Ý, vậy chớ bức nào mới thật do Le Titien sáng-tác?

Trang 28.- Danh-họa Giorgione lãnh trang-trí cho điện Conseil de Venise, đang vẽ nửa chừng, Giorgione tạ thế vừa ba-mươi-ba tuổi (tuổi Nhan-Hồi) năm 1511,

công việc bỏ dở-dang và chính Le Titien nối tiếp Giorgione, và ông sau thay đổi vài chỗ của ông trước làm, và hiện nay tranh Conseil de Venise, vẫn còn đó, nhưng lẫn lộn phần nào của ai vẽ, khó mà quả quyết, và lấy đâu làm bằng cứ?

Vả lại, vấn-đề định tuổi một bức tranh, rất là lung-chùng, mờ-ám, không làm sao giám định chắc và quả quyết được.

Tỷ như bức kiệt-tác "L'adoration des mages" đã kể nơi đoạn trước, theo ông André Villeboeuf thì vẫn của Greco vẽ, nhưng có người lại cho là của Du Bessan sáng-tác. Sau nhơn lấy tranh ra tu-bổ mới thấy được sau lưng bức ấy ghi rõ ràng của Theotokupuli chứ không phải của hai ông nọ, chừng ấy các giáo-nghiệm-gia mới đành "câm miệng hén"!

Trang 34.- Xin nhắc lại ngày xưa học-trò đến nhà thầy để học nghề, thì vẫn sống chung, ăn ở chung, thầy có "món nghề" nào hay thì truyền-dạy, - trò như thầy chung vẽ, cùng theo một kiểu-cách, phương-pháp như nhau, khi nào trò vẽ, thầy ưng ý, thì thầy "khai sinh cho tranh", "ký tên mình vào", và cũng bán ra với danh-hiệu do mình sáng-tác, - lâu ngày thầy đã quên mà trò cũng không nhớ, rồi làm sao nói cho đúng "đứa con chán chường ấy, cha nó là thầy hay cha đẻ là đứa học trò kia!"

Trong khi ấy, trò vẫn "sao y" "ăn cắp kiểu" hệt của thầy, bắt chước cho nhuần tay, xưa lối học là vậy, từ cách pha màu đến cách cầm cọ để vẽ, hoặc nếu trò có

"hoa tay", trò có thể thêm hay bớt theo thiên-tư phú tánh thì càng hay, những tranh vẽ được bao nhiêu đều dồn chứa tại nhà thầy, lâu ngày thầy cỗi hạc mà trò cũng châu trời, các bức họa bụi-bặm được đưa ra ánh-sáng, bán ra tiền, và muốn cho bức họa thêm nổi tiếng, - khách mua càng chịu, mà người bán cũng không ngần-ngại gì mà không ký vào một chữ ký "có danh sẵn", mới nói nghe hỗn-xược nhưng tỷ thí ký hai chữ "J.C." vào mà đắt giá thì họ vẫn không ngần-ngại chút nào, và "J.C" là tên húy tên kiêng của Giê-su, Thánh-chúa. (trang 34).

Jordaens hay Rubens đều có lò riêng, học-trò đến thọ giáo, vừa học vừa sản-xuất, thầy cũng vừa phê chữ ký lúng xắc, ký không xuể, ngày nay lục-lọi tìm được tờ hợp-đồng xưa giữa trò và thầy, thì khách mua hàng ngày nay cũng công-nhận là hợp-lệ, miễn sao chữ ký vẫn đúng là của vị danh-sư sở tại của lò ấy.

Khi Rubens từ trần vào năm 1640 thì tại lò còn sót ba bức tranh do vua nước I-pha-nho đặt vẽ, có một bức nay treo tại viện bảo-tàng thành Madrid, nhan-đề là "Persée et Andromède" (nhân-vật trong thần-thoại), vẫn do Jordaens vẽ tiếp mới được hoàn bích, và Jordaens lắm khi vẫn nhờ các bạn đồng-nghiệp tiếp tay với mình, khiến nay tranh cổ để lại vẫn lẫn-lộn giữa các danh-bút: Adrien van Utrecht, Jacob van Es, Jan Wildens, Paul de Vos, W. van Ehrenberg, Frans Snyders, Jan Fyt, không hơi đâu mà câu-nệ.

Những sự hợp công, vẽ tập-thể (nói theo nay) như vậy, làm cho các nhà giáo-nghiệm bối-rối vô cùng và không một giáo-nghiệm gia nào dám tự-phụ là không lầm-lạc. Trong một bức tranh xưa để lại, có chỗ do Suyders phóng-tác, chỗ nữa do Jordaens lưu-bút, chỗ khác nữa lại do Paul de Vos phụ-họa, khiến ngày nay giáo-nghiệm, không khác chuyện trong Tiểu-lâm lâu quá nay không nhớ rõ, tích năm anh mù sờ vào thân xác con voi, đưa sờ tai, nói “nó như quạt thóc”, đưa sờ vòi, nói nó ngo-ngoe như con đĩa, chỗ thứ ba “chân voi” và chỗ thứ tư là “chỗ nào”, tôi quên mất, vị độc-giả nào còn nhớ xin điền vào đây, tôi cảm ơn lắm, duy chỗ thứ năm, nhớ mại-mại như là cái vật để gây giống, anh mù sờ vào đâm hoảng-kinh la lớn lên: “Cha ôi, sao nó to bằng cột nhà”, chuyện đã quá xa xưa, tưởng không cần kể lại cho đúng, và việc giáo-nghiệm tranh, sách xưa và đồ cổ, tầm-tạm các nước văn-minh là như vậy đó (theo chỗ tôi hiểu). Viết đến đây nhớ lại lão mù sờ bụng voi, nói nó như cái trống châu, có phải vậy chăng, xin chỉ giáo.

Vì vậy nhiều khi tranh của Jordaens mà có người vẫn định-ninh rằng “giả”, nói phân hai như thầy bói, nó chỉ “giả” một phần nào thôi, và vẫn có một phần là “thật”, và nói cho xuôi một đường là họa-sĩ thời đó đã tùy sở-trường mà vẽ giúp cho nhau, người khéo vẽ tay chân, người khác thiện-nghệ vẽ mày vẽ mặt. Đến sau, khi tranh cổ bán được tiền, thì khỏi nói, ở Paris, ở Flandres hay ở Italie, lò vẽ tranh giả, chỗ nào cũng có.

Trang 36.- Có một người nọ tên là Walter B... có nhiều nghề, vừa nhà buôn, đồ cổ vừa giáo-nghiệm-gia, phê-bình-gia, học-giả nửa sặc, sưu-tập-gia và mại-bán, Walter B... ấy đã bán qua Mỹ-quốc tranh ký Rembrandt, Rubens, Léonard de Vinci, nhiều đến số trăm, nói khiêm, hoặc hơn số ngàn, số vạn, nhưng nghĩ cho cùng, nếu đời không sanh ra Walter B..., thì làm sao viện bảo-tàng Mỹ-quốc và sưu-tập-gia nước Mỹ giàu sụ ấy có đủ tranh để trình bày cho công-chúng nước họ thưởng-thức và để cho các nhà tỷ-phú kia có dịp khoe tiền, và để tiêu-khiển lúc sầu vì thua thằng Việt bé-con? Như đã nói nơi đoạn trước Van Dyck vẽ độ 70 hay 80 bức mà nước Mỹ nay chứa trên 2.000 tranh Van Dyck, thì đã thấy cái công của Walter B... (17-6-1984)

Tự thuở nay, bên Pháp bên Anh, việc đấu giá bán tranh cổ, tỷ như của Rembrandt vẫn có thường, khi thì quảng-cáo rầm rộ, khi lại êm rờ lặng tiếng. Năm 1890, có bày bán một bức, gọi là “Jésus et les disciples d’Emmaüs” (vẽ đức chúa Giê-su dự tiệc với các tông-đồ nơi thành Emmaüs, tranh này nay còn thấy nhiều nơi nhà các người theo Da-Tô). Tranh ký Rembrandt, thêm có ghi niên-hiệu sáng-tạo là năm 1656. Ông Bourgeois đấu giá mua được: 4.050fr. Lúc đấu, Bourgeois “làm hộp” che ồm-tối khiến các nhà kia ngán nên không ai đấu lên, tranh về tay xong, Bourgeois không ngót lời bào-chuốt, và bán đến giá 75.000 fr. Khi ấy con cháu của người chủ trước (bà Legrand) đâm đơn ra tòa kiện nhà giáo-

nghiệm và nhà tầm-tầm thiếu sót trong nghề-nghiep, tòa pháp hai giáo-nghiệm khác xem tranh và cả hai đều tuyên bố tranh kiện-tụng là tranh giả, nhưng trong sách không cho hay phán-quyết của tòa: giả Rembrandt hay là Rembrandt giả.

Chúng ta hãy khoan cười người Mỹ sao quá dễ-dãi, mua tranh một cách bừa-bãi, không phân giả thiệt. Họ không đại khờ chi đâu và luật-lệ xứ họ vẫn có đề-phòng và hàng vào nước họ, họ đánh thuế đoan thật cao để muốn khỏi thuế nặng thì đừng đem vô xứ đồ giả-mạo. Cho đến nay, cự thế-giới đã mạo-tể và bán qua tân thế-giới vô số "tranh vẽ trên bố cũ" với màu cổ-thời, nhưng bọn con buôn vẫn tinh-ma không kém, chúng mua tranh cổ, muốn chở qua Mỹ và để tránh thuế nặng, chúng bôi trên tranh một lớp vẽ khác cho con mắt nhà đoan lầm là tranh xoàng-xĩnh, đánh giá nhẹ, khi lọt khỏi cửa nhà đoan rồi, họ sẽ rửa tẩy lớp màu ở trên thì tranh trở lại như xưa. (trang 39).

Một lúc sau, nhà đoan để ý thấy sao tranh Rembrandt nhập khẩu quá nhiều, khi ấy đoan mới thắt chặt thêm sự canh-phòng và bắt được nhiều vụ mạ trồng đen đánh lừa họ bấy lâu... Bọn buôn tranh lấy làm bối-rối: nếu cần rằng chịu trả thuế nặng, thì mất lời, có khi thâm vốn là khác, nhưng sau rốt họ nghĩ lại và thà chịu ẹp, bởi vì đem một tranh giả vô nước Mỹ, nhưng tranh ấy vẫn đóng thuế nặng, có giấy chứng nhận, thì có khác nào giấy chứng đó là tranh quý, bán thêm được tiền.

Trang 40.- Có một giai-thoại buồn cười: một nhà buôn tranh tên là Del... có mua với giá 40.000 fr. một bức tranh có chữ ký Rembrandt. Mua xong, Del... mời hai nhà giáo-nghiệm lành nghề đến xem, nhưng cả hai đều đồng một ý-kiến: tranh là tranh thật của Rembrandt rõ ràng, nhưng nay đã hóa ra vô dụng, vì trên tranh, chỉ còn chữ ký là thật, còn "màu hồ đã mất", trên tranh, nhiều tay vọc quá, vầy-mớ làm sao nay không còn nét vẽ của Rembrandt, hoặc vì muốn qua mặt nhà đoan, bôi màu trên tranh khiến nay đã mất giá-trị, biết làm sao gỡ vốn? Tranh nay mặt giống như mặt gái nhà Thổ buổi xuống chum! Trước khi dứt với Rembrandt, làm thử bảng thống-kê, suốt hai chục năm, đoan cho vô nước Mỹ tất cả là:

9.428 tranh mang chữ ký Rembrandt,

103.227 tranh ký Corot,

4.236 tranh ký Ziem,

113.254 tranh ký Watteau.

Đó là chưa kể những tranh xoàng-xoàng, vô danh, cho nhập khẩu với thuế nhẹ. Có một họa-sĩ nọ để lại 140.000 tác-phẩm, lấy trung bình ông ta sống bao nhiêu tuổi và mỗi ngày vẽ được bao nhiêu tranh?

Trang 41.- Về ngón xảo trá của giới con buôn tranh, thì không biết kể sao cho xiết. Một khi nọ, họ dám đồn rằng ở Ý, đã tìm được một bức tranh cổ họa hình đức Giê-su thọ hình trên thập-tự-giá y như bức họa có trong

tay của giáo-sư Rostovzeff tìm gặp ở Syrie . Trên bức tranh, Chúa day mặt ngó qua bà Thánh Đồng-trinh, kế bên có hình thánh St. Jean đứng. Hai nhà giáo-nghiệm Ribezzo và di Costa khán-nghiệm và biên giấy chứng tranh kiểu-thức Hy-Mã (style Greco-Romain). Một sưu-tập-gia ở Chile đến mua, dứt giá 1.500.000 đô-la. Sau đó, cha L... từng nghiên-cứu nhiều về sự-tích của Chúa, cha L... ung dung nói nhỏ: "Tranh bán 1.500.000\$ là tranh không thật, vì làm sao đời Hy-Mã biết chon-dung Thánh-chúa mà họa cho đúng. Phải đợi đến thế-kỷ thứ IV, mới biết tạc hình Chúa, vả lại đó cũng là do tưởng-tượng mà thôi, và tưởng-tượng mặt Chúa xinh đẹp ra làm sao là dựa theo câu trong Thánh-kinh Psaume XLV: "tu es beau, le plus beau des enfants de l'homme" (xinh đẹp, đẹp hơn tất cả những con do Người sinh ra): mặt trái xoan (ovale), da men mét, tóc và râu màu lúa-mì chín, lưng còm khom-khom (face ovale, pâle, cheveux et barbe, couleur de blé mûr,... légèrement voûté) d'après Jean Damascène. Vả lại người Hy-lạp vẫn tạc mặt Chúa không có râu. Nơi viện bảo-tàng Đức ở Berlin, cũng thấy Le Christ imberbe (không râu) tạc trên nắm mồ Soulou Monastir nhưng có một vầng hào-quang bao phủ trên đầu (Au remarquable musée de Berlin, on voit un sarcophage de Soulou Monastir qui porte un Christ sans barbe, auréolé d'un nimbe crucifère). (tr.43). Xét ra ngày xưa, chon-dung Chúa như chon-dung các quân-vương, thuở đó có ai dám ngó ngay mặt bao giờ, mà hồng vẽ y như tạc, và chỉ vẽ theo tưởng tượng mà thôi.

Trang 51.- Phong-trào chơi tranh, không khác chơi đồ cổ-ngoạn, hay chơi sách, vẫn đua đòi, hễ ai có gì thì mình cũng phải chạy làm sao cho có giống y mới chịu, như lớp trước, báo Nam-Phong khen quyển "Quả Dưa Đỏ" của nhà văn Nguyễn-Trọng-Thuật thì tủ sách nào cũng mong có một cuốn Quả Dưa Đỏ mới vừa lòng.

Ngày xưa nghe đồn tranh Watteau là tuyệt bút thì sấm Watteau, kể nghe Jean Baptiste Oudry vẽ còn tuyệt vời hơn nữa thì bỏ Watteau chạy theo Oudry mới chịu.

Thét rồi Oudry nhận hàng đặt đến không mọc đủ nhiều tay để cung-cấp cho phải, và đó cũng là một trong các nguyên-do thương-mãi lớn và kỹ-nghệ to trong nghề giả-tạo. Fragonard, Watteau, Léonard de Vinci, Rembrandt, Raphael, Le Titien, Vélasquez, Durer, Claude Lorrain, thiệt cũng có mà giả cũng nhiều...

Ông Fragonard trước là nhon-ngôi của nàng La Guimard. Khi cơm không lành, canh hết ngọt, hai người xa nhau. Nàng vốn là một danh-kỹ danh vang của thế-kỷ XVIII. Khi ôm cảm bước sang thuyền khác, nàng không quên yêu-cầu Fragonard trang-trí cho mình một bức tranh cho tòa biệt-thự số 5 đường Chaussée d'Antin của tình-lang mới. Fragonard đa tình, lui cui vẽ vời cho mát dạ cự nhon-tình, nhưng một thời-gian sau, thấm mệt bỏ nửa chừng không vẽ. La Guimard cậy David nói điều. Lúc ấy David đang buổi chưa ngộ thời nên cầm bút vẽ tiếp... Fragonard, một hôm sẽ lên trở lại xem bức họa của mình bỏ lỡ, nào ngờ nay thấy có tay người khác

vẽ thêm. Fragonard, để trêu tức nàng cự ngoi, “bạc như vôi, xanh như lá”, bèn lượm bút, sửa môi đang cười ra môi đang mếu khóc. Nàng La Guimard nào biết ất-giáp gì, một hôm nàng đưa quan khách đến khoe tranh “Tây-Thi” nào ngờ đứng trước bức tranh nàng Vô-Diệm thì đã muộn rồi! (Lạng vàng đem đổi nụ cười, Miệng cười vẽ mếu, vàng mười hóa xi).

Họa-sĩ không tránh khỏi thói đa tình mỗi chút mỗi nổi con bịnh Tề-Tuyên dùng-dùng! Fragonard thiệt là lắm chuyện. Có một bức tranh, Fragonard khởi phóng-bút rồi cho môn-sanh ký tên là Vincent. Tranh đưa ra phòng triển-lãm nơi salon năm 1777 dưới tí là “Jeune homme donnant une leçon de dessin à une demoiselle” (chàng thiếu-niên dạy một thiếu-nữ vẽ). Theo lời ông Saint-Aubin kể lại, thì nhan tranh như trên không phải không duyên có. Tiền nhật Fragonard đã công-phu dạy cô em vợ tên Marguerite Gérard, vừa mười sáu cái xuân hơ-hớ, dạy thế nào mà thầy mê trò, anh rể yêu thăm em vợ. Fragonard bèn họa một bức tranh độc-đáo, chọn Marguerite làm người mẫu, và để xứng với giai-nhơn, vẽ thêm kể bên một chàng thanh-niên đứng hầu, tranh vẽ được nửa chừng, họa-sĩ nhớ lại vợ là nàng Marie-Anne, vốn có máu Hoạn-Thơ, bởi có ấy mới nhường cho Vincent ký tên, và sự thật dường thế, không có Saint-Aubin khai, thì có nhà giáo-nghiệm nào coi cho thấu?

Trong nghề buôn đồ cổ, tranh cổ, ngón gian không

biết đâu mà đề-phòng. Có một ông nọ, vốn là khách tha-phương ở đâu lại, nhơn vào một hiệu buôn, thấy một bức tranh ưng ý, bèn mua, khi trả tiền xong-xuôi, người chủ hiệu buôn nài cho biết chỗ ngụ, để bốn nhơn mang bức họa tới, khỏi nhọc công bung xách lòng-thòng. Ông khách vui lòng cho biết địa-chỉ, chào rồi bước ra, nhưng chưa khỏi cửa, lại lật-đật trở vào, một hai nói để cho mình đem về, khỏi nhọc chủ nhà. Ông nầy lại nài-nỉ ân-cần, rằng đó là phong-tục đối với khách sang người nhã, vả lại nếu khách có chút nghi-ngờ thì cứ ký tên vào bề trái nơi sau lưng tấm tranh, khi đến nơi đến chốn, khách dư thời giờ xem xét lại. Nói cách mấy, như có linh ứng gì mách bảo, khách nằng-nặng làm theo ý đã định và ngoa-ngoáy ôm tranh ra về cho một nước. Ông khách nầy là tay lão-luyện, đã từng biết mảnh-lời bọm già con buôn. Ông ôm tranh, đi dọc đường thấy tranh sao nặng-nặng, khi về đến khách-sạn, tháo gói giấy bọc ngoài, mới rõ cái khung xấp đôi, trên mặt là tranh thật, dưới lớp đó còn một bức ở dưới, đó là tranh giả, nếu ban nầy, ông tin lời ký tên nơi sau tấm tranh mua, thì khi giao hàng, chủ hiệu buôn giữ lại bức thiệt cho mình, và giao bức giả có chữ ký nơi sau lưng, thì người mua có nói gì được, một khi biết mình bị đánh tráo! (trang 62).

Một lần nữa, cũng về tranh giả, vẽ trên một mảnh gỗ khá dày. Khi rọc miếng gỗ ra làm đôi, thì sẽ có hai bức tranh: bức trên là tranh “chính bản” có chữ ký đằng hoàng, còn bức dưới, trên mặt còn mới tinh-anh thì

muốn vẽ chi cũng xong, tùy theo ý muốn, vẽ thủy-mặc, sơn-thủy hay chon-dung đều được, “tranh có đảm-bảo”, vì sau tấm tranh mua nhà tầm-tầm thì có con dấu chứng minh, không nữa thì chủ hiệu buôn đóng dấu hiệu nhà mình vào, bằng chứng rõ ràng, coi đó làm chắc. (trang 63).

Còn một mảnh-lời nữa là mỗi khi có tin một họa-sĩ tự-trần, và sự-nghiệp đem ra đấu giá phát mãi nhà tầm-tầm, thì các nhà buôn vẫn đua nhau giành-giựt mua tranh “di-bút” bất luận xấu tốt, toàn bích hay vẽ dở-dang, mua là mua chữ ký, hiệu lò và mua con dấu ngày đấu giá. Rồi sẽ nhờ họa-sĩ khác tô-điểm vào là xong, vì vậy ngày nay còn thấy nhiều bức họa mang tên lò Delacroix sản-xuất, kỳ trung sự thật là các tranh ấy vẫn mang nhãn-hiệu cuộc phát mãi sau ngày họa-sĩ Delacroix mất phần, nhưng nào phải đúng do tay Delacroix vẽ. (trang 63).

Một lối khác, tuy tranh vẫn không phải do Delacroix vẽ-vời, người môn-đồ của Delacroix vốn là tay cẩn-thận, nên đã trình trước bức tranh bỏ dở của thầy và xin chữ ký của thanh-tra mỹ-thuật biên giấy chứng-nhận, tỷ như câu “peinture de Delacroix, oubliée dans le catalogue de ses oeuvres”, với cái câu này, tranh bán chạy vo, với giá cao là khác.

Giương nhà buôn và chế-tạo đồ xưa nhái cổ, ông Mailfert không bán một tranh 400.000 quan cho một vị quản-thủ viện bảo-tàng và chỉ nhận 90 quan, nếu nói

vì ông cao-thượng thì cũng được, nhưng theo tôi là tại Mailfert muốn bỏ mất 400.000 kia để cho ông nọ một bài học, nghề ông học chưa tới. 400.000 kiếm được chớ danh tiếng có tài khéo đến sản-xuất đồ nay mà ông kia lắm là xưa, thì thiên-kim còn rẻ!

Một ông khác, tên Emile Bernard, ông là họa-sĩ bậc trung, tài vẽ tầm thường, bỗng vào năm 1937, thấy được một bức tranh của mình sáng-tác, mà khi trưng-bày nơi phòng triển-lãm tranh ở Tokyo lại biên là tranh của P. Gauguin, lẽ đáng nếu ông muốn tài của mình hay giới đến các nhà chuyên-môn còn lắm với tranh của họa-sĩ kỳ tài P. Gauguin thì cũng vinh-vang lắm, nhưng Emile Bernard lại không ưng như vậy, và đã bắt buộc ban trị-sự cuộc triển-lãm phải cải-chính, “của César phải trả César”, ông mới vừa lòng. Tranh ấy năm xưa ông bán cho một người bạn, nay người bạn ấy trở nên nhà buôn, và đã bọc vàng viền thuốc, đổi tên để bán thêm lời, Emile Bernard là người ngay thẳng nên không ưa việc làm thiếu lương-tâm như vậy. (viết 18-6-1984).

Về hoa-tay giỏi nhái tranh cổ của Mailfert, đã nói trên đây và phải nhắc lại nữa thuộc về tài khả-nghi của các tay giáo-nghiệm, là một hôm nọ Mailfert đã bán được 1.000fr một bức nhỏ bút-điệu Hòa-lan y như điệu tranh treo ở viện bảo-tàng d'Orléans, tranh bán chẳng bao lâu, bỗng có một bà giáo-nghiệm đến khen lấy khen để, rằng tranh đã bán, đúng là tranh cổ, vừa cũ-kỹ, vừa đúng nét bút và đúng vải-bố của thời-đại, tranh ấy được

ông này khen là nét bút của Cornélius Van Beer, ông khác dám tuyên-bố tranh ấy vẽ lối 1790 đến 1830, ông khác nữa không đồng ý và nói tranh do thần bút của Van Petteghem sáng-tác lối năm 1650-1670, có cây-tria năm 1750 và giặm chút ít vào năm 1870, lại còn dám cá-cược, rằng “tôi nói nếu có sai xin chịu phạt tiền”, Mailfert đợi nói đã đời, bỗng tuyên-bố chính tay mình sáng-tác. Như vậy các cha giáo-nghiệm-gia có cấp-bằng, hay giỏi chỗ nào? (trang 75).

- Về họa-sĩ Charles Jacques.- Lối năm 1880, ông này rất được nổi danh, tranh của ông bán rất chạy, các hiệu buôn đặt ông vẽ không kịp, rồi việc khó tránh xảy ra là có tranh giả của Charles Jacques xuất hiện. Vài nhà buôn gian xảo, bỗng ôm vài bức giả-tạo ấy, đến trình Charles Jacques xem và cậy chỉnh-đốn tranh vài nét qua-loa, ban đầu Charles Jacques thấy thích-thích vì sửa chơi vài nét có tiền nhuận-bút bạc ngàn, nhưng sau đó ông từ-chối ngay khi biết được bọn kia ăn xối trên đầu, tranh không phải của ông, nhưng vì có nét bút của ông và chữ ký của ông, “giả bỗng thành chơn”, nó cho ông một ngàn, nó bán được bạc vạn, nó chơi “cửa cha” ai chịu. (trang 67).

- Về Renoir.- Cũng trang 67 có nhắc chuyện Renoir được mời vào một hiệu buôn danh-tiếng ở đường Laffitte, chủ hiệu chỉ cho xem một bức tranh và phàn nàn đó là tranh nhái theo kiểu của nhà họa-sĩ Renoir này, ngờ đâu Renoir nhìn một giây lâu rồi nhìn nhận

tranh ấy ông vẽ buổi thiếu-thời, lúc chưa phát-tích, khỏi nói khi ông ra về, chủ hiệu sửa giá bán một-cái-một, vì ngang nhiên có lời chứng của tác-giả kia mà!

- Về Vlaminck, Utrillo, Picasso, Friesz, lối năm 1925, tranh giả mọc lên như nấm, và năm 1947, mọc đến đóng chứa thùng này qua thùng kia, để chở qua Mỹ, thét rồi chính các họa-sĩ cũng không biết mình đã vẽ được bao nhiêu, như ông Utrillo khai mình sáng-tác lối 3.500 bức, trong khi tờ báo Elle tháng 12 năm 1947, quả quyết có đến 100.000 Utrillo sang Mỹ, và tay chuyên làm tranh giả nhiều nhứt là một nữ họa-sĩ con cháu dòng La Tour, bà này khéo tay đến chính Utrillo thấy tranh phải khen “Mieux que les vrais”, còn khéo hơn tranh thật, tranh chính tay tôi vẽ. (trang 68).

Một tệ-đoan khác là nhà buôn làm giao-kèo với họa-sĩ, giao hết tranh của họa-sĩ chỉ mình đặc-quyền bán, thành thử khi họa-sĩ, vì cần tiền vẽ và giao cho người khác bán, thì người bán này bị kiện bán đồ gian, tranh không phải tỷ như của Utrillo, vì Utrillo đã ký giao-kèo từ trước “độc-quyền sản-xuất” hay “độc-quyền phát-hành”. (trang 68).

Thành thử sanh ra chuyện lồi-thôi, y như chuyện “văn con của mình đẻ, nhưng vì thiếu tờ khai sanh”, hóa ra “con không nhìn nhận”, và tranh mình vẽ mà hóa ra tranh không chính thức của mình, v.v.

- Về Ingres.- Năm 1875, họa-sĩ Ingres gặp một cảnh-ngộ khá rắc-rối. Có một ông tướng võ, có một tấm

tranh cổ, ông làm như gương ông đeo càng sáng càng là báu-kiếm, nên ông sai thợ sửa cạo trên tấm tranh thế nào khiến cho gương mặt của tố-nữ trong tranh mất nét và không nhìn ra được đó là my-nhơn nào. Ingres thấy vậy thương tình lấy bút sửa gương mặt nọ lại xinh tốt như xưa, và nay còn giai-thoại về tranh ấy thân hình là của Rembrandt, Titien, Raphael, nhưng mặt vẫn do Renoir y-thị vẽ chớ không sai chạy, đúng là “đầu Ngô mình Sở” như bên ta thường nói. (tr.72).

- **Họa-sĩ Dupré.**- Ông vẫn lục-lục tài thường chớ chẳng hơn ai, nhưng có đến hai anh em, anh là Jules, đắc thời, tranh được kẻ yêu người chuộng, em là Victor, nét bút như của anh nhưng bán không chạy, thừa dịp các nhà buôn mua tranh của Victor, được nói giá, đem về mạ trổng đen, đổi Victor ra Jules, chử sau vẫn Dupré, có ông trời mà biết. (tr.78).

- **Tranh tập-tàng.** Từ xưa nay, “rau tập-tàng là ngon, con tập-tàng là khôn”, vả chẳng canh rau tập-tàng là xách rổ ra vườn gặt rau nào cũng hái, ấy vậy mà nổi canh tập-tàng, khi bụng đói, ngon ghê. Còn “con tập-tàng” là con quá nhiều cha, ai cũng vọc, cũng thử, đến khi ra làng hạ bút vào tờ khai sinh thì ẩn mặt nằm nhà, tuy vậy đứa con nhờ nhiều máu nên khôn tốt bụng, tiếng Tây cũng thạo và tiếng Mỹ, Chà, Chêc đều rành. Đến nay lại có tranh tập-tàng là tranh lộn lạo, từ Cornu, Cherubino, Victor Tillet, nhận diện đó là của họa-sĩ Courbet, rồi từ Adrien Guignet vẽ, khai là

của Décamps, một mặt khác Lucien thành Géricault, Eugène Baudoin hóa ra tranh của Paul Guigou, tranh ký Monticelli ràng-ràng nhưng thật sự do anh em Chaix sáng-tác, tranh Georges Michel đều không phải do ông nầy sáng-tạo mà vẫn do Lebas hay d'Ivry làm, đếm ra 450 bức ký Georges Michel mà bán ra được 1.500.000fr thì ai lại không ham. (tr.78). Vả lại viết văn còn khó, dịch văn cần phải có duyên, tiểu-thuyết Kim-Dung do Hàn-Giang-Nhận dịch-thuật là nhiều người tìm mua, nay con nhận đã bay về trời, nhà văn có tên như vậy cũng thôi ở Chợ Vườn Chuối để về châu Diêm-vương, nhưng bản dịch tiểu-thuyết kiếm-hiệp vẫn còn nhiều Hàn-Giang-Nhận giả. Sách và truyện có nhiều trang mà còn nhiều giả-mạo, hưởng hồ tranh chỉ có một mặt, tha hồ chấm lọ tô son. Còn người đọc, còn người chơi tranh hay mua tranh gởi ra ngoại-quốc bán lấy đô-la, thì sách gian và tranh giả vẫn còn.

- **Trở lại Corot.**- Corot là một họa-sĩ có biệt-tài, nơi đoạn trước đã nói tranh giả ký Corot, ở Mỹ-quốc nay có trên số ngàn, còn hai ca này xin kể luôn:

a) Một người mẫu, nước Ý, ngày trước có đứng hay ngồi làm kiểu cho Corot họa. Nay cũng sinh tài, vẽ được mấy bức, rồi ôm tranh lại Corot, “nhờ thầy chỉ giáo”. Corot gia-tâm bồi-chữa, sửa chỗ nầy, vá-víu chỗ kia, rồi cao hứng ký lẹ tên mình vào, tranh xoàng trở nên danh-họa, Corot nào ngờ, và anh “mẫu” trở nên giàu hóm. (tr.83).

b) Con gái thiên-kim của nam-tước Baron Bosio viết trong tờ báo "Causeries" (luận-đàm) của nàng rằng nàng có một lúc muốn bán bức-tranh Vệ-nữ (Vénus) của cha nàng phóng-tác, nhưng bán không chạy, vì nét vẽ còn vụng-về non-nớt, nàng ôm tranh lại nhờ Corot điểm-xuyết. Corot động lòng hào-hiệp, thêm vô vài nét, hóa Vệ-nữ (Vénus) thành nữ-thần dưới sông "Hà-bá" (Nymphé) tha thuốt nằm trên bãi cỏ, Bosio tiểu-thơ đỡ ngật và tranh bán rất nhiều tiền, "làm phúc làm doan" có nhiều cách, và đây là một. (tr.83).

- Corot và Achard.- Jean Achard là bạn tâm-giao của Corot. Hai người đã từng qua nước Ý tìm đề-tài và chung nhau vẽ tranh. Năm 1884, Achard từ trần, gia-tài sự-nghiệp đưa ra nhà tầm-tầm phát mãi. Tranh thật do tay Corot vẽ bỗng bị tình-nghi "không phải của Corot", vì chung tìm gặp tại nhà Achard, và "phòng phát mãi" chứng minh như vậy. (trang 84).

- Corot và Alexandre Dumas.- Ai cũng biết danh Alexandre Dumas là nhà viết tiểu-thuyết không ai viết lại, bộ "Les trois mousquetaires", ông Nguyễn-văn-Vĩnh lấy dịch ra bộ "Ba người ngự-lâm pháo-thủ" nay đọc còn thấy mê, Dumas mua tại hiệu Georges Petit, một bức tranh của Corot, ngã giá 12.000fr, tiền trả xong, Dumas mời thân bằng đến khoe của, nhưng một họa-sĩ tên là Trouillebert có mặt bữa ấy chê "bức tranh không thiết của Corot". Dumas nổi thâu-lậu mời anh khách xấu miệng ra khỏi cửa, nhưng Dumas vẫn chưa

yên tâm, ông đến viếng Trouillebert mong trốn tạ lỗi, Trouillebert khai thiết chính mình vẽ bức tranh ấy ngày nào và tại nơi nào, và lấy làm lạ vì sao ai chơi ác bôi tên mình và thế tên Corot vào đó. Khởi nói, Dumas đi một vọt đến gian-hàng Georges Petit, ông nầy hoàn số tiền 12.000fr cho Dumas, và sau đó chuyện tranh Corot nầy đồn tùm-lùm lên, trong báo Le Phare de la Loire (báo Hải-đăng thành Loire) do bài của con rể của tổng-thống thời ấy của Pháp là ông Jules Grévy, nghĩa-tế Grévy là chàng Dreyfus, thuật tự sự thì ra Georges Petit đâm đơn kiện ra tòa (bài báo tố-cáo đăng trong tờ Figaro ngày 29-6-1883) kiện đổ lỗi cho nhà buôn Tedesco là người quen lớn giao thiệp nhiều với Corot và đã quả quyết tranh kia là tranh thiết. Nhà buôn Tedesco, trong bức thư đề ngày 2 juillet, đăng cũng trong báo Figaro trút tội cho một nhà buôn khác nữa tên là Cordeil và Tedesco cũng trách nhà giáo-nghiêm Meissonier có một phần trách-nhiệm vì đã quả quyết tranh tranh-cãi đây là của Corot sáng-tác. "Bóng đổ thầy thầy đổ bóng", "Cordeil khai bao nhiêu lòng-vòng là tội của ông De Reum, vì chính De Reum nầy đã giao tranh cho Cordeil bán giùm với một trung-gian bắt mối tên Kievert, và khai Tedesco đã giao 4.000 quan tới tay De Reum, chính Cordeil lãnh tiền còm (commission) chỉ có 200fr, nay phải hoàn 12.000fr cho Dumas, thật là muốn lòi máu hòng, vì vậy Tedesco phải "nuốt" tranh kia, hoàn tiền cho khỏi sự lòi thôi, nhưng đến đây câu

chuyện nào dứt và còn sôi-nổi hơn trước, vì có đơn Trouillebert thưa ra tòa, không cho Tedesco bán tấm tranh vì vốn của Trouillebert là người sáng-tác.

Một nhà giáo-nghiêm xấu mồm, đã kết-luận bằng câu "Quand je veux voir un beau COROT, je vais chez Trouillebert." (Khi tôi muốn nhìn xem một tranh đẹp COROT, thì tôi cứ đến nhà Trouillebert mà xem mà ngắm). Trong sách, còn một câu này thúc-kết: "Il faut dire que ce Trouillebert, paysagiste consciencieux, faisait, sans avoir jamais vu de Corot, des Corot mieux que Corot lui-même. Quand on le lui apprit, il en fut tout chagrin, chercha à se corriger et refit sans cesse du Trouillebert, autant dire du Corot". (Trouillebert này, chẳng qua là một nhà vẽ phong-cảnh, nhưng có tánh quá ư cẩn-thận, tuy không biết Corot, nhưng vẽ tranh điệu Corot còn khéo hơn do tay Corot vẽ ra. Khi Corot nghe thuật lại chuyện như vậy, ông ta lấy làm buồn-phiền, tự kiểm-thảo và đã răn vẽ kỹ càng hơn tranh điệu Trouillebert, tức điệu của mình là Corot), (nhưng đã lai-căn mất gốc, câu này là của tôi thêm). (tr.85). Đọc xong chuyện Corot-Trouillebert hay Trouillebert-Corot này, ngán càng thêm ngán. Té ra từ 1880 bên Pháp mua tranh và bán tranh cho đến nay, vẫn "rối như canh hẹ", và bấy lâu tôi không chơi tranh là chí lý. Một lần tôi không dại không hư.

- Trang 86.- Từ ngày có cuộc tranh-tụng tranh Corot giả, tranh Trouillebert thiệt, một kết-quả bất ngờ

là tranh Corot bán không chạy nữa, vì khách hàng sợ lầm tranh "Corot giả" và đua nhau mua tranh Trouillebert, nhưng một thời-gian sau, thấy tranh ông sau này làm ra tiền, lại mọc ra vô số tranh Trouillebert giả, và cho đến ngày nay thị-trường tranh đành thúc-thủ, thậm chí một tranh Corot, thứ thiệt, đưa ra phát mãi tại nhà tầm-tầm quốc-tế "Hôtel Drouot", chỉ bán được với giá 50francs mà thôi. Và từ ấy bất cứ tranh Trouillebert, thứ giả, thứ thiệt gì, đều kể chung là tranh Corot, và hai nhà họa-sĩ này không sản-xuất phẩm, thì đã có các cây bút-vẽ khác, như Aligny, Fleury, Jules Cagnet, Delaberge, Lapito, Poirot, Lesaint, Dutilleux, Prévost, Buchot, de Villers, đều không ký tên của mình và đồng xưng "Corot sơ-bút" (Corot "première manière", thét rồi có lão J. J. Xavier Didauld, các nhà kia đã chiếm danh-hiệu "Corot bản-xứ", ông ta bèn chế ra và xưng hiệu ký mới "Corot xứ Ý" (Corot d'Italie).

- Họa-sĩ trứ danh Millet.- (tr.87). Millet là tác-giả bức tranh kiệt-tác "l'Angélus" (Hồi chuông "chiêu mộ" bên đạo Da-Tô), vẽ một bác nông-phu lột nón cúi đầu và một què-nữ đặt thúng trứng xuống đất, cả hai kính-cẩn gởi hết tâm-tư thành-khẩn vào ba tiếng làng-làng từ thánh-đường xa-xa đưa tới, bức tranh nguyên-tác, lọt về tay nhà chơi tranh Secrétan, khi ông này từ trần, tranh đem ra đấu giá, bán được 800.000fr là một giá cao kinh-khủng thời ấy, và Millet mất đã trên mười-lăm năm, mà vẫn thấy tranh ký Millet còn mãi. Năm

1891, xét nhà tên thợ làm khung (encadreur) tên Masson ở Cherbourg, Tourlaville, gặp cả một lô Millet mới toanh “cắt chỉ”. Một hiệu buôn ở khu phố gần nhà hát Opéra bán cho một khách hàng Bỉ (Belge) một tranh vẽ hình Charles Chaplin (hề Charlot) được 24.000 fr, tranh xoàng-xĩnh rất tầm-thường, năm 1848, triển-lãm không ai để ý, thế mà sau khi cạo tên người vẽ và giả tên Millet vào là bán được giá như trên đã kể. Một nhà buôn khác tên Notlay, chuyên sản-xuất tranh giả ký Millet, đến viện Le Louvre vẫn mua lăm: quản-thủ Georges Lafenestre của viện này mua của Notlay một bức tranh, nhan là “Paysanne allaitant” (mẹ cho con bú) dưới bức tranh có chữ ký của Millet và đề niên-hiệu năm chế-tạo là 1841 rõ ràng. Ông Lafenestre trả số bạc giá mua là 3.000 quan và đem tranh về treo năm 1896, tháng septembre). Tranh treo chưa được bao lâu, tiếng dị-nghị lan rùm, Henri Rochefort, một người đa văn quảng-kiến thời ấy la lên rằng người của viện bảo-tàng xem thường dân-chúng và giới mỹ-thuật. Nhưng ông Georges Lafenestre vẫn cứng cổ cãi lại rằng tranh ông lựa mua vẫn là một kiệt-tác hiếm có. Người con trai của Millet cũng đến phân-bua rằng bức tranh có vẻ khả nghi, chừng ấy quản-thủ Lafenestre nhượng bộ đôi chút và tuyên bố bức tranh ắt sáng-tác lúc thiếu-thời của tác-giả, dầu sao đó vẫn là một tranh Millet thú thiệt (son Millet était peut-être de la période de tâtonnement du peintre, qu’il était peut être médiocre mais que c’était tout de même un Millet. C’était son coloris, c’était sa

patte, c’était sa griffe). Ông quản-thủ còn chứng-minh: vẫn màu sắc, vẫn chon cặng, vẫn móng vuốt Millet kia mà!

“C’était effectivement la griffe de la vente Millet que l’on avait calquée et reportée sur la ‘Paysanne allaitant’. Quand à la date: 1841, comment l’admettre, puisque Millet n’avait commencé ses paysanneries qu’avec le Vanneur en 1849? Cette fois, Georges Lafenestre et le Louvre étaient quinauds”. (Page 88). (Đúng thế, nhưng con dấu (móng vuốt, griffe) đó là con dấu lúc phát mãi sản-vật của Millet, bọn làm đồ giả nhái lại không khó và đã nhái hết trên tranh “Người đàn bà nhà quê đang cho con bú” này. Và khi khảo về “niên-chế 1841”, khi ấy viện Louvre và quản-thủ Lafenestre đành bèn lên chịu thua, vì trên tranh ghi năm là 1841, còn tài-liệu rành-rành là phải đến năm 1849, họa-sĩ Millet mới bắt đầu vẽ tranh “Le Vanneur”, “Người sảy thóc”, (tức Millet chỉ vẽ và nghiên-cứu cử-chỉ người đồng-quê cũng từ sau năm 1849 mà thôi).

Nay xin nói tiếp tý như tranh “Người đàn bà nhà quê này” (Cette paysanne) cũng như tranh Angélus (Chuông chiều) treo nơi viện Le Louvre đều không phải do chính tay Millet phóng-tác, nhưng có sao mấy tranh ấy vẫn bị tu-bổ sửa đi o-bế lại thế nào khiến chúng đều ô-dễ mất bản-sắc xưa, như vậy mà còn chung bày cho công-chúng coi theo đó mà học-hỏi làm chi. Tranh của Millet vẫn bị giả-tạo mãi, thậm chí

người cháu nội của Millet là Jean-François Millet, mới mất năm 1875, vẫn tiếp-tục vẽ và giả-tạo tranh cũ của ông nội mình mãi, thế cũng gọi được là “gia-truyền” hay sao?

Thời-thế nay đã loạn rồi. Tại làng Barbizon (tôi có viếng nơi này vào năm 1963), các họa-sĩ vô-danh đã làm giả liên tiếp tranh Millet, tranh Diaz, tranh Rousseau, tranh Corot, mãi mãi, và khi thôi giả tranh tân-thời như đã nói, lại giả tranh cổ-thời, và giả được một tranh của Rembrandt, tranh “Un philosophe lisant” (triết-gia đọc sách), tranh giả này, lối năm 1914, bán ra được 13.000fr thì ai lại không ham. Làng Barbizon này nay đã có danh và rất nhiều du-khách được đưa đến thưởng thức tại chỗ nhiều danh-thắng “bịa” (lều tranh, hang động, chỗ làm việc và sản-xuất của Millet và các tay bút-họa hữu danh khác)! (Miễn phê-bình).

Trong sách, nơi đoạn này, có viết câu: “Il faut à chaque âge ses plaisirs”, tôi xin dịch “mỗi tuổi phải có cuộc mua vui của nó”, nhưng xin có chút ý mọn rằng mua vui cách này là quá dễ-dãi, khiến những kẻ ngu như tôi đây đâm ra ngờ mối chon thành và mối hiểu biết của những người quá văn-minh ở phương Tây đối với mỹ-thuật nói chung và đối với ngành tồn-cổ nói riêng vậy.

- **Thị-hiếu của khách hàng.**- Người Pháp ngày nay, đã thấy nhiều biến-đổi xảy ra trong xã-hội của họ, nên trong lối tiêu-khiển, sắm-sanh chung-dọn nhà cửa,

đã thay đổi nhiều trong ý-thức, kẻ ưa chuộng huy-chương, sắc-phục quân-binh (cocardier), kẻ lại thích phục-thù tái-chiến (revanchard, thua ở Điện-Biên chẳng hạn), kẻ thì bài-ngoại (chauvin) vì thương nước không nhằm cách, kẻ khác nữa chỉ lảng-nhăng đại-dột (niais) và thấy đều phí tiền vô lối. Một chàng họa-sĩ què mùa, tên Bauquesne lãnh vẽ tranh “mão nguyên lỗ” cho một nhà buôn nọ ở Paris, nhưng khi Bauquesne ra xem triển-lãm lại thấy tranh mình “ký tên người khác”, hiểu ra vì đổi tên như vậy bán chạy hơn, và mảnh lối con buôn là vậy, có sá chi tranh “Bauquesne” lại ký “Cardin”? (Bên xứ mình, con trai của bà danh-cầm nọ, để tên cha thì là tư-sản, nên đổi họ đổi tên cho thành “bần-cổ-nông” để được chấp nhận cho xuất ngoại).

- **Lại mấy ca riêng biệt.**- Ngày 18 décembre 1903, tòa án ở Paris có xử một vụ khác thường: một tên nọ, “V...” trước làm nghề người mẫu để cho người khác vẽ, nay ngửa nghề cũng cầm bút vẽ như ai, và bị bắt quả tang, đã giả-tạo, nào Delacroix, Corot, Daubigny, Th. Rousseau, Diaz, Harpignier, gần đủ mặt danh họa-sĩ cổ-kim. Xét nhà, bắt được trên 125 tranh giả. Ra tòa, bị cáo khai “tôi bán một tranh Corot, giá 300fr, thì đúng ra người mua đâu thiệt-thời cho bằng tôi!”. Mặc dầu câu nói có ý-vị nhưng bị-cáo vẫn lãnh bốn tháng tù và 2.000 quan tiền vạ. Các vật tang đều bị tịch-thu, lạ nhất là các nhà mua tranh giả, không một ai đứng ra kiện bị-cáo về tội bội-tín vì nếu đứng tên nguyên-cáo (partie

civile) hóa ra “nhà mình có chứa tranh giả hay sao?”. Thà nín cho êm và đừng kiện, không khéo người ngoài biết được thì bộ môn tranh và đồ cổ chung bày trong nhà đều đáng nghi-ngờ không thiết lại càng thêm báo.

- Về bức tranh Cocaïne của Zalamero ở Toulouse.-

Ngày 20 janvier 1950, có tổ chức một cuộc triển-lãm tranh ở tỉnh Toulouse bên Pháp của Hội Thanh-niên Công-giáo (exposition de l'Association catholique des Etudiants à Toulouse). Từ thành Nice, gửi qua một bức tranh nhan là “Cocaïne” (bach-phiến) (cô-ca-in), tác-giả là Zalamero, xưng là môn-đệ của họa-sĩ lập-thể trứ-danh Picasso. Tranh này được chấm đậu và được trình bày ở một chỗ danh-dự, ngày cắt dây băng khai-mạc, có đủ mặt thân-hào tai-mắt, ông khoa-trưởng Dottin đại-nhân, ông Chánh Án nơi tòa, ông đại-diện cho ngài quận-trưởng thành-phố, và các nhà tai mất phê-bình-gia mỹ-thuật, ai ai cũng đều vỗ tay khen ngợi bức tranh tuyệt-phẩm.

Nhưng tuyệt-phẩm, tuyệt-trần đâu không thấy, chỉ thấy chín ngày sau, hũ mắu vỡ tan-tành, không bịt mũi kịp! Đám thanh-niên học-sanh vỗ tay cười lớn: “Kiệt-tác kiểu Picasso của quý vị” là do chính bọn con đây vẽ, năm đứa bọn con, đứa vẽ môi, đứa vẽ mắt, đứa vẽ bàn cờ, đứa nữa cái bắp đùi, đứa chót nguệch-ngoaoc vài nét rớt, chỉ không mấy chốc là xong bức họa, tốn nội vụ có sáu trăm bạc tiền mua màu, mà trêu được bao nhiêu “ngọc-nhân” của “quý-quan”? Tranh treo

ngược mà quý vị chẳng hay. Một giọt màu còn ướm nhều-nhảo, ông giáo-nghiệm nọ lại khen “thần bút Á-Đông” xuất sắc. Thiếu chút nữa, tranh đã được mua và triển-lãm ở viện bảo-tàng. (“On avait accueilli l'oeuvre avec grand respect et exposé la chose à la place d'honneur, où le recteur Dottin, le premier président du Tribunal, le représentant du préfet, les critiques d'art l'avaient admirée et applaudie. Neuf jours plus tard, le chef-d'oeuvre avait été volé: gros émoi ici; immense éclat de rire du côté d'un groupe d'étudiants: “Votre merveille picassienne, c'est nous qui l'avons fabriquée en une heure et demie pour nous ficher des snobs”, révélèrent alors cinq étudiants. Six cents francs de peinture leur avait suffi. L'un avait fait les lèvres, un autre, les yeux; un autre, le damier; un autre, une jambe, à la vite vite, et le dernier avait parachevé le tout de quelques coups de pinceau au hasard. Pour faire mieux encore, il avait été entendu qu'on ferait accrocher le Zalamero à l'envers. Un peu de peinture mal séchée ayant coulé, ajouta à la magnificence de l'ensemble, ce qui permit à un savant critique d'art d'y reconnaître un “signe de profond orientalisme”. Encore un peu, et le chef-d'oeuvre allait être acheté par le musée”). (page 92)

- Về biệt-tài của giáo-nghiệm-gia.- Thiên-hạ đều tin giáo-nghiệm chuyên-môn đều là những bậc kỳ-tài hiếm có. Và Hôtel Drouot là một nơi chuyên về đồ cổ, kinh-nghiệm vô song. Hai thứ ấy, hay giỏi “cái móc xil”.

Nhà đại-văn-hào Anatole France đã từng tuyên bố: "En France, les critiques d'art sont aveugles et les critiques musicaux sourds" (Tại Pháp, chuyên-viên mỹ-thuật thì đui, chuyên-viên âm-nhạc thì điếc). Bằng cố là, tại Hôtel Drouot, người ta quả quyết những dessins ký tên của Eugène Deveria và đề niên-hiệu 1868 đúng là của ông ấy, sau đó truy ra thì Deveria ty trần năm 1865, thì làm sao năm 1868 còn sống hầu vẽ-vời, nếu "cải chính" rằng "di-phẩm" thì cũng không xong, vì "di-phẩm" vẫn phải đề ngày trước khi tắt hơi mới phải! (tr.102)

Kể từ đó, mới chế ra các danh-từ mị-thế: "Tableau attribué à..." thay vì "tableau par..." (tranh định là của....) thay vì "tableau của...", hoặc viết "tableau de l'Ecole de..." (tranh học phái ông này, ông nọ, vân vân).

Một con buôn nọ, bị Hôtel Drouot trả tranh về, không nhận bán, lại dám viết thơ cãi bướng, nếu biết tranh là chơn chánh, thì không đủ để chơi, nào có bán ra, lại lòi thêm cái ngón vô lương thiện mà ngày nay bên nước ta thường thấy. Trước đây, nơi đường Hồng-thập-tự cũ, có một hiệu buôn thường treo bảng "của gia-bảo" và trữ lại những đồ cổ có giá-trị, duy khi khách hàng trả giá cao thì "gia-bảo" vẫn bán ra không tiếc. Gia-bảo là vậy đó hay sao? Hỡi ông Trường-Lộc, đường Hồng-thập-tự? (viết ngày 20-6-84).

Kết luận: Những chuyện gì xảy ra bên xứ ta vẫn đã có từ trước bên Pháp, - tôi chỉ nói đây về giới chơi đồ cổ, sành-sứ và chơi sách, mấy năm sau giải-phóng

có việc chạy ra nước ngoài mới sanh ra việc mua tranh, tranh nay do các họa-sĩ ta vẽ dầu, hoặc vẽ màu, hoặc sơn-mài, nhưng chung qui chỉ lục-đục trong vòng lẫn-quẩn:

- **Nghệ-thuật, mỹ-thuật là gì?** Là từ cái không, làm ra cái có, từ cái có, làm ra đồng tiền. Ngày xưa, khi chánh-phủ dòng hoàng-triều Capet sụp đổ, từ-khi trong cung vua, bàn ghế thập vật trong đền-đài các vương-hầu, đều đem bán ra tương cho dân hưởng, té ra dân nghèo đâu có tiền, đâu có đủ trí để mua và thăng hưởng gia-tài của quý-tộc Pháp, lại là anh bạn lảng-giềng tóc đỏ, và khi Pháp tỉnh-ngộ thì đã trễ, "đồ xưa" đã chạy qua Anh-quốc gần hết rồi. Khi Mỹ qua mua, chỉ mua đồ dư đồ ế. Mấy lần bán đấu giá các vật dụng nhà quyền-quí, sắt vụn, đồng-thau vụn, sau cách-mạng năm 1789, - đồ bỏ cũng có người mua giành, chum đèn chì đem về nhà xem lại, đó là bạc cũ, mốc và thâm đen, chùi lại sáng hóa ra chum đèn bằng bạc. Những chum vàng-vàng, bán với giá đồng-thau, thật ra là chum đèn bằng vàng, nhưng bên Pháp ít có vàng-y và vẫn thường là vàng-xi (vàng métal doré) hoặc vàng pha bạc (argent doré, gọi vermeil).

Bên Trung-quốc, nhà Thanh sụp-đổ năm 1912, cho đến những năm gần đây, khoảng 1960-1980, nhà giáo-nghiệm Pháp Beurdeley sang Bắc-kinh, vẫn còn gặp đồ sứ đời bà Tây Thái-hậu, vẫn nằm trong thùng chưa khai mở và còn mới toanh, và đó là đồ sứ của lò Cảnh-Đức-

Trần (Giang-Tây) làm trước đời Quang-Tự và nạp vào kho vua, chưa từng lấy ra dùng và đợi năm cách-mạng Tôn-Dật-Tiên, mới lấy trong kho vua ra bán đổ bán tháo, cũng như đồ sành (porcelaine) người Tàu bán ra sau khi lật đổ nhà Thanh, ông Grandidier mua giá rẻ mạt và cho đến nay, sưu-tập-phẩm của ông di-chức cho lại nhà nước Pháp nhưng vẫn nằm trên gác viện bảo-tàng Guimet, vì thiếu người chuyên-gia sắp-xếp trình bày.

Bên nước ta, quý và hiếm nhất là đồ sứ men lam trong cung-nội Huế, quen gọi theo Tây là "bleu de Hué", lại hắt hủi chê và không biết giá-trị, đua nhau tìm và mua đồ "men ngọc" (gọi theo Bắc), đồ gốm da nước biển céladon (gọi theo Nam), và khi cấp-ca cấp-cúm ôm ra được, tưởng làm ra tiền đỡ khổ, té ra ế-ảm và thua những món sẵn có tại Pháp và Âu-châu, Mỹ-quốc, vì họ biết chơi trước ta nhiều và họ đã mua từ lâu bên Trung-quốc hoặc ở Á-Đông (Tân-gia-ba, Nhật-bản, Việt-Nam thời tiền chiến) – céladon có sẵn bên Âu-châu là vật mua sắm từ trước đây và kể về "phẩm" vẫn đẹp và cao giá hơn vì họ lựa trước, và céladon bên Việt vốn là muợn-màng kém hơn nhiều.

Cái đáng quý trọng lại xem khinh, tôi muốn nhắc lại đây chuyện mấy chục thoi vàng (mỗi thoi nặng mười lạng), dân chài chài được nơi bãi Sầm-Son thời ông Bảo-Đại còn làm vua, đó là vàng do Cống Chính cướp trong cung chúa Trịnh, nhưng trời không cho gian-hùng làm giàu nên thuyền của Chính đắm nơi biển Sầm-Son, khi

dân chài tìm gặp thì vàng bị ngâm nước ngót trăm năm nên mốc đen, dân chài tưởng là chì là kẽm, bán theo giá "đồ phế-thải lạc-son", nếu nhà đương-cuộc thời ấy có chút kinh-nghiệm chỉ bảo cho dân, thì đâu có chuyện tái-diễn năm ấy tích "đem vàng đi đổ sông Ngô" như thế.

Năm 1975, khi ngôi vua Cao-Miên đổ ngã, bao nhiêu vật quý chùa Thổ trên Nam-Vang tuy không chọn nhưng đã bỏ chạy vào Sài-gòn, tượng Phật trên mấy trăm năm, bằng bạc, bằng vàng, khách-trú là người lợi-dụng, mua đi bán lại, tôi lấy mắt ngó mà không hề mua sắm, vì thuở nay, tôi không thích để Phật trong nhà, vì Phật thì phải ở chùa, duy có người Tây-phương gọi Phật là ngoạn-vật, và bởi mất tín-ngưỡng, nên ngày nay xã-hội mới đảo-diễn như thế.

- Đồ chạm.- Gỗ chạm, ngà chạm, hoặc mạ vàng, từng vang bóng một thời, rồi kể tang-thương chìm-nổi... Bên Trung-quốc, làm cách-mạng văn-hóa, đồ chạm trong nhà dân, bọn tứ-dân-bang đều sai trẻ con vào đục-phá bỏ những gì mỹ-thuật, bắt tội là di-tích của phong-kiến. Ở Huế thời ông Diệm, tôi từng thấy kèo son son phết vàng, nơi lằng-tắm bọn đốt-nát lấy làm cây chống buồng chuối đang trổ, chuối một quây giá đáng mấy mươi mà làm tội một cây kèo "lá ngọc cành vàng"? Năm 1963 ấy, tôi cũng thấy nơi một lăng vua, một tú đời Minh-Mạng, son son thép vàng, nhưng bỏ tro ngoài sân mặc cho mưa dầu nắng dãi, chỉ vì đó là di-tích nhà vua, và

ông Diệm, một con dòng mẩy đời ăn lộc Nguyễn mà dốt lòng phế Nguyễn. Nhưng luật trời khiến: ngày nay gia-đình Diệm ra sao và con cháu nhà Nguyễn, ông dốt lòng tiêu-diệt, mà con cháu nhà Nguyễn vẫn còn.

Đời là giả, không có chi là thiệt. Đền đài xưa, bị phá hư, sau khi sửa chữa thì đền đài ấy đâu phải là nguyên là không từ-vết. Tôi đọc sử Pháp, thấy nói thánh-đường Notre Dame de Paris, thời cách-mạng, các tượng đá trên vách, ông thánh nầy, bà nữ thần nọ, đều bị hạ bệ và lôi kéo xuống đất, bỏ nghênh-ngang chật đường chật sân, dân thành-phố chịu không nổi mùi xú-uế do-bẩn nên xin nhà nước chở đi chỗ khác cho có vệ-sinh, nhưng nhà nước cách-mạng 1789 quá nghèo và không đủ xe chuyên-chở, nên bán các tượng đá ấy cho dân làm xà-bần để xây nền cất nhà, ngờ đâu năm 1978, nhơn đào đất ở Paris, có người đã gặp lại gần đủ mặt các tượng đá cũ của Notre Dame de Paris, nhà nước không trọng và bán làm đồ phế-thải, nhưng đã có nhà Mạnh-Thường ẩn-danh ra tay nghĩa-hiệp lên mua lên và chôn-giấu cho ngày nay gặp lại, và một khi nhà nước sáng-suốt, xét vì nhà thờ Notre Dame, kiến-trúc-sư Violet-le-Duc đã sửa-sang đẹp-đẽ rồi, nay cũng không đủ tiền lôi tượng đá sẵn và thay thế tượng xưa vào, nên thành-phố Paris, tôi nói sáng-suốt là vậy, đã để y Notre Dame de Paris khỏi sửa-chữa và bao nhiêu tượng đá gặp lại, nay đề nghị mở thêm một gian phòng và trưng bày thêm nơi viện bảo-tàng cổ-tích Musée de Cluny, những sáu-mươi tượng cổ biên thêm vài thẻ chỉ dạy rằng đó là "di-tích sót lại của Notre Dame

de Paris", Nhà-nước Pháp đỡ tốn tiền, và Nhà-nước ta nên lấy đó làm gương tốt. (21-6-84).

Trên đây là tôi thuật theo báo Revue des deux mondes, số tháng juin 1978 mua chợ trời, bài viết nhan "Les rois retrouvés de Notre Dame de Paris" của François Giscard d'Estaing). Xưa Pháp tưởng các tượng đá ấy là tượng vua chúa té ra không phải, và ngộ thay đến đá cũng tang-thương, và một thời-gian đâu hoàn lại đó, ai dám chê vật vô-tri mà vẫn có số-mạng.

Điều-khắc-gia Pháp, August Rodin, vốn là một bực sư-phó, thế mà vẫn từng làm đồ giả, và tượng đồng Honoré de Balzac, nhà nước đặt cho Rodin làm, nhưng vẫn bị chê, và bốn mươi ngoài năm sau, Rodin chết rồi, nhà nước mới mua tượng nầy đem đặt tại đại-lộ Raspail như ngày nay đã thấy. Đang thời đó, nhiều tiếng thị-phi chê tượng không "thật Balzac", Rodin mất ngày 17 novembre 1917, nhà văn Georges de La Fouchardière hạ bút phê câu: "cần gì cách làm, có chữ ký là thật rồi" (la façon de produire importe peu, du moment que la signature est vraie). (tr.157).

Đế Napoléon 1er cũng bị phỉnh. Ngày đế tức-vị, cận-thần thân-tín là bộ-trưởng Denon dâng cho ngài cầm một cây vương-trượng (sceptre) quý-báu, vì tương-truyền là của vua Charlemagne ngày trước, sau đó cây gậy-lijf nầy được trưng-bày nơi viện Le Louvre làm di-tích hai vua, đến sau tra cứu ra, đó là gậy cầm tay của một đứa trẻ vô danh, hát kinh trong thánh-đường (chamtre)

thế-kỷ XIV, viện Louvre biết được rút giấu không kịp. (trang 189)

Chiếc ngự-bào, áo choàng của đế Napoléon, cũng chọn điển sai, abeille, loài ong là tượng-trung cho phụ-nữ cần-cù, kết áo hoàng-hậu thì phải, và kết vào áo vua anh-hùng này thì chỉ làm trò cười cho người biết chuyện.

Napoléon là anh-hùng cái-thế một thời gian, Hitler cũng vọc-vạch kinh-thiên động-địa, "dọc ngang nào biết trên đầu có ai" (K.) trong một thuở, hai vị này, tôi đọc sách nào nay đã quên, nhớ mại "lớn tiếng lớn tâm, nhưng 'bủu-bối' nhỏ xiu", theo lời mấy ông giải-phẫu thuật lại, và chính bà Joséphine de Beauharnais lấy vua để cạy thần cạy thế, chớ vẫn bất mãn về việc kia, nghe đầu ông Diệm cũng sao đó cho nên đành ở độc thân cho đến mãn đời, anh-hùng là chỗ nào chớ không phải ở chỗ đó hay sao?

- Về đồ chạm bằng ngà, nghệ-thuật của Tàu chiếm bực nhứt, hột ngà chạm "cửu-khúc liên-hoàn" không biết mấy lớp, lớp này xoay tròn trong lớp kia, thấy đều khéo tinh-vi kỹ-xảo tuyệt thế, xưa bán chỉ vài trăm bạc, người Huế chạm không thua, nhưng nước nhuộm ngà, sắc đẹp hơn, họ giao ngà cho tiên-nâu tâng-tiu và nhựa thuốc làm cho ngà lên nước bóng. Tôi từng thấy người Huế-đô kho ngà và chế thuốc tím permanganate cho ngà mới hóa ra cổ, nhưng làm sao bóng bằng nhựa thuốc phiện. Âu-châu vẫn biết chạm ngà, nhưng các tượng thánh chạm trên ngà voi mammouth, không tinh-

vi bằng ngà Trung-hoa hoặc Việt-Nam, riêng Nhứt-bản, họ chạm những netzké, ngà chạm hình nhon-vật hay thú-cầm lại khéo một cách khác, nghề riêng ăn đứt.

Cách nay độ bốn mươi năm, ở Chợ-lớn và ở Chợ cũ Sài-gòn, vài hiệu buôn nữ-trang, kim-hoàn thường có bán "hột cà-na chạm", mỗi hột giá năm đồng bạc (vàng 60\$ mỗi lạng) tạc hình thuyền du-lịch, dưới đáy chạm tế-vi bài phú "Tô-Đông-Pha du Xích-bích", trong thuyền có nhon vật ngồi, mỗi cửa sổ hai bên thuyền, hai cửa mở ra được và cánh cửa khép vào dễ-dàng, trên mũi có tiệp dọn sẵn thấy rõ từng cái chén đôi đĩa, trước mũi thuyền có tiểu đồng canh nồi nước pha trà, cà-na là trái chua chua, ngậm nước thấm giọng và giải-khát rất hiệu-nghiem, hột cà-na lớn vừa bằng ngón tay cái, thế mà chạm lồng vào cả một giang-san thế-giới, từ Hồng-kông (Trung-quốc) mang qua đây lối 1940 mà bán chỉ có 5\$! Vì không ký tên, nên những mỹ-thuật phẩm này xét ra thật quý và không giả-mạo. Sinh-hoạt thời ấy thật vừa túi con nhà chơi đồ cổ, buổi ấy, gạo chín xu (0\$09) một lít, đúng là cảnh thiên-đàng, tuy vậy mà dân vẫn la lên vì bán một gia gạo (2\$00) chưa đủ đóng thuế thân, mỗi năm 4\$50 đối với người lao-động và 5\$50 đối với dân tư-sản, đóng thuế xong lấy đêm làm ngày và muốn ra đến Hà-nội, chỉ dăng hai tấm ảnh 5x4 và đóng 0\$50 sẽ có một tấm giấy gọi "thông-hành" đi khắp Lào-Miên, Huế khỏi cần xin phép nhà chức-trách, ấy mà đó là thời nô-lệ thực dân à.

Bên Pháp, thợ chạm có danh, Graillon, trước làm thợ đóng giày, sau đổi nghề hóa ra nhà điêu-khắc, vừa có thêm một quán nhỏ, ở Dieppe, chuyên làm ngà giả cổ đời moyen-âge (đời trung-cổ), năm 1855 vẫn còn sản-xuất, và bán chạy vo-vo và Delorge là một điêu-khắc-gia có biệt-tài, nhái được đồ đời Louis XIV và đời Louis XV, không ký tên danh-hiệu xưa và chỉ chế-tạo theo điệu “à la manière de...” (môn phái lò...) các nhà buôn mua về nường, kho, tô màu sẽ bán cao giá, giả rằng ngà cổ. (trang 163).

- về bưu-hoa (con tem, con cò gởi thơ).- Những mảnh giấy có mãnh-lực thay chim nhận đưa thơ này, có trước bên Anh-quốc, vào năm 1837, do một người tên Rowland Hill bày ra trước tiên. Năm 1849, gởi thơ dán tem, được nước Pháp chấp nhận, nước Thổ-nhĩ-kỳ noi theo từ 14 năm sau, và cho đến năm 1863, tục-lệ này mới lan-tràn khắp châu Âu.

Sau đó mới có người sưu-tập và lần hồi lại có tem giả, bán được nhiều tiền... Người Anh lạnh trí hơn ai, nên đã đặt một bộ-môn tem tại viện British-Museum để làm mẫu, rồi lại bày ra đưa tem đến phòng phát-mãi, tỷ dụ năm 1904, một con tem bé-tí nhưng hiếm-hoi màu xanh-lơ giá bán khi còn mới chưa dùng là hai xu (deux pence, penny), xuất phát từ cù lao île Maurice (Pont Office) đấu giá có người mua đến 36.250 francs và người mua ấy là hoàng-tử Anh-quốc (prince de Galles) sau này lên ngôi là vua Georges V. Qua năm 1907, bộ môn của

Ernard, le Roi d'Etioles, toàn bộ bán được 827.752fr, như thế này, ai lại không ham chơi tem và sao lại chẳng có gian-nhon giả tem làm tiền. Ngày nay phong trào này đã trở thành quốc-tế, có in sách cho biết giá và hình thức mỗi năm và mỗi nước. Ở Sài-gòn bộ-môn quý giá nhất, thời tiền chiến là của chương-khế Mathieu, cầm cổ vào Đông-Dương ngân-hàng vay được số bạc 600.000\$ (khi ấy là lớn lắm), khi Mathieu mất, nhà băng xin bán tại Sài-gòn vì sợ chở xa bị đánh tráo, nhưng người thừa kế của Mathieu một hai nài Tòa cho gởi qua Hôtel Drouot, Paris thì bán mới có nhiều người tranh đấu và khởi thiệt thòi, kiện-tụng lòng vòng và tôi không rõ kết quả. Trong Nam trước 1975 có ông Nguyễn-Bảo-Tụng có cho ra một cuốn nhỏ chỉ dẫn và ông là một trong những người chơi tem trước tiên trong xứ. (trang 172).

Trang 183 kể chuyện chiếc mũ vàng của vua Saïtapharnès, xưa đến thế-kỷ thứ 3 trước Tây-lịch, viện Louvre mua năm 1896 giá 200.000fr, đến sau rõ lại mũ ấy tân-tạo, và vụ này tôi đã kể rồi trong bộ *Hiếu-cổ đặc-san*, nên nay không viết lại. (Viện Louvre mà còn lầm-lạc, hưởng hồ mất phạm như chúng ta. (viết 21-6-1984).

- Alexandre Lenoir.- Nhon-vật này, tôi kể lại đây, là để cho thấy một chức-viên có đôi chút tín-nhiệm trong tay, khi quá dễ-dãi thiếu trách-nhiệm, thì mở đường cho “làm giả-mạo” mà chức-viên ấy nào ngờ.

A. Lenoir làm quản-thủ cơ-quan coi về đèn-đài của Nhà-nước vào đầu thế-kỷ XIX. Lenoir nói một tiếng là ra tiền ra bạc, tỷ dụ chúng nhận tác-phẩm nào là “cổ” là “chơn-chánh” thì tác-phẩm ấy từ nay hóa xưa. Có chín món “émail, émaux”, - trong tự-điển Đào-Duy-Anh dịch là “đồ thất-bảo”, theo tôi đó là đồ “Pháp-lam” hay “Pháp-lan” hay “Pháp-lang” đều được, vì đích thị là đồ cũng gọi là “cloisonné”, vì cloisonné là chia ra nhiều ngăn nhiều lớp, đồ cloisonné là đồ bằng đồng có dát ô nho nhỏ, đồ men màu vào là cloisonné, còn viết “Pháp-lan” là vật chế trước tại Hòa-lan, - khi viết “Pháp-lang” thì “lang” là một thứ ngọc ấy, trở lại chín émaux bày lối năm 1800 tại một tiệm lạc-son ở Paris, thế mà Lenoir biên giấy chứng chín món ấy, dưới chữ ký của Pierre Courtoys, vẫn chế-tạo tại Limoges năm 1559, đã chung bày nơi điện Madrid ở hoa-lâm Bois de Boulogne, sau dời về chung tại viện bảo-tàng Cluny, nhưng làm sao qua mặt được người thức-thời như Mailfert, đã từng làm đồ giả-tạo quá quen nên thấy là biết ngay và nói ra chúng ta nay mới rõ.

Mailfert cho biết những émaux của bà Diane de Poitiers đặt trong khuê-phòng ở lâu-đài Anet, luôn cả những món đá chạm tương-truyền của Germain Pilon trên ngôi mộ lăng François 1er, thấy đều giả tuốt. (trang 191). Nhưng không phải chỉ có viện Le Louvre là lầm-lạc, các viện ngoại-quốc ở Budapest hay ở Berlin, cũng vẫn lầm-lạc, chẳng qua bọn gian-phi quá tinh-xảo, và

người chơn thành quân-tử, riêng đây là các quản-thủ viện bảo-tàng, vẫn không hơn tích thầy Tử-Cống, vẫn bị thằng đầu bếp qua mặt, sai nó mua cá, nó lấy tiền đánh bạc thua mất, về nhà đối chủ, mua được cá, nó sợ ươn, đi về nửa đường thấy ao bên lề, bèn thả cá, nó ngáp vài cái, cá lội đi mất dạng, thầy Tử-Cống không quở la lại vỗ tay cười lớn, thằng bếp nói có lý, cá kia gặp nước... “ngư thủy tương phùng” mà rầy nổi chi?

- Michel Chasles.- Ông là một học-giả có tiếng tăm, ông bị gạt vì quá tin một thằng gian tên Vrain-Lucas, nó lòn-lõi bán cho ông vô số tác-phẩm cổ (thủ-bút, thơ viết tay chữ của Pascal, Newton, Molière, Rotrou, La Bruyère, Montesquieu, Rabelais, Shakespeare, rồi lần lượt bút-tích Marie-Madeleine, Jules César, Sapho, Platon, thậm chí có tới di-bút Jeanne d'Arc, Charlemagne, Cléopâtre, Alexandre, thiếu chút nữa ông Michel Chasles chờ mua chữ của chúa Giê-su, cái nghề sẵn tiền mà ít ra đường giao thiệp với ai, ông Michel Chasles quá tin nơi tài học-giả của mình, thêm quá tin lời đường-mật của Vrain-Lucas vốn là thằng điểm-cháy, ông mù-quáng quên xét làm gì Vrain-Lucas tàng-trữ quá nhiều của báu như vậy, hỏi gì ít lâu sau là nó đem lại có liền, đến khi biết được trong 27.000 món của ông mua, giỏi lắm có được 100 món chơn, thật, và số tiền ông đã tuôn lên đến 140.000 francs, móc túi học-giả vốn là quá dễ (trang 193), và đây là một gương cho nhà chơi đồ cổ dư tiền, lãng phí.

- Victor Hugo, Courteline.- Những văn-sĩ, khi thơ-thối, ai ai cũng đều có máu phong-lưu, mua sắm đồ xưa. Ta đã xem rồi tích Alexandre Dumas mua tranh Corot, khi biết rằng giả, trả tranh lấy tiền về; năm 1893, phát mãi sau ngày lâm-chung, bộ-môn collection của nhà chơi đồ cổ Spitzer mới rõ đại đa số đều không thiệt.

Duy có nhà văn Georges Courteline có óc khác lạ hơn ai, là thay vì chơi đồ cổ và “đồ thiệt” để sợ làm đồ giả-mạo, Courteline bày ra chơi “đồ giả” (faux), tranh quái-lạ vẽ khác thường (des ouvrages de peinture ridicules), như vậy mà khỏi lầm!

Victor Hugo, đã nổi danh, nên vật gì của ông, vẫn được nhiều người chuộng. Một giai-thoại: có một người Anh, sang kinh-đô Paris, gặp nơi nhà một người bán đồ lạc-son một ngoạ-hảo có vẽ hai chữ “V” “H”, ông ta lật đặt mua, nhứt định mình đã gặp một di-vật lạc-loài của nhà văn Pháp, ngờ đâu sau đó rõ lại ngoạ-hảo-vật kia vốn là một vật quá tầm thường, vật đựng giấm chua và dầu ô-liu để bàn ăn, vì giấm, Pháp gọi là Vinaigre, và dầu là Huile, trên ngoạ-vật đề hai chữ tắt V. H. vậy thôi. (trang 194).

- Alfred Gauvain.- Được nhắc lại đây để cho thấy nhơn-tâm biến đổi. Sơ khởi, Gauvain chỉ giỏi nghề vá sữa đồ sứ vôi mẻ miệng, nhưng lâu ngày sanh tật, rấp ranh leo thang muốn làm nhà sáng-tác (créateur). Năm 1878, sản-phẩm của Gauvain được trưng-bày triển-lãm tại điện Trocadéro, và các nhà sành sỏi lão-

luyện như Spitzer, Nieuwerkerque, nam-tước Rotschild đều lầm với cổ vật xưa đến thế-kỷ XV, XVI, khiến Gauvain bắt trốn. Một hôm có một khách lạ đến cày tìm một cổ kiếm (grom xưa) của I-pha-nho đời thứ XVI, ít lâu sau, quả Gauvain có vật quý bán liền. Một hôm khác, lại có viễn khách hỏi Gauvain và cày tìm một hausse-col, tức một mảnh giáp che cổ và vai của võ-cử đời xưa, thế mà Gauvain cũng cung cấp được, và hai người chủ grom xưa và giáp xưa, hai người đối với nhau, cả hai đều mừng thầm cho mãi đến lâu sau mới biết “hai cổ vật” ấy cùng do Gauvain sản-xuất. Nhưng để gì họ chịu nói ra là mình lầm, và xét thêm, những giáp xưa, mao sắt, kiếm xưa, giáp nguyên bộ của tướng võ đời cổ, thường thấy trưng-bày nơi New-York, bộ-môn hữu danh Crozat, Horace Walpole, (mua sắm từ năm 1772), đều nên liệt vào đồ vật của lò Alfred Gauvain tân-chế. (trang 196).

Và tỷ như lò làm đồ sứ Manufacture de Sèvres, nay còn sờ-sờ (và năm 1963, tôi từng đến viếng), ngày nay thử ta đi đến đó đặt làm một món Sèvres, thì lò làm ra được liền, và Sèvres vẫn là Sèvres, bất luận tân hay cổ, vì khuôn mẫu vẫn là khuôn mẫu cũ, nói nữa bằng thừa, (trang 197), không như “Nội-Phủ” khó giả-tạo, vì lò cũ đã không còn, và đồ “Nội-Phủ” nhờ xem theo sự lạc-tinh (patine) mà định được.

Đến đây mở một dấu ngoặc: về các vật cũ: đàn xưa, vải cũ, huy-chương, sách cổ, bình trà, bình rượu bằng

kim khí (thau, chì, kẽm), vật xưa binh-khí, guom, súng, thật là khó phân biệt chon, giả, xưa, nay. (trang 205).

- Jean Garnier.- Jean Garnier này, vừa giỏi nghề điêu-khắc, chạm trổ (sculpteur, ciseleur), vừa thiện nghệ dát đồng dát bạc dát thiếc (émailleur), nhưng ông có lương tâm nên món nào làm ra là ký tên và bán ra theo giá lương-thiện, duy khi con buôn đến mua của ông rồi đem về đổi tên khác thì làm sao tránh? Viện bảo-tàng South-Kensington Museum có nhiều món cổ, ghi là của Benvenuto Cellini, kỳ trung đều do tay Jean Garnier chế-tạo. (trang 198).

Năm 1942, có người đem đến viện Mỹ-thuật ở Paris, một bình xưa loại có hai quai và gọi "amphore", bình bằng vàng, có giấy chứng nhận tìm được tại Pompéi (lúc xưa bị chôn vùi trong tro lửa hỏa-diệm-son Vésuve năm 79 dương-lịch), nhưng bình này đã đem bán một lần năm 1936, trị giá 3 millions, chẳng những không mua mà còn báo tin cho nhà chức trách, - giấy chứng nhận lại do một giáo-hoàng thủ-ký, nhưng vì giá quá cao, vật khó tin nên ế độ. (trang 199).

Đến đây chấm dứt là vừa. Ôi! Giả ôi là giả! Mạnh-Lệ-Quân là nàng gái đẹp trong một tiểu-thuyết Tàu do một người thiếu-phụ đặt ra. Khi Lệ-Quân sang cả, thì lại có hai ba nàng con gái, ham có chồng sang, nhảy vô nhận mình là Lệ-Quân, và đó là nhon-vật mà vẫn giả. Đi hỏi con chị, khi cưới về là cưới con em: giả và lỡ rồi phải ung làm vợ, "tưởng đặng xưng anh, hóa dượng mây"!

Khi lựa là sứ Lê, đồ trong Nội-Phủ, trả tiền xong đem về, hóa ra đồ Nhựt, đồ Đài-loan, giả và tiền đã mất. Không dám đi sâu vào triết-lý, không viết về tranh đời bây giờ, vì không muốn đụng chạm. Kể lại các việc xảy ra bên Tây, và thấy bên ấy, người làm politique (chính-trị-gia) chuyên lừa thân chủ mình là quần-chúng; nghị-sĩ lừa cử-tri; đàn bà và đàn ông lừa nhau (việc này đâu đâu đều có, không riêng gì Pháp); kỹ-nghệ lừa thương-gia; thương-gia bịp người mua, tó gạ thầy gạt chủ, chủ phỉnh người làm công, danh-từ "faux vieux" (giả xưa), faux-vrai (giả là đồ thật), vrai-faux (thật là giả ngay), đều là danh-từ của Tây bày, ông bà ta nói tiếng mẹ đẻ, những chữ ấy xưa kia chưa có. Nước ta không xưa bì Trung-quốc, Ai-cập, Ấn-độ, nhưng nhờ tôn-giáo không bắt buộc và tha hồ tự-do, khiến nên cari cũng tập ăn cay đến ghiền và đòi cà-ri Ấn-độ, bít-tết cũng xoi, caviar càng chịu, con giò con mỡ đều biết mùi, hoan hô người Việt và giả ôi là giả. Chơi đồ giả như Courteline mới thật chắc tay khỏi lầm. (22-6-1984).

Bào-ảnh, cái bọt và cái bóng

Chơi đồ cổ, mua sắm đồ xưa là tục nếm-nuối cổ-thời, có kim thì phải có cổ, - đời không lý như vậy hoài, và chơi vật xưa là nuôi chút hi-vọng, để quên đời mộng-mị. Thiết tưởng đó là một thú vui lành mạnh, không nên làm cho dân chán nản thôi chơi.

Đã sạch-sành-sanh như con bạc thua một mẻ to trút túi, tuy vậy còn cỏ còn voi, từ túp lều xây dựng cho trở lại phố nhỏ nhà rộng, óc mỹ-thuật làm cho nhà như "người đau mới mạnh", chồi lá ăn bộ-vận với ghế bàn ọp-ẹp, nhà tranh phải giường tre, ván dầu mới xứng, nhưng không phải mãn kiếp chịu nghèo, lâu ngày sắm được bàn thờ, tủ, liễn thì đã ra hàng khá-giả. Muốn cho dân mặt kiếp hoài hay sao? Thì phải cho dân còn giữ lại một thú tiêu-khiển với chữ. Nước chúng ta không có lâu-đài cổ (châteaux) như bên Pháp, không có điện-đền bằng đá xưa như trên Angkor của Miên, cũng

không có kiểu chùa Phật cổ như bên Nhật, giữ mấy trăm năm không trầy-trụa, vì trẻ con và người Nhật không có óc phá-phách viết bậy-bạ như bên ta, thậm chí ngoài Bắc có phủ chúa Trịnh thì vua chót nhà Lê đốt mất, điện Cần-Chánh ở Huế cũng làm mồi cho lửa, còn lại một tòa cung-điện nhà Nguyễn, có lẽ mỗi-một rồi đây cũng gặm-nhấm chờ ngày sụp đổ, trong nước còn lại chút ít vật xưa, tưởng nên khuyến khích bảo-tồn, giữ cho không đem ra nước ngoài là phải, nhưng đăng-ký, tịch-thu, làm cho dân sợ tẩu-tán tán-li bán rẻ mất dấu-tích của dòng-họ, tưởng không khác bắt trong nước thụt lùi sống trở lại cảnh trần-truồng cổ lỗ. Tiến-bộ là vậy à?

Thua là thua vật lớn đền đài, chớ vật nhỏ, đồ ngoạn-hảo, chúng ta không thiếu. Và nên để cho dân chơi. Tôi đã từng thấy ở Huế, người ta bỏ ngoài mưa gió những tủ gỗ quý, sơn son thếp vàng, vì chê là vật di-tích của vua chúa, và dùng một cây kèo trong cung nhà Nguyễn, lấy một vật đáng giá bạc ngàn như vậy, đem chống ngoài vườn phơi nắng phơi mưa để giữ một buồng chuối không đáng mấy đồng tiền khỏi ngã đổ rớt rơi vào bùn cát, thật là hủy hoại và phí của.

Ngày xưa sắm hòm để chôn người chết. Nay người chết không đất để gói xác mục, tôi dám chắc trẻ con luôn cả thanh-niên tuổi dưới đôi mươi, làm sao biết và tả bộ-vận chiếc quan-tài: hòm đất là gì, hòm vỏ măng, nắp trấp, hòm mái, hòm chum ngang là gì, hòm lèo,

hòm sức ra sao, rương xe giường hòm là cái thá gì, ấy, tuy những danh-từ ấy có nhan-nhân trong tiếng nói ông bà để lại, thuộc văn-hóa, văn-minh Việt cần phải biết, không biết là người mất gốc đi rồi.

Cái hòm, không cần biết đến, còn như bộ chén-trà, cung-kiếm, sách-đèn là gì? Thì phải dung cho dân còn giữ lại cho cháu con biết, không thì mất luôn văn-hóa, và đâu còn tinh-thần dân-tộc. (23-6-84)

Vài mảnh-lời của con buồn đồ cổ Tây-phương

Trước khi vào đề, tôi xin thuật lại những gì tôi biết chung quanh tủ bàn trong Nam. Không kể những ghế bàn từ trước đời Minh-Mạng, những vật ấy trong những năm loạn-ly vì giặc Ngụy-Khôi, đều bị tiêu-hao trong binh lửa, vả lại cũng không có nhiều, một là vì dân-cư không dư tiền, ít se-sua, hai là dầu có của cũng không dám phô-trương vì nạn quan thường dòm ngó, trong nước lại chưa được yên-ổn cho lắm. Phải đợi thái-bình trở lại, nhứt là trong khoảng đầu thế-kỷ Delacroix, những năm 1901-1920, đất rừng khai phá thành ruộng nơi Hậu-giang, khiến dân có tiền lo dựng nhà-cửa, nhưng vẫn còn theo phong-tục cổ, nhà trệt năm căn cột gỗ đã là khá-giả, và cách chung dọn trong nhà, gồm bàn thờ tổ-tiên có lư-hương đồng, lục bình Giang-Tây mua trong Chợ-lớn, vài bộ ván gỗ, thường là ba tấm, gọi bộ ván ba, bộ ngựa ba (ba tấm ván), đã là nhà "có máu mặt" lắm rồi. Khi phóng

đường xe lửa lên rừng cao, miệt Tấn-linh (Biên-hòa, Thủ-dầu-một) nhom phá rừng già cốt cây cổ-thụ thiên-niên, mới có ván-hai, tức bộ ván hai tấm, mỗi tấm dài trên ba mét, bề ngang cỡ 0,90 mét, bề dày cỡ một tấc Tây (0,10 mét) và lúc ấy lối 1920, nơi sản-xuất "đồ mộc" vẫn là ở Lái-thieu (thuộc tỉnh Thủ-dầu-một) có hai nhà làm đồ gỗ lớn là nhà Nguyễn-Hiệp-Hòa và Nguyễn-Long-Thao muốn thợ khéo từ Bắc vô, cần ốc xa-cù và chạm trổ rồng-phụng tứ-linh, trong khi ấy, nơi đường Catinat có nhiều nhà thương-gia lớn từ Hà-nội vào Nam lập nghiệp, như: nhà Đào-Huống-Mai bán tủ cần khéo, và ghế sa-lông kiểu Louis XV, chum chạm mai-trúc, lưng ghế cần xa-cù, toàn bằng gỗ quý và danh-từ gỗ gụ, lim, vàng-tâm bắt đầu làm quen với tai, nhĩ trong Nam từ ấy. Xuống đến những năm 1930-1945, miệt Biên-hòa với kỹ-nghệ mới, vườn cao-su, đồn-điền lớn, người Tây phục thủy-thổ, đem vốn qua làm ăn lớn, khi ấy họ mới chở qua bàn ghế tân-thời, ghế có nệm ngồi êm-ái và lưng ghế lót gấm quý, nhưng người thợ mộc khéo của ta vẫn lấy kiểu ấy mà biến thành ghế danh-mộc, có mặt chạm trổ kiểu Pháp, rồi sau này vì gỗ bên xứ ta có vân sần đẹp, nên bàn ghế để mặt trơn, khoe vân rục-rỡ của thớ cây, hoặc dùng ốc xa-cù thay cho gấm Tây-phương khó kiếm. Khi ấy nhà nước Pháp mới mở trường dạy về công-nghệ, và có trong Nam cả thấy các trường cỡ Trung-học:

- trường ở Biên-hòa, dạy làm đồ gốm (ngày nay gốm nhái céladon đời Tây đã khó kiếm);

- trường ở Gia-định dạy vẽ;
- trường ở đường Mac-Mahon (Sài-gòn) dạy thêu, nhưng ít học-trò nên sớm dẹp, ít ai biết;
- trường ở Thủ-dầu-một dạy làm đồ mộc;
- trường dạy nghề máy tàu, máy xe hơi ở Sài-gòn nay là trường Cao-Thắng;
- trường ở Sài-gòn, đường Chasseloup, gọi "trường bá-nghe", nhưng chuyên đồ mộc như trên Thủ-dầu-một. (Nhờ hai trường này mà người thợ học được cách ghép đồ mộc kỹ hơn xưa và chú-trọng về mộng-mẹo y cỡ nhau, chớ lúc trước chỉ chăm chú khéo léo bóng-bẩy mà ít quan tâm đến đúng mực đúng ni-tắc, vân vân.
- một ngành bị bỏ quên là nghề làm đôi-môi, để tự nhiên người Hà-tiên khai thác theo cổ-truyền, cũng như nghề làm vòng bằng huyền, cũng chỉ ở Hà-tiên mới có huyền, v.v.

Thời tiền chiến, đường Catinat có nhà Chauvin, Tây lai Bắc, chuyên bán đồ bạc, đôi-môi, ngà.

Trước đời Minh-Mạng thì trong Nam, rừng rú còn nhiều, dân cư thưa thớt, nhà các quan to thì phần nhiều là người Miền Trung, vào đây làm tuần-phủ, án-sát, hết nhiệm-vụ thì lui về quê-quán, bàn ghế đem theo đủ dùng là chế-tạo ở Miền Trung, khi đổi đi thì chở theo, năm khi mười họa mới nhường lại cho mấy ông bá-hộ trong này mà cũng chẳng nhiều. Một nơi qui-tụ nhiều

bàn ghế cổ có giá-trị, theo tôi biết và thấy, thì chỉ nơi nhà cổ ông Trương-Vĩnh-Ký và một nơi nữa là nhà từ-đường dòng Trương-Minh-Giảng ở Gò-Vấp, còn những nhà đồng thời với ông Ký, như nhà Đỗ-Hữu-Phương (Chợ-lớn) nhà ông Trần-Tử-Ca (Hốc-môn), lúc tôi lên đây thì không còn dịp đến được mà xem hòng biết. Chợ-lớn có vài nhà bá-hộ (giàu lớn) như nhà Hộ Xường, Hộ Định, tôi từng thấy, nhưng bàn ghế và lối chung dọn đã lai-căn, không lấy ra làm tỷ-dụ được. Tôi nhắc lại trước giặc Ngụy Khôi, trong Nam bàn ghế rất ít, dân quen dùng lọ hũ để dồn áo quần vào, bèo-nhèo trời kệ nhưng tránh được con mắt thèm muốn của quan và của quân gian. Người Tàu, họ vẫn dùng bàn ghế theo kiểu của họ, tiệm buôn nhỏ, thì bàn ghế bằng cây thông trắng, có sơn mài sơ một lớp để tránh mối-mọt và bán thật rẻ (Ba tôi có để lại hai bàn vuông, gọi bàn độc, bằng gỗ thông, sau mua được đồ Lái-Thieu chở xuống Sốc-trắng, thì hai bàn gỗ thông bán ra chưa được tám đồng, nhưng xin chớ quên một đồng thời đó đi chợ mua thức ăn ba bốn ngày và vĩ-vèo có gà có vịt, và sáu đồng bạc là mua được một chỉ vàng. Khi phá rừng mở đường hỏa-xa, cây trên rừng nhiều cây sống có trên mấy trăm năm. Năm triển-lãm Luro, lối năm 1942, và trước nữa vào năm 1928, lúc tôi cưới vợ, Sài-gòn có bày hai cuộc triển-lãm, và tôi từng thấy một bàn tròn toàn gỗ trắc, mặt bàn kinh-tâm chín tắc Tây, nguyên một miếng gỗ liền lạc, trong thẻ ghi lấy ở Sơn-Tây trong trận đánh có Henri Rivière, tức lối 1885, gỗ trắc thuở nay lớn cỡ sáu

tắc mặt là khó kiếm rồi, cái bàn này đến 0,90 mét mặt là hy-hữu, đã lành-lẽ là đủ quý, thêm cần xa-cừ ốc ngũ sắc, cần tế-vi kiểu “lưỡng long tranh châu” thật khéo, chum bàn là ba con cá hóa-long giống sóng, xem thật tân-kỳ, thế mà treo giá sáu-trăm-đồng (600\$) cho tới ngày bế mạc, không thấy có người mua, duy mất bộ “ván một” gỗ bèn vàng lườm, mặt bề ngang 1,60 mét liền một miếng, giá 1.600\$ chỉ có nhà giàu ở Sa-đéc mua một tấm, và lúc ấy tôi muốn lắm nhưng chỉ lấy mắt ngó chớ làm gì có tiền mua nổi? Lối năm khai trương nhà hát Biên-hùng ở Biên-hòa, vào trào ông Diệm tức gần đây, lối 1962, tôi thấy một bộ ván gỗ đỏ “bèn” chum quý, nguyên một tấm, dài 3,20m, dày 0,80m, bề ngang 1,80m, thật là hy-hữu vô song, giá là 30.000\$, tôi muốn lắm và ngày nay còn tiếc, nhưng nhún tiền để dựng nhà có ích hơn, và khi tôi về đo lại, lúc ấy nhà vừa dựng lên nhưng các cửa không cửa nào đem lọt bộ ván vào trong, và không lý phá cửa để mua bộ ván. Nếu nay còn, bộ ván 1,80 mét bề ngang này giá biết là bao nhiêu, đồ biết. Thuở nay, ít ai ham sắm những vật ế-độ như vậy vì chỉ trêu tức lòng tham thiên hạ, nếu yếu bóng vía khó cầm, và vật quá quý, thường hại chủ, và của tìm người hay kén chủ cũng vì hiểu bao nhiêu ấy.

Dùng một cái, sau ngày giải-phóng, nhứt là từ 1976, ừn ừn đua nhau và bắt chước nhau, tìm phương chạy ra nước ngoài, gia-tư tế-nhuyễn bán đồ bán tháo lấy tiền chạy trốn. Bàn ghế tủ thờ ván ngựa đều nôn và

muốn chạy theo chủ, duy chẳng biết sử-dụng chon-cảng chờ người đến mua. Nghe ham quá: một bộ ván ba tấm, trước mua vài trăm, nay nó trả cả trăm ngàn, lớp sợ bị tịch thu lớp ham tiền bán lẹ để ngày nay nằm dưới đất. Một bộ sa-lông nệm gấm quý, bán được một triệu mừng quýnh, chiều vợ về mới hay có giấu trong nệm một lạng vàng, nay vốn liếng đi đòi nhà ma, chồng hơi là chồng báo hại. Chợ bàn ghế ban đầu qui tụ chung quanh lăng cha Cả, dài theo đường Lê-văn-Duyệt, nay thu gọn xóm Trần-Quý-Cáp và thỉnh thoảng trong xóm vắng còn nghe tiếng rao thàng làm mối đi xe đạp hỏi: “ai có bàn ghế tủ ván bán không”... hơ-hơ... đã bán từ khuya.

*

*   *

Những bàn ghế trong Nam, toàn bằng gỗ quý: đầu tiên, trọng dụng trắc, vừa bền, vừa có nước bóng hơn các gỗ khác (chỉ thua mun, Pháp gọi ébène, nay còn lại danh-từ ébéniste là thợ chuyên làm đồ mun, sau làm đủ thứ gỗ quý). Trắc có hai loại, loại lâu ngày thâm đen, loại kia, Tàu gọi “hồng-mộc” về lâu vẫn còn đỏ màu kiếng-gián, Pháp khi gọi bois de rose, acajou, đều là trắc. Có một thứ vân xen vàng-đen như da cạp, gọi “trắc-hổ-bì”, nhưng rất hiếm và một đôi chỗ trong thân cây trở màu như vậy, nên thêm quý. Khi trên rừng bót gập gỗ trắc, thì cấm-lai đứng đầu các gỗ danh-mộc. Cấm-lai có nhiều loại, cây có dác trắng nhiều, khi dác và gỗ xen lộn nhau thì gọi “cấm-lai lộn ruột” rất là khó kiếm

vì vân cây đen-đỏ-trắng-hồng chen nhau đủ màu thật là lạ mắt. Cẩm-lai chia ra có “cẩm-lai sông lớn”, từ rừng Lào-Miên thả theo bè xuống, cây vóc to, thớ cây cũng to, và giá-trị kém cẩm-lai núi Miền Trung và rừng cao Biên-hòa, Thủ-dầu-một, thịt mịn, nước bóng cũng đẹp hơn loại mọc gần nước; duy gỗ cẩm-lai thường nứt xé, khó có ván liền, và vì vậy, làm ra đồ mộc giá càng cao. Tiếp theo hai thứ gỗ thượng hạng ấy, thì có giáng-hương, nhiều thứ gỗ (-sùng, -mật, -đỏ, v.v.) cây tươi thịt trắng, lâu ngày thâm đen, nhưng gỗ giòn, mỏng chốt thường gãy, nên gỗ thua trắc và cẩm-lai nhiều. Phong-trào ngày nay ham bán đồ tiền, chớ sau này bàn ghế xưa, sẽ được giá lắm. Tôi thuật lại như dưới đây cho thấy người Pháp đã làm nghề buôn bàn ghế cổ trước hơn ta nhiều và những mảnh lời kể ra đây không cốt ý chỉ đường cho nhà buôn trong này, vì về ngón lạnh-lợi gian-xảo họ có dư-thừa, lẽ nào còn “giúp giáo thêm cho giặc”.

Trong quyển “Au pays des antiquaires”, tác-giả là André Mailfert, từ một thầy vẽ peintre-aquarelliste, chuyên vẽ màu pha với nước, tự-điển gọi “thủy-thái-họa”, năm 1904 còn chật vật với chữ “nghèo”, đến 1929 đã trở nên triệu-phú, giải nghệ và đào-tạo được trên 250 thợ, kẻ làm đồ ngang, người chạm-trổ, người sơn phết và đều có nghề, - nghề chế-biến tu-bổ bàn ghế gãy chon gãy cẳng, sau là thợ “làm đồ xưa giả”.

Mailfert viết sách để lại, chỉ hết những điều bí-mật

trong nghề nhái cổ, nào cách làm cho da gỗ trở rạn, giống gỗ trên trăm năm, nào cách mạ vàng, nào cách giả trứng muối đóng nơi kẹt góc bàn ghế cổ, gọi “cacas de mouches” (cút ruồi từa, muỗi đẻ trứng), ban đầu Mailfert làm đồ nhỏ như gương soi mặt kiểu Louis XV, lần hồi giả đồ lớn vóc hơn, tỷ như “trumeau” của các lâu-đài cổ, bên ta không có trumeau nên tự-điển giải nghĩa là bản lót tường ở giữa hai khung cửa, hoặc trumeau là tấm kính soi treo trên lò sưởi, theo tôi đó là tấm biển chạm và soi chỉ, không treo theo bề ngang và thường dựng đứng giữa hai khung cửa như đã cắt nghĩa nơi trên, và khi thành thạo nghề nhái cổ xong rồi, Mailfert tuyển thêm thợ khéo, gồm một thợ mộc làm đồ ngang, một thợ chạm gỗ, một thợ sơn màu, và ba chục năm sau, Mailfert trở nên triệu-phú, dưới tay có đến hai trăm năm chục thợ chuyên-môn lành nghề, nhưng Mailfert giữ được tánh lương-thiện chí-thú làm ăn không có ý gian, là những đồ vật chế-tạo ra, như baromètre (phong-vũ-biểu) kiểu mặt trời thế-kỷ trước, gương soi mặt treo vách đời Louis XV (miroir de style Louis XV), trumeau xưa, bình-phong mạ vàng (écran en bois sculpté et doré), tủ đựng áo quần có ngăn kéo gọi commode, và ghế dài, ghế phò-toi kiểu cổ (bergère et fauteuil Louis XV, Louis XVI) vân vân, lò Mailfert gia-tạo khéo cho đến đổi nhiều viện bảo-tàng thâu nhận và trưng-bày dưới danh-từ “cổ-khí đời này đời nọ”, nhưng như đã nói Mailfert vẫn bán giá hạ, không ghi trong sách mẫu là

“đồ cổ”, duy bọn con buôn gian-manh, khi mua về, mới làm hộp và gạ bán cho nhà giàu khắp nơi, Mailfert viết trong sách rằng đã mua các giường cũ đời Louis Philippe (mất năm 1868) và dùng gỗ xua nầy mà chế ra bàn ghế cổ thời, mất phàm khó phân biệt “trắng-đen”. Noidây, tôi xin mở một dấu ngoặc để trở lại gỗ danh-mộc của chúng ta sẵn có thật là quý báu, duy chúng ta sử-dụng rất là phí phạm. Giữa đầu thế-kỷ XX, khi phóng đường xe hỏa ra Miền Trung, gặp giữa rừng những gốc cổ thụ thiên nhiên, vào đời ấy lưới cửa chưa được lưới dài như sau nầy, nên khó sả-bỏ và rọc những gốc trên hai thước bề trục kính, vì vậy ban đầu phí phạm, cốt cho cây ngã xuống rồi dùng rựa đẽo lần đến thành bộ ván đôi hay ván một bộ không biết bao nhiêu là gỗ cây liền; lại nữa, lúc ấy trên rừng, cộp và thú dữ còn thật nhiều, cho nên thợ cửa cây súc lớn, vẫn xây giàn-trò cỡ hai thước bề cao và đứng trên giàn ấy mà kéo cửa, vừa khỏi đĩa cần, cộp xoi, duy bỏ trọn khúc gốc cây thật uổng sau nầy mới nghĩ ra và mót lại, là khi có lưới cửa dài tầm vóc, thợ trở lên rừng, đào chung quanh các gốc bỏ sót năm xưa, và sả đứng lấy từng tấm ván tùy ý muốn, hoặc gốc nào không đúng cỡ bề đứng, thì cắt theo chiều ngang, gọt từng tấm dày cỡ năm phân sáu phân Tây, dùng gỗ cắt ngang ấy làm mặt bàn tròn, nay còn sót lại mặt bàn trên 1,50m bề trục, và lối 1920 bán thật rẻ, mặt bàn liền nguyên miếng chum bàn một khúc gỗ to tiện tròn dưới có ba chum, vẫn nguyên miếng và vốn là rễ cây hay nhánh lớn sót lại của cổ-thụ năm

xưa, giá bán thật hời, vài trăm một bàn, tuy hình vóc không tân-thời nhưng bền chắc vô cùng vì chế-tạo bằng gỗ nguyên cây, nguyên súc.

Ngày nay gỗ trên rừng đã hiếm, thợ làm bàn ghế đã biết mua lại ván đôi ván ba cũ, sả mỏng làm mặt tủ mắc tiền, chớ chi Mailfert qua đây, chắc thợ ta tranh giành mua không lại lão. Nhưng như đã nói Mailfert chỉ chế-tạo, và lành nghề chưa đủ, phải cần có người tiêu-thụ, và phận sự ấy thuộc về bọn con buôn.

Ngày nay người Tây người Mỹ biết chế ra loại keo gắn thật dính để dán sắt, đá, gỗ, sành, dán xong, chế nước sôi cũng không rã, nên đồ mộc thường dùng ván ép và gắn keo, bớt dùng gỗ nguyên miếng. Ngày xưa thợ ghép sườn nhà, khi ghép xong một bộ sườn, muốn biết khéo cùng chăng, có cách thử là ngâm những đầu sườn vào nước, khi nước không chen vào ổ mộng, và đầu sườn ngâm nước không ướm mới là thợ khéo. Ngày nay thợ biết ghép mộng (mộng đuôi cá, mộng khay trà) không mấy người giữ được cái khéo thời xưa, miễn biết đóng cây đinh, và biết gắn keo là đủ xưng biết làm đồ mộc.

Nghề buôn đồ cổ, nhứt là bàn ghế, tủ cần, giường chạm, đầu đầu cũng thế, chỉ chuyên mại trồng đen và ít được lương thiện. Mấy chục năm về trước, thợ mộc giao tủ bàn, thường khiêng vác vào chạng-vạng nhá-nhem tối. Họ đổ thừa món đồ vừa làm xong buổi chiều và phải đợi com nước xong xả mới khiêng giao cho chủ. Kỳ thật là buổi ba chóp bốn sáng ấy chủ ít thấy thợ

và tỳ-vết, cây nút thoa keo cũng chấp nhận, khi thấy thì tiền đã về tay thợ và thợ đã về từ ban nãy, xa rồi...

Ngày nay nhà buôn đồ cổ bên Âu, đều có môn bài, khách mua hàng vẫn dắt theo nhà giáo-nghiêm và phải trả tiền mua bán có giấy chứng nhận, vật cổ đến đời nào...

1. Ca thứ nhứt.- Một người đem một phong-vũ-biểu xưa, nhờ Mailfert sửa chữa những chỗ hư hỏng. Mailfert lấy kiểu và làm lại được y như cái cũ và khéo cho đến đôi khi đến lấy hàng, người chủ chọn món giả lấy về. Về sau Mailfert thấy một viện bảo-tàng nọ triển-lãm món đồ của mình làm ra, Mailfert phân trần, vị quản-thủ khuyên Mailfert giữ kín để tránh lời thôi. (Như vậy thỉnh thoảng nhà chứa đồ xưa cho công chúng xem, vẫn lưu-trữ đồ không thiết).

2. Ca thứ nhì.- Món đồ giả làm xong, con buôn mua về, đem gởi nơi một lâu-đài cổ mà người chủ đi vắng. Viên quản-gia của lâu-đài cổ nhận tiền dứt lốt, cho con buôn chở món đồ đến, đặt vào bên vách, lại phun chất màu vào vách giả như món ấy đứng chỗ ấy đã lâu năm, sau đó con buôn dẫn khách sộp đến lâu-đài, ông tỷ-phú thấy món vật vừa con mắt, đẩy thử món vật ra thì có dấu dạng trên vách rành-ràng, tỷ-phú chở món ấy qua Mỹ xong, tưởng mua được vật cổ, té ra vẫn do lò Mailfert chế-tạo, người làm ra món đồ vẫn không nói, chủ lâu-đài đâu có mất món nào hồng kêu-la, chỉ người mua bị gạt, viên quản-gia nặng túi và con buôn thì no bóc ké. Tỉnh đời!

3. Ca thứ ba.- Một thiếu-phụ dòng quý tộc xuống tóc xin tu nơi một tu-viện nữ. Nàng dâng cho tu-viện một bộ sa-lông cổ gồm bốn ghế phôi-toi quý giá. Nàng chẳng may từ trần. Viện mời một nhà buôn đến mua bộ ghế, gọi đền bù tiền "dầu đèn công-quả". Chịu giá mua là 20.000 fr. Bốn tháng sau, nhà buôn chở lại viện trả lại bộ ghế, và than ế ẩm, khi nào có khách chịu mua, sẽ đến lấy bộ ghế, còn số tiền mua là 20.000 quan sẽ trả lúc đến nhận ghế chở ra, tức không thiệt thòi cho viện chút nào. Ít lâu sau, quả nhà buôn dẫn khách Mỹ đến xem và lấy bộ ghế, tiền trao cháo múc, cuộc mua bán này bề ngoài xem rất là lương-thiện, viện vẫn nhận đủ số tiền 20.000 như lời hẹn, nào thiệt thòi gì, khách Mỹ mừng mua được của xưa, té ra con buôn quá tinh ma, khi nó chở trả cho viện bộ ghế là bộ ghế giả, do Mailfert lãnh làm y hệt bộ ghế cổ của tu-viện, bộ thật đã bán, lời một lần, bộ mới cũng bán được luôn, lời lần hai, Mailfert nhận một số tiền là tiền công lương thiện, chỉ con buôn làm ăn cách ấy, mà người ham chơi đồ cổ vẫn còn hoài, nhưng không nên lấy làm lạ. "Cũ người mới ta" nay nên đổi lại "Mới người, cũ ta" là vậy.

4. Ca thứ tư.- Một quan tòa, xưng mình là học giả, thêm có tánh ham chơi đồ cổ. Ông đến Mailfert dặn kiếm cho mình một bộ ghế kiểu Louis XV, Mailfert than không dễ gì kiếm gặp vì đồ thật vẫn hiếm hoi lắm, họa may ông chờ một thời gian, và Mailfert mách ở tỉnh Avignon dường như có thấy một bộ ghế y như ý ông

muốn, nhưng không chắc gì nài được vì người chủ có xu nhiều, vị quan tòa nghe ham, sai Mailfert đi Avignon dọn thứ, tiền sở phí ông đài thọ, bốn tháng sau quả Mailfert mua được và bộ ghế theo toa xe lửa từ Avignon chở về, có vé trả tiền ba-ga hẳn hoi, vị quan tòa rất bằng lòng và thường khoe với quan khách đến nhà, bộ sa-lông quý và cổ, nhưng Mailfert đã đẹp tiệm, Pháp vừa xảy ra chiến tranh, Mailfert đã giàu và sợ "ăn quen chồn đèn mắc bẫy", gạt tới tuổi này đã vừa và vừa tuổi ngồi lần chuỗi hột.

Nay, đeo nữ-trang thiệt, ra đường e bị lột, đàn bà đeo đồ giả là thường thấy. Nói thật ít ai tin, viết như vậy và kết thúc nơi đây là đủ. (24-6-84)

*

*   *

Một nhà bán tranh có lương-tâm nhà nghệ: Ambroise Vollard

Trong giới mua và bán tranh và đồ cổ, không phải hết thấy đều xấu, như Ambroise Vollard, thật là khó kiếm. Người xứ Bòn-bon (île de la Réunion), sau khi đậu Tú-tài, toan học nghề thuốc, không xong, toan học luật, học xong, nhảy qua tập-sự nghề bào-chế thuốc, tưởng sẽ bán cao-đơn hoàn-tán, nhưng cũng không xong, rốt cuộc trở nên nhà buôn tranh cổ và tranh mới, có mắt tinh-đời, biết phân biệt ngọc-đá vàng-thau, nâng-đỡ các

họa-sĩ chưa thành danh, Renoir, Corot, nhứt là có lương-tâm với nghề, mua bán rất sòng-phẳng, viết để lại một tác-phẩm duyên-dáng, tiếc thay tôi không còn thì giờ để coi theo đó viết lại cho đồng-bào thương-thức, và dám khuyên người hay chữ nên tìm đọc quyển "Souvenirs d'un marchand de tableaux" nói và dạy về tranh. Kể-lẽ về tableaux là khô khan, thế mà sách ông, tôi đọc quên ăn quên ngủ đủ biết có duyên và hấp dẫn đến bực nào.

Tỷ-phú chơi tranh, xin kể:

a) Ông tên Calouste Gulbenkian, ngoài có biệt-danh "Monsieur cinq pour cent" (lão-ông Ngũ-phân chi Bá), nôm là "ông già ăn năm phần trăm tiền lời", vì ông là tỷ-phú làm mối khai thác mỏ dầu hỏa dầu hôi, và mỗi khi đặt máy khoan, máy chạy, có dầu đưa lên khỏi mặt đất xong, bán ra tiền, là phải đền sở-phí khó nhọc công của ông là 5% tiền lãi mỗi lít hay mỗi tấn dầu bom lên và biết mấy tỷ mấy ngàn tỷ mà đếm, và có thể nói không sợ sai là sức giàu của ông, địch-thể nhiều quốc-gia Trung-Á. Trong quyển "Guerre du pétrole" (Presse de la Cité, Paris) tác-giả là Léonard Mosley, viết về C. Gulbenkian, nơi trang 243, đã hạ bút viết: "l'homme le plus riche du monde". Chỉ có vài hăng dầu mỗi năm phải nạp vào túi ông, cả 20.000.000\$ thì đủ hiểu lời nói ấy không ngoa.

Ấy thế mà ông có nhiều tật không ai có. Nói ra đây

chỉ cho khỏi có người trách đưa dưới mắt độc-giả chuyện nhớp nhơ của nhóm nằm trên đồng vàng, nhưng không nói làm sao biết được khía cạnh tư-bản giàu nứt trũng, khi muốn tập tành chơi tranh chơi đồ cổ.

Gulbenkian có vợ là Nevarte Gulbenkian, đẹp và mập ú-na ú-nần, thứ gái quá lứa đã nân, bông-bột tình-dục, lão đưa lên ở Paris, mua biệt-thự thật sang đường avenue d'Iéna, nhưng lão chỉ đến mỗi ngày một lần vào giờ ăn trưa, (déjeuner), và mỗi tuần nhứt, lão tính sổ một lần, lớp trả tiền chi-tiêu lớp trả tiền nàng mua-sắm vật cho nhon-tình, nhưng không bao giờ lão nghĩ chuyện ly-di, vì lão bắt nàng ở đó giữ-gìn một bộ-môn cổ-vật, phần đông là "không thiệt", gồm tranh lửa-thể ký tên danh-họa Cézanne, Renoir, Monet, Degas, các tranh này phần lớn đều do Sir Kenneth Clark, cố-vấn chuyên-môn làm mối bán, và thỉnh thoảng lão đưa đến đây chiêm-ngưỡng toàn khách sộp của giới chơi đồ cổ tứ phương.

Riêng lão thì ở thán ở năm nơi khách-sạn sang trọng hôtel du Ritz, để tự-do trũng-giỡn với gái giang-hồ thay như thay đĩa hát, và về vấn-đề "ham chơi trống bỏi" này, con của lão là Nubar Gulbenkian, có một câu "Au fur et à mesure que passaient les années, ses maîtresses (à Calouste) se faisaient plus jeunes et vers la fin de sa vie, seules les Lolita pouvaient le stimuler. Il se plaisait à dire, et le défunt Lord Evens était d'accord avec lui sur ce point, que si une très jeune fille ne pouvait que souffrir d'avoir des relations sexuelles avec

un vieillard dans la mesure où elle perdait sa jeunesse dans l'affaire, les fonctions sexuelles dudit vieillard ne pouvaient qu'en être régénérées", écrit Nubar Gulbenkian, fils de Calouste. (page 244). (Câu này, tôi chưa cho người lịch-duyet Pháp-văn đọc và hiểu lấy, và tóm tắt là câu ấy, ta đã gọn lỏn trong câu rất ngắn mà đầy đủ: "Thiếu-âm bổ lão-dương"!)

Tánh lập-di của lão (Calouste Gulbenkian) là không ai có. Lập-di đây là bo-bo giữ cửa. Tiền nhứt lão có nạp-dụng một đầu bếp người Turc (dân Thổ-nhĩ-kỳ), khi thôi việc, lão có biếu viên ngự-thiện này một ống để nhồi bột làm bánh (rouleau à pâtisserie), sau đó lão hay được rằng bếp đi nấu ăn cho viên đại-sứ Thổ-nhĩ ở Nga, lão không bằng lòng và đã sai hai thám-tử riêng lên lút qua Moscou, lấy cho được cái ống nhồi bột kia về cho lão thì lão mới nghe. "Ồi! Chiếc thoa là của mấy mươi?" (K.). Nhưng ngón biển-lặn của lão mới thật là không ai sánh kịp. Đối với con ruột là công-tử Nubar, xin tiền của lão bao nhiêu, lão đều không từ-chối, duy Nubar vẫn thấy mỗi lần được cha tặng tiền cho con xài, thì lại thấy tiền mượn gian-phòng nơi khách-sạn chàng ở cũng tăng theo mãi mãi, và khi cha từ trần thì con mới rõ khách-sạn mình trú-ngụ vẫn là của cha mình đứng tên tạo-lập và khai-thác, nghĩa là người cha đã cẩn-thận một tay đưa tiền cho con, tay kia thâu lại bằng lên giá tiền phòng, - cho hay nhon-tình phụ-tử là như vậy hay sao? (trang 245 và trang 257).

b) Jean-Paul Getty là một tỷ-phú khác, không kém Calouste Gulbenkian về ngón rít-róng và biển-lận. Getty chuộng đi và dùng ô-tô cũ mềm và vẫn thích đàn bà. Getty ly-dị năm lần và than một câu bất hủ: "Les femmes ne supportent pas qu'un homme soit attaché à ce qu'il fait... En fait, elles n'apprécient pas qu'il s'attache à autre chose qu'à elles-mêmes." (tr. 262) (Đàn bà không thích người đàn ông (chồng) lo việc riêng và chỉ lo cho họ thì họ mới ưa thích). Năm 1948, Getty còn là một tráng-niên khỏe mạnh, với hai chữ "tráng-kien". Gốc người xứ Ireland (Anh-quốc), nhập-tịch thành Mỹ-kiều vùng Minneapolis, Getty, người cao và ốm, mặt dài và uy-nghi như con sư-tử, tâm-địa thấp-hèn không như sư-tử chút nào, và vào tuổi 56 (năm-mươi-sáu tuổi) đã khét tiếng là một tỷ-phú có bản-lĩnh, trông nom khai-thác dầu hỏa như trông nom canh đánh phé sạt bài cào.

Calouste Gulbenkian và Jean-Paul Getty là hai tỷ-phú cùng một sở thích chơi tranh lửa-thể, và hai nhà đại tư-bản này, chỉ có tranh khiêu dâm và đàn bà trẻ đẹp là "đeo" tiền họ được, nhưng người đẹp vẫn phải thí thân cho họ "đeo thêm dấu sắt", thì họ mới lời tiền. (25-6-84).

(Iran là Perse, Irak là Mésopotamie, Arabie Séoudite là Arabie trong sách xưa, người Việt ta đều thêm muốn sống bên xứ họ để xài xăng cho sướng, xin chớ quên xứ ấy nóng nực chỉ có loài rắn độc như rắn hổ-mang (naja), cào-cào, ruồi và bọ-kép sinh sống và chịu nóng

nổi, Iran không có nước uống nước tắm như ta khan dầu và Iran có bộ-trưởng coi về tiết-kiệm nước dùng, ai phí nước bị phạt...)

*

* *

Cặp vợ chồng đời Tống đã biết sưu-tập chữ cổ trên đồng và bia đá đời trước

Sự-tích rất cảm động này, tôi không đọc trong sách Tàu và vẫn đọc trong một bản Pháp-văn do một người Hòa-lan, ông Robert Van Gulik, tác-giả quyển *La vie sexuelle dans la Chine ancienne*, viết ra Anh-văn và do Louis Evrard dịch ra Pháp-ngữ (Gallimard xuất-bản). Ông Van Gulik, lão-thông Hán-tự, có vợ người Trung-hoa, đã để lại một bộ sao-lục hình trắng-đen xuất-bản từ đời Minh, khảo về "mây-mưa" nhan là "Hoa-dinh cầm-trận" ("Hoa-ying-kin-tchen", *Ordre de Bataille Chatoyant du Camp Fleuri*), nhưng ông cẩn-thận, chỉ in lại làm một số rất ít và ký-thác nơi các thư-viện công-cộng hoàn-cầu trú-danh, tỷ như ở Pháp là viện bảo-tàng Musée Guimet, thư-viện quốc-gia Bibliothèque Nationale và trường đại-học Sorbonne, v.v. và sau đây là bản tôi dịch lại sự-tích, trích trong sách *La vie sexuelle dans la Chine ancienne* đã dẫn, từ trang 301 đến trang 304, sự tích ấy như vậy:

"Tôi, Li Ts'ing-tchao, bút-hiệu Yi-an, cha tôi là Li K'o-fei vốn dòng hàn-mặc, mẹ tôi là con gái ông Wang

Kong-tchen (1012-1085), thuộc giống thơ-hương. Được mười-chín tuổi, tôi gá duyên cùng chàng Tchao Ming-tch'eng, có tánh ham nghiên-cứu về cổ-học, nhà tuy nghèo, chàng có cao-vọng muốn sưu-tập cổ-văn chạm trên đồng cổ hoặc khắc trên đá cổ từ các thời-đại cổ-kim. Rủi thay là chúng tôi sanh nhằm thời buổi loạn-ly, giặc Kim Thát-Đát nhiều-nhuong từ phương Bắc kéo binh lan-tràn, binh triều-đình ngăn không lại. Năm 1127, giặc chiếm trọn miền Bắc, xâm-lấn đến đô-thành P'ien-liang (nay là phủ K'ai-feng). Đức hoàng-thượng mông-trần, lập đô mới tại Lin-an (Hang-tchow), giang-san nhà Tống nắm nút tồn-tại ở miền Nam này cho đến năm 1279.

Tiên-phu mất giữa lúc di-đô ấy, để lại cho thiếp sách vở, bộ-môn cổ-vật sưu-tập bấy lâu và bản thảo Tsin-che-lou (Répertoire des Inscriptions sur Bronze et sur Pierre) gồm ba mươi tập. Không xiết gian-nan, chân yếu tay mềm, thiếp cố gìn-giữ chút gì của tiên-phu để lại, và khi thiếp tạm định-cư ở Hang-tchow, khi ấy thiếp mới gắng gượng không nại tài sơ trí mọn, sao chép lại thành sách bao nhiêu di-tích và công-phu tìm-tòi của người bạc-mạng, và các việc đã xảy ra cho tiện-thiếp làm sao, nay xin thuật lại thô-kịch vài hàng sơ lược:

"Lúc cưới tôi, thì chồng tôi được hai-mươi-mốt tuổi. Chàng theo đuổi việc học-hành xôi kinh nấu sủ tại kinh-đô là P'ien-liang. Hai gia-đình cha mẹ chúng tôi đều vừa đủ ăn, và việc chi độ hồ-khẩu rất là chật vật. Mặc dầu vậy, tháng nào như tháng nấy, chồng tôi vẫn ky-cóp

tiện-tặn trong sổ học-bổng, để dành được lối năm trăm đồng điều, nếu có thiếu thì cầm áo cầm quần, thế nào cũng xuống chợ gần chùa Hsiang-kouo, chọn lựa và mua vài bản cổ-văn vài đôi hoa-quả, chuyển về chúng tôi vừa nhâm-nhi vừa thưởng-thức cùng đọc văn xưa, tưởng chừng tiên trên thiên-đàng không hơn. Cách hai năm sau, chồng tôi thi đậu và được bổ-nhiệm làm quan cách xa đô-thành, tuy vậy chúng tôi đã được com no áo ấm và khỏi lo về vật-chất miếng ăn miếng mặc. Nhờ vậy chồng tôi tha hồ sưu-tập và mua được khá nhiều bản văn-cổ từ các nơi xa gần gặp được. Lâu ngày chúng tôi góp nhóp được một số khá quan-trọng, những bản văn-cổ nào chúng tôi chưa có, thì chồng tôi xin sao-chép lại y những bản cổ khi gặp tại nhà cha mẹ hoặc nhà anh em nào còn tàng-trữ. Chúng tôi say mê việc sưu-tập đến quên ăn quên ngủ, và mỗi khi chồng tôi gặp hoặc một bản chữ cổ hoặc một bức danh-họa tranh xưa, hoặc một lọ cổ-đồng có giá-trị thì chồng tôi không ngại gì mà chẳng cầm đồ thế đặc mua cho được mới vừa lòng. Tôi còn nhớ rành-rành vào khoảng lối những năm 1102-1106, có một khách viễn-phương đem lại nhà cho xem một bức tranh cổ, do nhà họa-sĩ tài-danh Hsu Hsi chấm hoa mẫu-đơn và trị giá 20.000 tiền điều. Số bạc ấy, giá thử đối với bức phú-hộ vương-giả cũng không với tới, huống hồ gì vợ chồng chúng tôi? Chúng tôi giữ được bức tranh nơi nhà suốt hai ngày rồi phải trả, và suốt mấy ngày liên tiếp, chúng tôi ngó nhau, tiếc-hối dầu-dầu. Nhưng sau, chồng tôi được thăng chức và tử sách và tử

chứa cổ-vật càng thêm mở rộng. Một phần lớn bổng-lộc làm ra đều đổ dồn về cổ-văn cổ-khí. Một lần mua được sách xưa hoặc văn-cổ, chúng tôi gia-công dò-đọc bỏ-di những chỗ sơ-sốt, viết thẻ, bồi dán những chỗ hư-rách, mua được một cuốn tranh thì mở ra xem và cuộn lại không biết mấy lần, mua được một lọ cổ-đồng thì rờ-rẫm sẫm-soi phê-bình chỉ-trích những chỗ theo-vít trầy-trụa cũ, quên mất cả thời-gian, đêm chầy canh lụn, cho đến khi nào đèn nến tắt queo mới chịu nghỉ-ngoi an giấc. Góp gió thành bão, tụ thiếu thành đa, nhờ bền chí sưu-tập nên bộ-môn của chúng tôi, kể về phẩm cũng như lượng, dẫu bộ-môn của các bậc vương-tôn cũng khó so sánh kịp. Tôi may thời trí nhớ rất là minh-mẫn sáng suốt, và mỗi đêm, com nước xong, vợ chồng chúng tôi ngồi nơi thơ-phòng "Koei-lai", thi nhau thách-đố: "câu văn nào, ở trong đoạn văn nào, nằm trong quyển sách nào và sách ấy hiện đứng nơi ngăn nào, kệ tủ nào, ai mau lẹ nói trúng thì được thưởng-thức chén trà nước nhút", mặt tình đối-đáp, tay cầm tay, cả cười, một đôi khi trà rơi thấm áo nào hay. Ôi chao, nếu được mãn đời hạnh-phúc liên tục như vậy hoài cho đến thuở răng long tóc bạc. Tuy tiền tài eo hẹp, nhưng quả thanh-thời trí-não, hạnh-phúc tràn-trề...

Nhưng than ôi, cuộc chiến-chinh vẫn kéo dài, và binh quốc-gia bại nhiều hơn thắng. Chàng Tchao Míng-tch'eng được bổ làm tri-phủ ở tỉnh Sơn-đông, cách chiến-trường không xa, bỗng có tin sét đánh, quân địch

đã kéo đến ùn-ùn chiếm đoạt Biện-kinh. Chúng tôi khôn xiết kinh-hoàng, ngó nhau mà lo giùm cho thập-vật suu-tập, lòng không xiết bồi-hồi, đóng đóng niêm-niêm của mồ-hôi nước mắt. Chúng tôi thâm biết khó mà qua khỏi cơn nguy và các cửa dày công dành-dụm này rồi sẽ ra sao?

Kể từ những năm 1127-1129, đạo quân triều-đình rút lần xuống phương Nam, gia-đình chồng tôi chạy theo và bán lần, bỏ lại lần hồi những sách-vở giấy-má đồ xưa bấy lâu tích-trữ tàng-tiu hơn vàng hơn ngọc. Mùa hè năm 1129, chồng tôi được yết-kiến long-nhan, lúc ấy ngài ngự tại Hang-tchow và đức vua bổ-nhiệm chồng tôi làm tri-phủ nơi phủ Wou-hsing, thuộc tỉnh Tchō-kiang. Chúng tôi cùng ngồi thuyền được một khoảng đường rồi đành phải chia tay, chồng tôi đi phó-nhậm một mình, và tôi phải tìm chỗ an trú một nơi khác. Ngày 13 tháng 6, vai mang khăn gói, chồng tôi rời thuyền tách dậm lên bờ, cặp mắt sáng quắc, uy-nghi hùng-hổ, ôi xiết bao là lẫm-liệt trong bộ nhung-phục chinh-phu. Tôi ngồi dưới thuyền mà bồi-hồi tắc dạ. Tôi với hỏi, nếu thành nguy chợ vỡ thì thân-phận này ra sao? Khi ấy tôi còn thấy chồng tôi ngồi trên ngựa lấy tay khoát-khoát: 'Hiện-thê khó giữ được an-toàn trọn cả. Xin nhớ nếu có bề nào, hãy rời trước những gì bề-bộn nặng-nề, rồi đến lượt y-phục mừng-mền, kể đến sách-tranh, qua cổ-đồng, nhưng thế nào cũng cố gắng giữ lại mớ từ-khí sứ-sành, rán giữ lấy đổi mạng giữ lấy cho đến kỳ-cùng'. Tôi nghe được có

bấy nhiêu rồi từ ấy, bóng chàng lui vào vô định và kể từ ấy chúng tôi không thấy mặt nhau nữa. Chạy theo tới đạo binh có vua ngự thì chàng kiệt-quệ đau nặng và thở hơi cuối-cùng. Tôi và hầu-thiếp sống được là may”.

Suốt ba năm rờng-rã chạy rày đây mai đó, khi tá túc nhà quen bạn tác, khi đùm đậu nhà thân quyến mẹ cha, có lẽ cũng trong lúc khôn xiết hoạn-nạn này mà Tchao phu-nhon sáng-tác một bài từ điệu Ts'ai-sang-tze, dịch ra Pháp-văn như sau:

Devant notre fenêtre

Sont les bananiers que nous plantâmes,

Leur vert ombrage emplît la cour.

Leur vert ombrage emplît la cour.

Leurs feuilles s'ouvrent et se referment comme s'ils

Voulaient mettre leur sentiment à nu.

La tête appuyée sur mon oreiller de tristesse

Au plus profond de la nuit, j'écoute la pluie,

Gouttes, gouttes sur les feuilles,

Gouttes, gouttes sur les feuilles.

Qu'il ne puisse plus entendre ce bruit

J'en ai le coeur brisé.

Dịch thoát không cần sát chữ:

Trước song bụi chuối tay trông,
Xanh xanh tàu chuối mát lòng sân trong.

Lá xanh đưa đẩy lòng-thông,
Nửa chừng khép mở non lòng chuối tơ.
Nệm côi gối chiếc bơ-phờ,

Giọt mưa điểm điểm hững hờ lòng đơn,

Giọt nào ướt lá mưa trơn?

Giọt nào dứt giọt, nỗi hờn dứt đâu?

Lòng nào lòng chẳng âu sầu?

Phu-nhon bán lần bán hồi món này qua món khác, kẻ trộm đánh cắp một mớ, nhưng bản thảo của chồng, phu-nhon giữ mãi không rời tay và đến năm 1132, tuổi độ năm-mươi-hai, phu-nhon định cư tại Hang-tchow, chỉnh đốn bản thảo và cho xuất-bản, tự tay đề lời bạt. Bạt-văn ấy đề niên-hiệu 1234, có câu: “Muốn có phải biết hy-sinh, muốn hiệp phải biết biệt-ly, tình đời là thế” (Pour avoir, il faut aussi se préparer à perdre; si l'on veut être unis, il faut aussi compter avec la séparation. Ainsi va le monde). (page 304).

In xong quyển sách di-tích của chồng, phu-nhon rời Hang-tchow, từ ấy biệt vô âm-tín.

Chú.- Li Ts'ing-tchao: Lý Thanh-Chiêu? Tchao Ming-tch'eng: Triệu Minh-Thành?

Phải đọc nhiều và cần tra cứu nhiều, tôi xin chừa và không dám dịch tên nhon-vật khác, về địa danh, đã có dịch sẵn trong tự-điển. (viết 26-6-84).

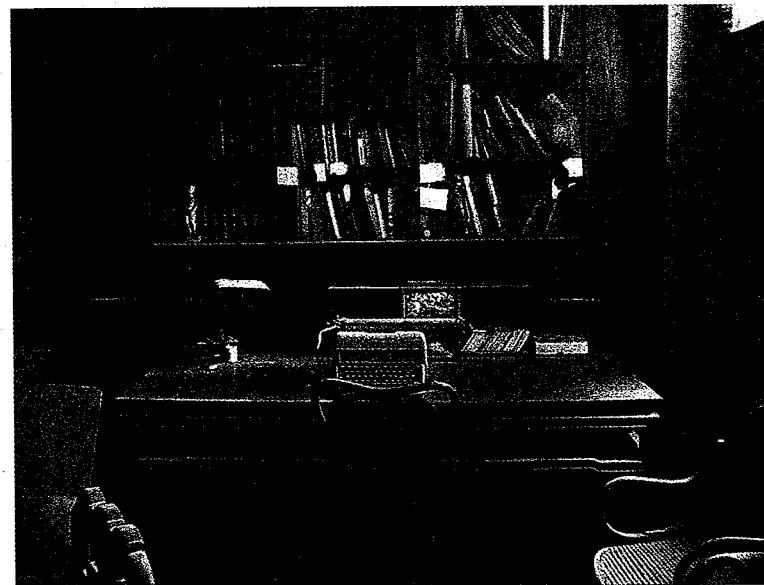
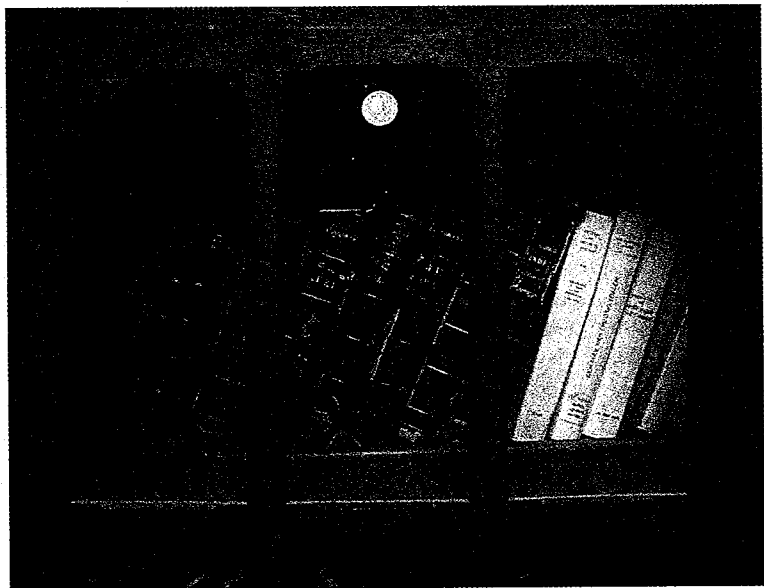
Sa-Đéc, March 1, 2015

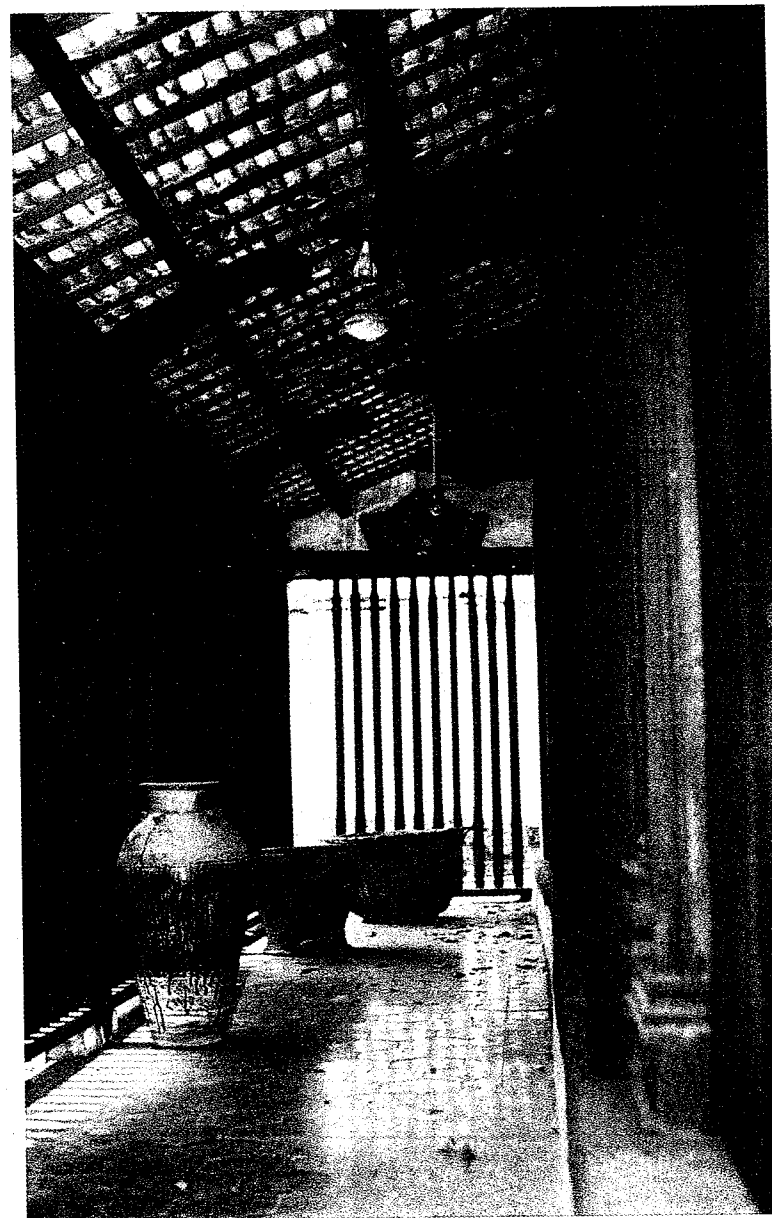
không rõ ông trôi rùa mặt, tôi hay đi tìm ông ở các địa phương thật là tôi đã có một tuổi xuân kéo dài đến tận bây giờ. Tôi thấy mình đã thanh thản hơn, tôi thấy mình đã già đi, nhưng tôi vẫn còn trẻ, tôi thấy mình vẫn còn trẻ đây, và lúc ấy tôi đã có một cái nhìn rất đẹp (Chính họa sĩ Picasso từng nói: "Đến tuổi sau, mọi người thấy mình trẻ, nhưng chúng ta trở qua tuổi"). Trong khoảng ấy, tôi đã rơi rớt nhiều thứ, nhiều thứ, nhưng chúng này tôi còn giữ được nó nào là nhiệt tâm (enthousiasme), đó là sự hạnh phúc (joie de vivre), như là lòng hiếu kỳ (curiosité insatiable), cái lòng kính ngạc (l'admiration) kỳ kỳ, hiếu kỳ và sự tò mò (curiosité) của tôi, như là sự tò mò (curiosité) của tôi, và sự như vậy này vậy. Cái tình hiếu kỳ kỳ kỳ, tôi vẫn chưa bỏ, và đối với tôi, một thứ "chọc cứt không cần" (emmerdeur) nào, nếu nó kích thích được sự hiếu kỳ của tôi, thì tôi cũng có thể nhận nhìn mà nghe nó nói cho đến cùng. Và từ bây giờ với cái tình hiếu kỳ kỳ kỳ, tôi lại được một tình khác mà tôi rất bình tĩnh, đó là tình kinh dị và sự kinh dị (merveilleusement) cuộc đời này trên thế này. Có thể nào gọi đó là một tôn giáo, đạo giáo gì được không? Tôi bắt buộc cần biết tạo hóa là gì, bầu trời tạo hóa mình đang sống ở trong ấy đó mà, và tôi chỉ biết và cần biết rằng tôi đang trong tay và đang tận hưởng. Tôi đã từng chế nhạo, trào lộng những địa vị danh phận của từng người chúng ta, nhưng tôi nào có biết cái cách làm sao cho hơn lên. Có lẽ riêng địa vị của tôi tôi còn có phương của đôi chút gì cho của kẻ khác tôi thật vô phương. Cho dầu thành-nhơn xưa hay người hiền-triết đời nay, tôi cũng chưa ít mấy ông ấy có phép cải thiện đời sống con người, cuộc đời con người.

Có nhiều người sợ như là cảnh về già không thuận hợp được bạn-tác mới. Nhưng kẻ nào có duyên kết được nhiều bạn-tác nhỏ, thì khi già vẫn còn duyên có bạn mới để cùng. Theo tôi, đi sâu tình bạn-người, đó là tình bạn-bè, và sự kết-giao theo tôi là một đạo hạnh quý nhất của đời bạn. Trong đời tôi, tôi có rất nhiều bầu bạn, bầu bạn tôi có khá nhiều, nhiều cho đến khi hóa ra trẻ và ngược. Anh còn nhớ chỗ, câu tục ngữ vui: "Mày hãy nói mấy danh-dối với ai, rồi tao sẽ nói mấy là người thế nào". Và suốt đời tôi, tôi kết bạn người đủ dạng, tôi đã từng có và nay vẫn còn có bằng-huân xuất thân từ tiền không ra gì, nhưng chính bạn ấy lại là bạn mà tôi cho là tốt nhất. Tôi đã giao kết với con-tổ sát-nhơn và với bọn phú-gia mà nhiều người như trẻ khinh rẻ. Cùng họ có bạn đã từng cứu tôi sống cho đến nay, có bạn đã an ủi tôi tiếp tục và có bạn đem sống cho đến tận giờ, mà cũng có bạn đã từng làm cho tôi khóc hết nước mắt. Một đặc-tiền chung cho bạn sang như như bạn bạn bất luận địa-vị nào trong xã-hội, là được nói với nhau thẳng thừng luôn một mạch. Nếu tôi không trực tiếp được với bạn nào hoặc chúng ta không thuận-tuyệt ngay bên với tôi được, thì khi ấy, tôi bỏ qua câu chuyện cho rồi.

Cái thế kết làm bạn-hữu với một phụ-nữ như là khi phụ-nữ ấy mình sẵn lòng thương như tình-nhơn, thì đối với tôi, tôi xem thế ấy là một trạng-thái hoàn-thiện

Bàn viết của cụ Vương. - Ảnh: Bùi Nam

Hiên nhà Vương Hồng Sển. - Ảnh: Trần Ngọc Sinh

MỤC LỤC

CHUYỆN CỦA MÌNH, PHẢI NÓI TRƯỚC	11
NGHỆ-THUẬT CHƠI SÁCH	15
NÓI CHUYỆN NÀNG	22
NẾU ĐỜI LẤY 100 NĂM LÀM HẠN...	35
CẢM HỨNG LAN MAN, CHỮ LÀ MẠN-HỨNG	36
KHÚC QUANH 80 (VIRAGE À 80)	53
MỘT THỨ	74
TÔI VÀ CUỐN SÁCH	83
TAY, NGÓN TAY, BÀN TAY	123
NGHỀ VIẾT LÁCH	130
NHẮC LẠI MỘT CHUYỆN CŨ VÀO NĂM 1972:	
GIẢI THƯỞNG TUYÊN-DƯƠNG SỰ-NGHIỆP	
VĂN-CHƯƠNG - HỌC THUẬT - MỸ THUẬT	178
NÊN CHƠI SÁCH HAY LÀ NÊN MUA TRANH?	194
BÀO-ẢNH, CÁI BỌT VÀ CÁI BÓNG	252

CUỐN SÁCH VÀ TÔI

Vương Hồng Sển

Chịu trách nhiệm xuất bản: NGUYỄN MINH NHỰT

Chịu trách nhiệm nội dung: NGUYỄN THẾ TRUẬT

Biên tập: TRẦN NGỌC SINH

Bìa: BÙI NAM

Sửa bản in: AN SAN

Kỹ thuật vi tính: THU TƯỚC

NHÀ XUẤT BẢN TRẺ

Địa chỉ: 161B Lý Chính Thắng, Phường 7,

Quận 3, Thành phố Hồ Chí Minh

Điện thoại: (08) 39316289 - 39316211 - 39317849 - 38465596

Fax: (08) 38437450

E-mail: nxbtre@hcm.vnn.vn

Website: www.nxbtre.com.vn

CHI NHÁNH NHÀ XUẤT BẢN TRẺ TẠI HÀ NỘI

Địa chỉ: Số 21, dãy A11, khu Đầm Trấu, phường Bạch Đằng,

Quận Hai Bà Trưng, Thành phố Hà Nội

Điện thoại: (04) 37734544

Fax: (04) 35123395

E-mail: chinhanh@nxbtre.com.vn

Khổ 14 x 20 cm. Số: 164-2011/CXB/746-346/Tre.

Quyết định xuất bản số: 878A/QĐ-Tre, ngày 31 tháng 12 năm 2011.

In 1.000 cuốn, tại **CÔNG TY CỔ PHẦN IN KHUYẾN HỌC PHÍA NAM**, Tp. HCM.

In xong và nộp lưu chiểu Quý I năm 2012.